

LIGET

2023-4
április

TARTALOMJEGYZÉK [XXXVI. évfolyam 4. szám]

Nacsinák ISZONY ÉS ÁHÍTAT [3-4]	4
Handi Péter HA A HEGYTETŐN	54
Gajdácsi László ZÓNA	56
HÁTTAL – VÁLOGATÁS A FORTEPAN KÉPEIBŐL	
Szirmai Panni FINÁLÉ	62
Horgas Judit A SZÉN-DIOXID KIVONÁS NEHÉZSÉGEI – BESZÉLGETÉS JOST KEMPERREL	64
Salamon Eszter – László Luca MALAWI/ A HÁLÓ ÉS A HAL	74

A HONOLULU-STAR REGGEL INDUL

Taizs Gergő CIVILIZÁCIÓS GYAKORLATOK	93
Vörös István VISSZAJELZÉS A HOROSZKÓPKÉSZÍTŐNEK	95
Szabó Attila DIAPORÁMA	105
Makó Ágnes NINCS JOBBRA, BALRA	109
Handi Péter GUBÓ	111
Csongor Andrea SZELLEMHAJÓ	114
Győri Orsolya AZ ÁLLÓCSILLAG ÁRNYJÁTÉKA	116
Bene Zoltán SZOLIDARITÁS	119

Kiadja | Liget Műhely Alapítvány
1122 Budapest, Kíssvábhegyi út 4-6.
info[kukac]ligetmuhely.com

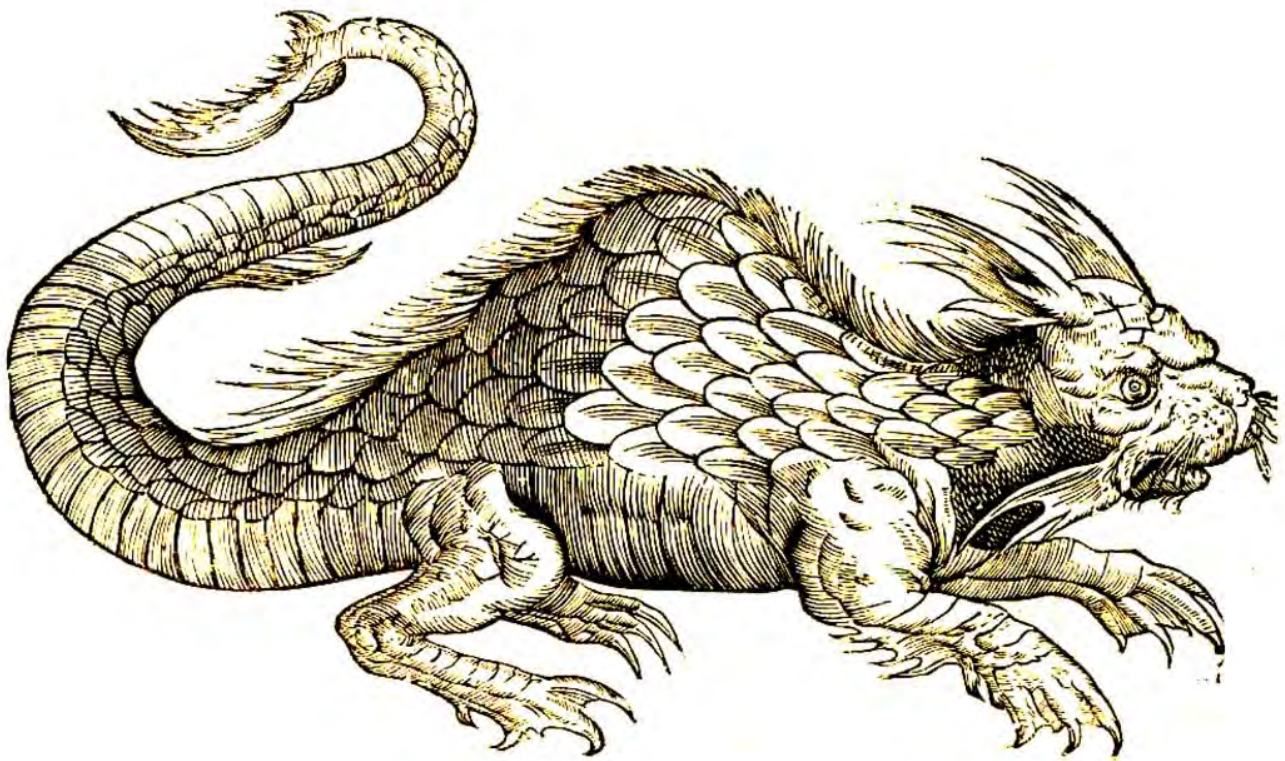
ISSN 1789-4980

Alapító szerkesztők | Levendel Júlia, Horgas Béla
Felelős szerkesztő | Horgas Judit
Tervezőszerkesztő | René Margit
Főmunkatárs | Szirmai Panni
Olvasószerkesztő | Bognár Anikó
Tudományos lektorok | Kiss Lajos András, Victor András

Nacsinák Gergely András

ISZONY ÉS ÁHÍTAT 3.

2023-04-03 | ESSZÉ

Az ámulat megszelídítése.

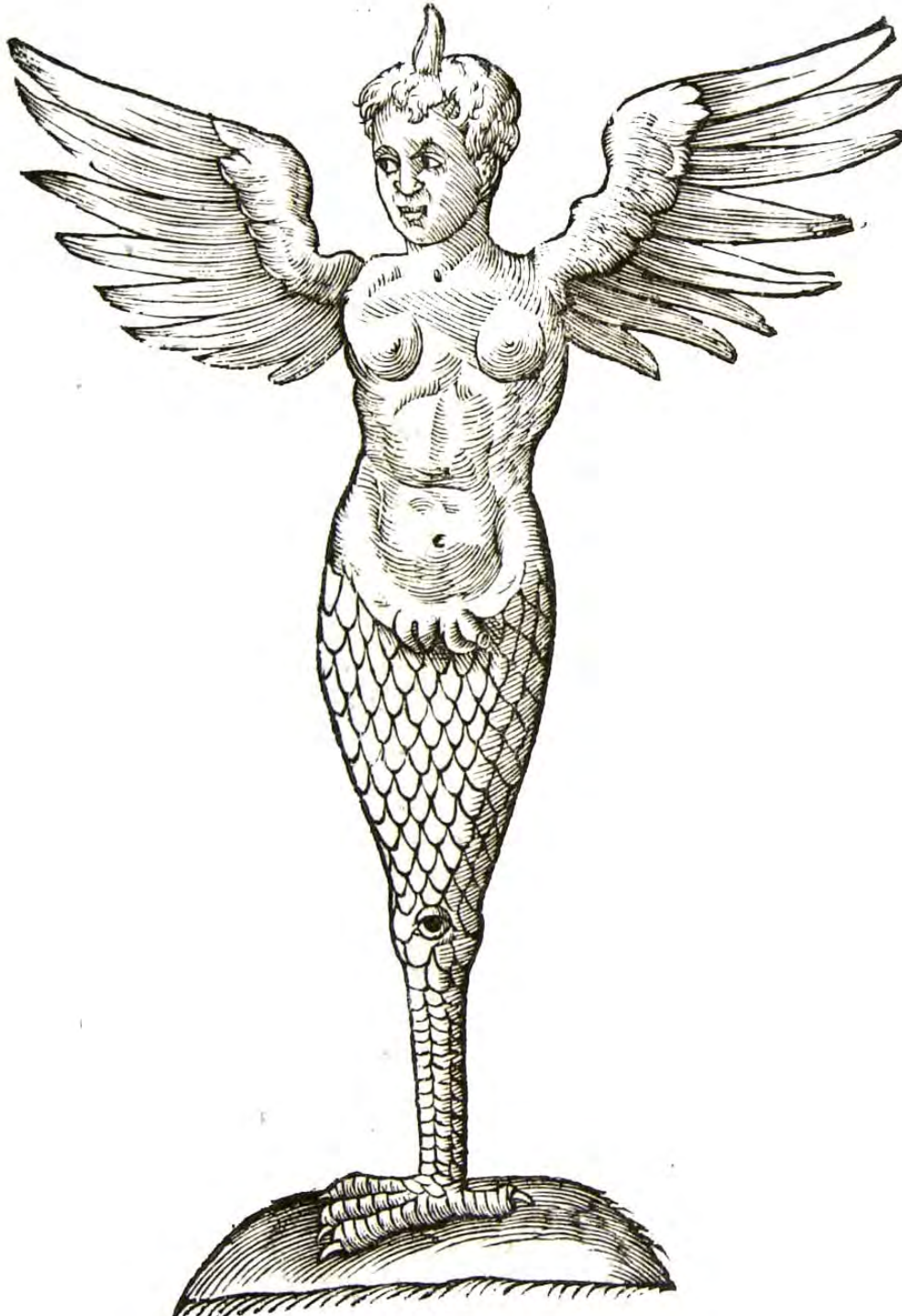
A felkorbácsolt kíváncsiság, iszony és áhítat lecsendesítésére tett józan kísérletek vezetnek a morfológiai, rendszertani vagy földrajzi szempontok vezérfonala mentén kialakított gyűjteményekhez. Ezek már nem ihletforrások többé, hanem a szisztematikus feldolgozás terei. A világ sem színpompás monstrum, sem megfejtésre váró hieroglifa vagy láthatatlan erők álarcosbálja, nem kimeríthetetlen kincseskamra, hanem olyan rend, amely józan ésszel felfejthető szabályok szerint működik. Nem értelemfölötti rendről van szó, ezért nem a csodálkozás az ajánlatos és megfelelő

hozzaállítás, hanem az emberi értelem számára nagyon is megközelíthető rend. Ez vagy azt jelenti, hogy az ember és az Isten értelme megfeleltethető egymásnak, vagy hogy ez a természet inherens rendje, amelyből az ember is vétetett: következésképp megismerhető. Akár így, akár úgy, a világ csodakamrájában rendet lehet tenni.

csodakamra-látogatási szeminárium

Először „útikönyvek”, afféle kalauzok születnek a gyűjtemények megtekintéséhez, amelyek az európai csodabarlangokba zarándokló értelmiségieknek segíthetnek

eligazodni az összevisszaságban – ami egyébként ismét utal rá, hogy azokban ugyanúgy lehetett „utazni”, bolyongani, és alkalmasint eltévedni, akár csak a kinti világban. Johann David Köhler, a göttingeni egyetem professzora például külön csodakamra-látogatási szemináriumot tartott, peregrináció-módszertant ismertetve, amelyet aztán több könyvben publikált is. ^[1] A nagyobb kollektiókat idővel termekbe szortírozzák, elkülönített tereket (és ezzel külön-külön megismerésmódokat) hozva létre a dolgoknak, aszerint, hogy azok műkincsek, természeti vagy mechanikus objektumok. Vagy hogy *leginkább* miként határozhatók meg.

Az első gyűjtemény-rendszerezési (avagy muzeológiai) traktátus Samuel von Quiccheberg – V. Albert bajor uralkodó tudásügyi tanácsosa – 1565-ben megjelent munkája, az *Inscriptiones vel tituli theatri amplissimi*, amelynek kimondott szándéka, hogy a csodakamrák hebehurgya világából kiindulva lefektesse egy tökéletes gyűjtemény, az univerzális múzeum alapelveit. [2] (Mellesleg Quiccheberg használja elsőként, legalábbis nyomtatásban a Wunderkammer elnevezést.) Rövidke művével, amelyben megtervezi az eszményi teret, meghatározza a gyűjtendő tárgyakat és azok elhelyezését, egyfajta mentális szintézis létrejöttét kívánja elősegíteni, amelynek eredményeképp nemcsak a tudás és megismerés különféle területeit reprezentáló *naturalia, mirabilia, artefacta* és *scientifica* körébe tartozó különlegességek találnak maguknak helyet, hanem a múzeumhoz tartozó könyvtár, nyomda, fametsző műhely és laboratórium által lehetőséget ad újfajta tudások, megismerési formák kibontakozására és megvalósítására is. Quiccheberg szemében a múzeum nem tárhely, hanem mindenekelőtt egyfajta tudásgenerátor, amelynek alapvonalait nem a meglévő tárgyak jelölik ki, hanem a látomás, megismerési attitűd, amelyet az épített tér és tárgyak harmonizálásával előhívni – vagy megalkotni – kíván. A „muzeológia atyja” számára a múzeum elsősorban mentális tér, amelynek lehetőségeig pontos leképezésére kell törekedni: ezért nem is könyvtárakat vagy kincseskamrákat vesz alapul annak tervezéséhez, hanem belső folyamatokat: retorikai eljárásokat, az *ars memoriae* imaginatív alakzatait, Giulio Camillo mágikus emlékezetszínházát. [3] A múzeum inspirációs tér, ahol szemlélődés és cselekvés összeforr, akár csak a valódi filozófiában – filozófiai tér, mondhatnánk, amelyben nemcsak rendeződik, de meg is alkotódik a lélek. A gyűjtemény voltaképp materializálódott emlékezetpalota, amit a feliratok jelenléte is alátámaszt, amelyeket Quiccheberg oly aggályos következetességgel helyez el az épület valamennyi pontján – a múzeumot bejáró voltaképp önnön – ideálisan szervezett – elméjének tereiben bolyong, saját tökéletes valójával találkozik, amely azonban még megalkotásra vár. Mintakép és eszköz a múzeum: a felsőbbrendű lélek generátora, ahol a *hely*, a *rendszer* és a *kép* (vagy *felirat*) retorikából ismert hármasa segít újraformálni a belvilágot. [4] Röviden: a múzeum eredetileg a lélek-alkotás helye: mert Quiccheberg – ahogy a felvilágosodás gondolkodói számára is – a „lélek”, az ember belső világa egyértelműen a mentális

folyamatokkal, a tudatosság és gondolkodás tartományával azonosul. Megfeledkezve mindarról, ami besorolhatatlan és domesztikálhatatlan. Ami nem olvasás és nem emlékezés.

Megfeledkezve a szörnyekről.

*

A kérdés mégis az, hogy a felfedett, avagy megalkotott rend mennyiben az elme tükre és mennyiben hű leképezése a világ valódi rendjének. Vajon csak Quiccheberg újtásáról van szó, vagy a csodakamra eleve így működött – csak épp teret adva a váratlannak és kifürkészhetetlennek, az iszonyatnak és az áhítatnak?

Elgondolkodtató a *Wunderkammer*-ábrázolásokon hébe-hóba feltűnő ülőalkalmatosság és dolgozóasztal szerepe. Az asztalon nyitott könyv, feljegyzésekre váró lapok. Tollsár, tintásüveg. Az asztal, a könyv és a kalamáris arra figyelmeztet, hogy nem csupán látványosság ez itt, merengő-hely, kincseskamra, hanem egyúttal

műhely is. A diribdarabok, az ámulat és kíváncsiság bevezetője után egy félig kész mű alkotóelemeiként mind arra várnak itt a dolgok, hogy *felhasználják* azokat. (Mint ahogy fel is használják időnként: a hercegi *Kunstkammereken* a természetes és a művi dolgok a leleményes kézművesek által szerkesztett méregdrága dísz tárgyakban forrnak össze.) De *ki* az voltaképp, akinek munkájába ebben a helyiségben bepillantunk: az ember vagy a természet? Melyik a mester kettejük közül, és melyik a mester keze munkáját engedelmesen utánozó famulus? És amennyiben ez itt az emberi szellem műhelye, vajon azé-e, amelyik kikutatja, vagy azé, amelyik megalkotja a természetet? Vagyis, ha a *Wunderkammer* nem tekinthető a világ egyszerű reprezentációjának, inkább szimulákrum vagy asszociatív mátrix – a csodálkozás és kíváncsiság üzemanyagával működő gépezet –, nem lehetséges-e, hogy inkább az emberi elme működésmódjának leképezését kell látni benne?

A csodakamra eszerint egy utazás lenyomata, Odüsszeusz elméjének tükre – vagy Odüsszeusz álma.

*

Ennek az olvasatnak közvetett tanúja a csodakamrákon kérődző elméket maró gúnnyal fölemlegető Malebranche: „A fejüket afféle bútorraktárrá teszik, ahol mérlegelés és rendszerezés nélkül mindent egymás tetejére halmoznak, ami csak egy kicsit is tanulságosnak tűnik. Azzal büszkélkednek, hogy a csodakamrákra és antikvitás gyűjteményekre hajaznak, ahol semminek sincs valódi értéke, és ahol a dolgok árát a képzelet, a szenvedély vagy a véletlen szabja meg”. [5]

maga a valóság

Képzelet, szenvedély, véletlen. Analogikus, asszociatív gondolkodás, akár a mágiában; intuitív, költői megismerés, ahol a sejtés ugyanolyan kognitív erőforrást jelent, mint a tudás. Megérzés inkább, mint bizonyosság: mintha éppen a megértés küszöbén állna az ember, olyan küszöbön, amelyen sosem tud majd átlépni. Innen már érthető, miért viselkednek itt úgy a tárgyak, mintha önálló életet élnének, miért érzi úgy, aki egy csodakamrába tévedt (vagy jobb híján egy portrét silabizálgat róla az íróasztalánál), hogy varázslattal került

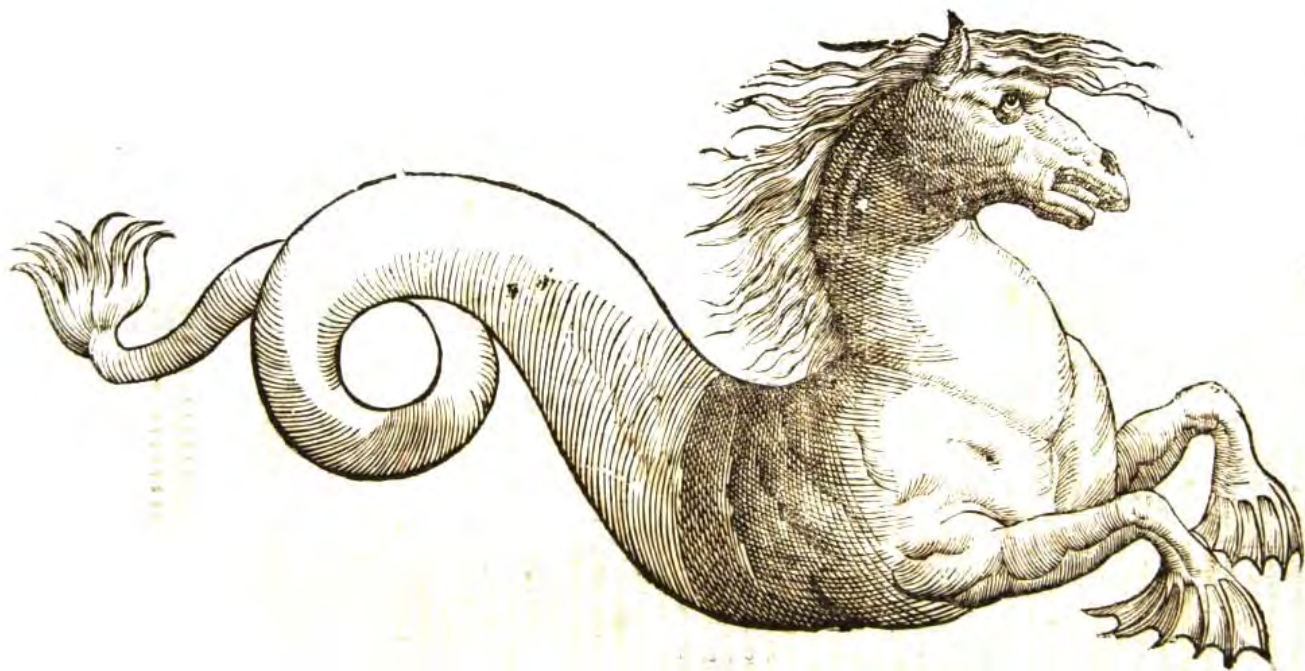
szembe, s hogy ez a varázslat nem kiagyalt mutatvány, hanem valamiképp maga a valóság. A *Kunstammer*nek nem egyedül az a feladata, hogy felhívja a figyelmet az átváltozások játékára, az átjárhatóságra múlt és jelen, közönséges és különleges, művi és mesterséges közt, hanem akarva-akaratlan egy másik átjárót is megnyit és nyitva hagy: a *külső* és *belső* közöttit. Elmosódó határok, összekeveredő idősíkok, meghökkentő metamorfózisok, besorolhatatlan tárgyak, és persze az itt is, ott is felbukkanó monstrumok – vajon nem az álmok szerkezetére emlékeztet mindez? A reneszánsz gondolkodástól nem volt idegen *belső tartalmak* és *külső terek* megfeleltetése, a gondolatok vizuális szimbólumokká fordítása: elég, ha legkézenfekvőbb példaként az ekkoriban ismét felvirágzó – és okkult felhangoktól sem mentes – *ars memoriae*-technikákra, vagy az embléma-hagyományra utalunk. Az „emlékezetművészet” célja korántsem merült ki az elme memóriakapacitásának növelésében, hanem különféle imaginációs eljárások segítségével a mentális folyamatok átszervezésére, az emberi tudat strukturálására, sőt, kitágítására is alkalmasnak tartották. Az *ars memoriae* által javasolt, megfelelően tagolt és képzeletben kidolgozott belső terek nem egy vonásukban kísértetiesen emlékeztettek egy gazdagon berendezett *Kunstammerre*: hogy mást ne mondjunk, a keveréklények, faramuci szörnyetegek visszatérő vendégei a memória-ábráknak. Mintha a csodakamrák tükrében a világ egyetlen hatalmas emlékezetpalotaként, talán Isten – *sive Natura* – emlékezet-palotájaként jelenne meg: azzal kecsegtetve, hogy – határok híján – magába olvasztja és kozmikus léptékűvé tágítja az emberi megismerőképességet is.

*

A csodakamrák tehát mintha mentális terek és folyamatok konkrét, térbeli leképezésére vagy felidézésére tennének kísérletet. Az Aldrovandi-féle pedánsan rendszerezett kollekció például egy tudós elmének a létezőkkel folytatott párbeszédét modellezi: a gyűjtemény megzabolázott világa itt már a múzeumok racionálisan szervezett rendje felé mutat. Aldrovandi kiindulópontja már a *jelenség* maga, nem pedig a *jelentés*: leírásaiban a látottat igyekszik megragadni anélkül, hogy mögöttes értelmet, rejtett jelentést fűzne hozzá. Alig fél évszázaddal korábban az ugyancsak természetfilozófus Conrad Gessner még merőben másképpen járt el, amikor egy-egy

állatfajról igyekezett kimerítő ismertetést nyújtani *Historiájában*. Amikor például a páváról értekezik, szemrebbenés nélkül citálja az összes antik auktorokat, akik változatos összefüggésekben emlegetik a madarat: nem az számít, hogy – mint minden madárnak – a pávának is két lába van, hanem hogy egyes szerzők szerint szégyelli a lábát, azért is jár felszegett fejjel: ráadásképpen azt is megtudjuk, hogy ez milyen morális tanulsággal szolgálhat számunkra. Szó esik a „pávakékről”, a „pávakőről”, páva-receptekről, pávaközmondásokról és bőven a mitológiai vonatkozásokról: mintha a páva a mindenség kitüntetett pontja lenne, amelyben a világ egy adott szempontból tükröződik. Mintha álomban látott pávával lenne dolgunk, amelynek sajátos üzenete van. Ugyanakkor semmivel sem kitüntetettebb a többinél, hiszen minden madár, ásvány, négy lábú jelentések tömkelegét hordozza. Gessner művében taxonómiák helyett azzal találkozunk, amit William B. Ashworth „emblemikus világképként” írt le: minden részletben az egész szemlélhető, az egyes létezők értelme pedig a világ általános jelentéshálójában bontakozik ki. ^[6] Röviden: a világ nyelvi jellegű. Ahhoz viszont, hogy az egyes létezők „jelentését” azonosítani lehessen, szükséges megadni a kontextust: pontosan ezt szolgálja a korábbi szövegek megidézése, ahol a *mitológia* gyakorlatilag az *etimológia* megfelelője. A csodakamrák költői káosza talán épp azt a pillanatot rögzíti, amikor a tudás-koncepció az emblemikus és a taxonomikus paradigma *közötti* senkiföldjén állomásozik éppen: ezért mutathat a *Wunderkammer* – attól függően, hogy honnan közelítjük meg – vagy előre, a felvilágosodás kori múzeumok irányába, vagy utalhat vissza, az összeharácsolt kincs- és ereklyetárat idézve meg. Egyszerre lehet a múzeum „elődjeként” értelmezni – akkor nem győzünk álmélni „kezdetelegességén” –, vagy a csodatévő ritkaságokkal zsúfolt kincstárak „utódjaként”, ekkor viszont haladó szellemiségét dicsérhetjük. De ha kizárólag ilyen kronologikus megközelítésben igyekszünk megérteni a csodakamrák világát – ezzel önkéntelenül is saját „evolúciós” magyarázóelvünknek engedve –, könnyen elsiklunk afölött, ami a *Kunstkammert* egyedülállóvá teszi, és sem az „elődökre”, sem az „utódokra” nem jellemző: hogy nemcsak begyűjteni szándékozik a valóságot (folyamodjunk a „valóság” bármely definíciójához), hanem az *átlépés* eszközéül szolgál. Nemcsak „leképezi” az emberi – adott esetben asszociatív, költői – gondolkodást (mint az emblemikus

enciklopédiák), hanem meg akarja haladni azt: „összesűríti” az ember különféle mentális működésmódjait, ezután pedig igyekszik lehetővé tenni az értelem, az emberi megismerő képesség *metamorfózisát*.

Vegyük példaképpen a kókuszdióból mesterkedett kupákat. [7] Szemünkben a főúri gyűjtemények e közkedvelt darabjai – cizellált ötvösmunkába foglalt kókuszdióhéjak – nem többek hivalkodó luxuscikknél, pusztán megjelenésük is a studiolókból kiforrt csodakamrák hanyatlásának tanújele: a giccs betolakodása a tudás szentélyébe. De csak amíg nincs némi fogalmunk jelentésértelmük sokféleségéről, amely egy-egy ilyen tárgyban tükröződik, valóságos meditációs objektumokká avatva azt. A kókuszdió-serleg pontosan olyan, mint a *Wunderkammer*, amelynek része: egymást keresztező látásmódok metszéspontjául szolgáló, sokféleképpen érthető, próteuszi tárgy. A kókuszdió maga *naturalia*, természetes dolog, ugyanakkor *exotica*, a világ távoli fertályáról érkezett, különös valami. Így egyidejűleg reprezentálja a világ ismert és ismeretlen tartományait, a középet éppúgy, mint a peremvidéket. „Indiai diónak” nevezték ekkoriban – nem is feltétlenül a konkrét lelőhelyet értve ez alatt, hanem mindazt, amit „India” jelentett: az egzotikust, az érthetlent, az alig ismertet. Többen úgy vélték, ez a gyümölcs nem is fán terem, hanem a tengerfenéken: máskülönben mi

magyarázná, hogy a tengerészek gyakorta találkoznak vele, amint távol a partoktól, a hullámokon ringatózik? Erre csak egy logikus magyarázat lehet: amikor a dió megérik, leválik tengermélyi száráról, és „felhullik” a víz színére: ezért „tengeri dió” néven is emlegették, rendhagyó eredetét tekintve pedig joggal sorolták a *mirabilia* képviselői közé. És minthogy a dió felületét előszeretettel polírozták és díszítették allegorikus mitológiai vagy bibliai jelenetekkel – amelyek az ünneplés, ivászat, józanság és mámor témakörét idézték meg – az efféle kupák az *artificialia* címre is számot tarthattak.

varázseszközök

De a kókuszdió varázslatos volta nem merül ki ennyiben. Elterjedt vélemény volt már a középkorban is, hogy a kókuszdió gyógynövény, és nemcsak számos betegség hathatós ellenszere, de apotropaikus erejű is: képes semlegesíteni a mérgeket. A kehely, amely kókuszdióból készült, következésképp arra is alkalmas, hogy megóvja tulajdonosát a mérgezéstől, s ez tüstént magyarázza, miért volt obligát darabja bizonyos főúri lakomák terítékének. A kókuszdió-kupák így egyszerre sorolhatók a *naturalia*, az *exotica*, a *mirabilia* és az *artificialia* alá: varázseszközök, de a teríték szokásos, habár díszesebb darabjai is. Mindez persze nem a kókuszdióról, hanem az emberi tudás árnyalatairól, a gondolkodás rétegeiről szól: annak belátását tükrözi, hogy a megismerés nem kizárólag egyik vagy másik mintát követi, nem kizárólag racionális vagy intuitív folyamat, hanem maga is furcsa hibrid. A *Kunstkammerben* a különféle megismerésmódok összekapcsolása, a tudástípusok egymásra vetülése az elme-működés egyébként széttartó – racionális, intuitív, babonás – működéseinek összekapcsolását segíti elő.

Ezáltal jöhet létre a totális tudás.

A monstrum helye

A természet monstrumaitól így jutunk el lassan a monstrumok természetéig.

A *Wunderkammer* sejtetni engedi, hogy a kivételesben és csodálatosban mutatkozik meg leghívebben a világ rejtett arca – de mi pontosan ez a „rejtett arc”, ami a besorolhatatlanban, szélsőségesben, szokatlanban és különféle kimérákban

tükröződik? A világ, amelyben élünk, alapvetően szörnyű – csak nem veszünk róla tudomást – vagy a torzulás csupán határeset? Mi a kuriózum: hiba vagy fel nem ismert szabály? Hiányosságról vagy pazarló bőségről árulkodik? És legyen bármelyik: ki hibáztatható vagy magasztalando miatta: a természet, az Isten – esetleg maga az ember?

Egyes kuriózumokról, mint amilyenek például a rinocérosz számított, idővel kisült, hogy nem is annyira ritkák, és a világ bizonyos fertályain úgyszólván hemzsegek; az ilyen szörnyetegek tüzetesebb vizsgálat után nem keveréklényeknek, csupán meghökkentő küllemű jószágoknak bizonyultak. És ki a megmondhatója, hogy a glóbusz kevésbé felderített vidékeit nem ilyesféle lények népesítik-e be? Elvégre Sir John Mandeville képtelen hazugságai és Marco Polo ugyancsak képtelen igazságai oly feltűnően hasonlítottak egymásra. A középkorban úgy vélték, hogy mentől messzebbre vetődik valaki a világ centrumától – ami ugyebár Jeruzsálem –, valamint annak tisztességesen belakott régióitól, annál különösebb lényekkel találkozhat: ennek pedig nem az az oka, hogy ismereteink korlátosak, hanem hogy a természet

ezek a perifériákon megszűnik jólnevelten viselkedni, és egyre hebehurgyább játékokba kezd. „A világ legtávolabbi peremén sokszor akadni bámulatos és csodás dolgokra (*mirabilia et miracula*), mert a Természet szabadabban játszik a világ szélein titokban, mintha azt leplezetlenül tenné, hozzánk közelebb...” – írja a 14. században egy angol szerzetes. [8] Walesi Gerald hasonló véleményt fejt ki *Világkrónikájában*: szerinte a természet olykor egyszerűen belefárad bokros teendőibe, és elunva a komoly munkát félrevonul, hogy a maga kedvére kísérletezzék ott, ahol senki se látja. A szörnyetegek és furcsaságok ebben az esetben voltaképp a természet szabadidős elfoglaltságának eredményei: a világ a monstrumokkal piheni ki magát. Nem is olyan ásatag gondolat.

hermafrodita szörnyszülött

A lakott világban időről időre felbukkanó hibridekkel és explicit szörnyetegekkel már más volt a helyzet. Az ember az efféle torzszülöttekben évszázadokon át

hajlamos volt eleven felkiáltójeleket látni, amelyek a természeti katasztrófákhoz hasonlóan intésképpen érkeznek az isteni gondviselés részéről, kifacsarodott létükkel felhívva a figyelmet az emberi társadalomban jelentkező visszásságokra és az egyéni erkölcsben bekövetkezett torzulásokra. Minél feltűnőbb a jelzés, annál egyértelműbb az üzenet: nem csoda, ha a szörnyeket is hamar sokszorosítják nyomdai eszközökkel. A róluk készült metszetek, egylapos nyomtatványok gyorsan népszerűvé váltak: alighanem ezért tapasztalható a 16. századi Európában a monstrumok addig sohasem tapasztalt konjunktúrája. Amikor 1512-ben Ravennából egy szarvakkal, úszóhártyákkal, pikkelyekkel és egyebekkel felvértezett hermafrodita szörnyszülött felbukkanásáról adnak hírt, egyrészt a város küszöbön álló szerencsétlenségének előhírnökét látják benne (és nem is tévednek nagyot, hiszen alig tizennyolc napra rá Ravennát feldúlják az egyesült francia–spanyol és pápai seregek), másrészt általános tanulságot. A lényről készült ábrázolások hamar elterjednek Itálián kívül is: már abból az évből fennmaradt egy német nyomtatvány, egy francia krónikás tolla nyomán pedig a monstrum értelme is feltárul: „A szarv a büszkeséget jelzi... a karok hiánya a jócselekedetek hiányára utal, az állati láb a ragadozásra, telhetetlenségre... a kétneműség pedig a szodómiára. És mindezen bűnök miatt Itáliát háború sújtotta,

amelyben a francia király nem önerejéből, hanem Isten eszközeként vívott ki diadalt”.

[9] A ravennai torzszülött tehát nemcsak egy adott közösség kisiklásait és hiányosságait testesíti meg – a szó legszorosabb értelmében –, hanem egy távoli nézőpontból akár egész Itáliát, pontosabban annak „rejtett oldalát” is reprezentálja. A monstrum így csakugyan olyanná lesz, mint egy emlékeztető, mint valami megelevenedett *ars memoriae*-ábra, amelynek minden apró részlete konkrét üzenetet hordoz.

A futótűz-gyorsasággal terjedő nyomatok mellett a 16. században számos szörnyológiai traktátus is napvilágot látott. Az egyik legolvasottabb, több nyelvre fordított krónika, a protestáns tudós, Konrad Wolffhart – vagy ahogyan ő nevezte magát: Lycosthenes – munkája, az 1557-es *Prodigiorum ac ostentorum chronicon* a világ teremtésétől csaknem másfélezer szörnyeteget vesz lajstromba. Ezek, bár a dolgok természetes rendjén „kívül” esnek, mégis az általuk megbontott rendet erősítik azáltal, hogy képesek felhívni a figyelmet annak morális visszásságaira: mert a *természet* rendje az *erkölcsi* rend – vagy éppen rendetlenség – függvénye, hű képe. Wolffhart ugyanakkor azt is megengedi, hogy egyes monstrumok születése mögött „természetes okokat” keressünk, ám ezek a természetes okok ekkor még nem a véletlen szeszélye, hanem az isteni gondviselés számlájára írhatók. „Nem vetjük el a természetes magyarázatokat – írja –, és messzemenőig tiszteletben tartjuk az asztrológiát is. Tudjuk azonban, hogy a természet Isten szolgáloja, a kedvező és kedvezőtlen dolgokban egyaránt”. [10] Itt tehát még erősen jelen van az univerzális rend képzete, amelyben az esetleges eltérések, rendellenességek is magasabb szempontokat követő, morális-metafizikai rendet tükröznek: groteszk kerülőúton bár, de a *természetfeletti* a *természetellenesen* keresztül nyilatkozik meg.

meghökkenítő variációk

Látható, hogy itt is a középkori térképekről már jól ismert séma működik: a szörnyeteg territórium a „kívül”, létállapota a „kívüliség”, akkor is, ha ebben az esetben a szó nem

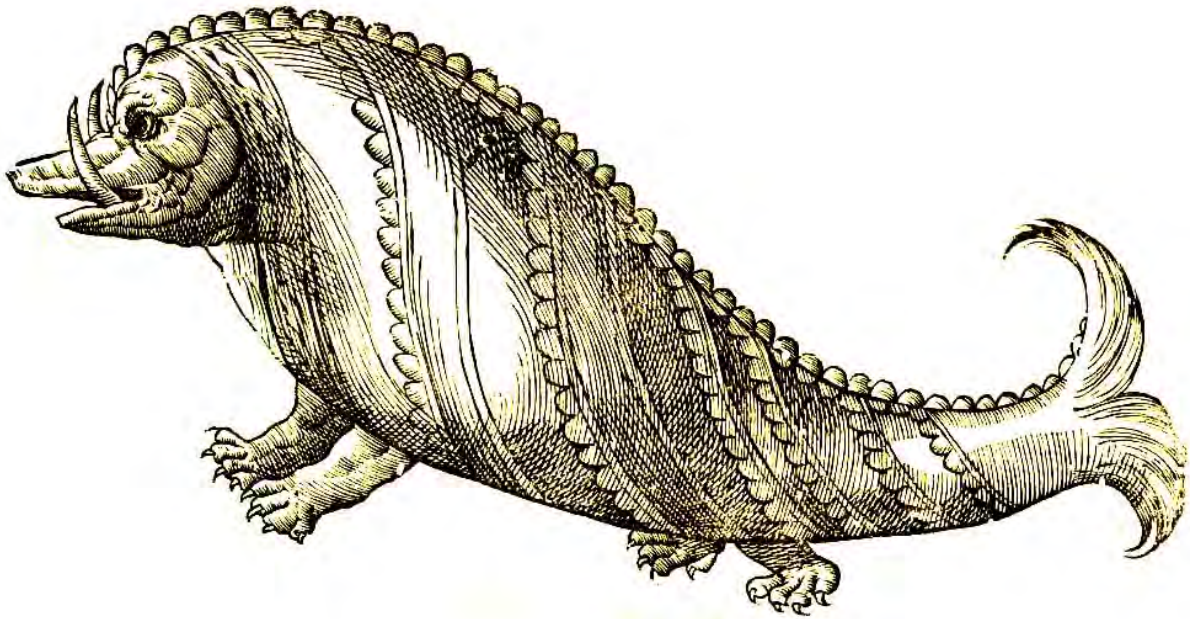
topográfiai értelemben, hanem társadalmi és erkölcsi szempontból értendő. A szörnyek, torzszülöttek létrehozott „természetes magyarázatok” már a 13. századtól fel-felbukkannak egyes természetfilozófiai és orvosi tárgyú értekezésekben, csak hogy akkoriban a „természet” fogalma a „teremtés” fogalomkörébe illeszkedett, ahol az újdonság és véletlenszerűség minden megnyilatkozása teológiai kérdéseket vetett fel. A 16. századra viszont a teológiai vonatkozások már békésen megférnek a természetes magyarázatokkal, és a természet akarata egyenértékűnek tűnik a természetfeletti, avagy morális értelmezéssel. Ambroise Paré 1573-ban, Párizsban napvilágot látott szörnyológiai értekezésében (*Des monstres et prodiges*) pontosan tizenhárom lehetséges okot sorol fel a monstrumok születésére, és ezek között

mindhárom kategória feltűnik: „Különféle okokból születhetnek monstrumok. Az első: Isten dicsősége. A második: az Ő haragja. Három: a férfimag túlságos száma. Negyedszer: annak elégtelensége. Az ötödik: a képzelet miatt. Hat: ha túl kicsi és szűk a méh. Hét: az anya nem megfelelő testtartása, például ha túl sokat ül keresztbe tett vagy felhúzott lábbal a terhesség idején. A nyolcadik, ha az anya hasát esés vagy ütés éri. Kilencedjére: a véletlen vagy örökletes betegségek. Tíz: a férfimag elrothadása, megromlása. Tizenegy, ha házasságtörés vagy a férfimag összekeveredése történik. Tizenkettő: a gonosz incselkedése. Tizenhárom: démonok és ördögök miatt.” [11]

Épp a *Wunderkammerek* felvirágzásának korszakában – tehát a 16. század derekától a 17. század közepéig –, és a csodakamrák által kialakult újszerű valóságfelfogástól talán nem is függetlenül tapasztalható a szörnyszülöttek átértékelése. 1616-ban a padovai természetfilozófus és polihisztor, Fortunio Liceti – Galilei jó barátja – már egészen más megközelítésben értekezik a szemében „ritka és csodálatra méltó” monstrumokról: szerinte nem azért nevezik így ezeket, mert Isten rosszállását „mutatnák” (*monstrare*), hanem mert rendhagyó küllemük oly mértékű csodálkozást és bámulatot vált ki, hogy az emberek kézről kézre adva mutogatják őket. Liceti számára a deformált alakok és meghökkentő variációk nem is tökéletlenséget fejeznek ki, hanem éppen a természet találékonyságáról és zsenialitásáról adnak számot, amely még a selejtes anyagból is képes létrehozni valami csodálatosat. [12]

A szorongás és ijedelem a csodálkozás legitimé válása folytán fokról fokra kíváncsisággá szelődül: a szörnyszülött immár nem egyszerűen rossz ómen, hanem akár a szórakozás forrása is lehet, minthogy maga is a természet játékoságáról – nem pedig természetfölötti fenyegetésről – tanúskodik. „A természet nem ismeri a groteszket” – jegyzi meg az angol természettudós, Thomas Browne 1642-ben –, mert még a monstrumban is fellelhető „valamiféle szépség, mikor a Természet oly zseniálisan fundál ki szabálytalan alkotóelemeket, hogy olykor az eredeti alkotásnál is bámulatosabb lesz a végeredmény”. [13]

Amikor azonban a természet ekképp magára marad, és meglazulnak a kapcsok, amelyek az értelemadó természetfelettihez fűzik, ráadásul a mindenségre alkalmazott metaforika is mindinkább személytelenné válik – az alkotó, mester vagy művész alakja helyett a mechanikát helyezve előtérbe –, egy füst alatt a játékoság képzele is odalesz.

A gép, ugyebár, nem tud játszani.

Legfeljebb meghibásodni.

*

1572. május 13-án Bologna közelében rettentő sárkánygyík bukkant fel: a környéken persze futótűzként terjedt a híre. A város polgárai roppant korszerűen cselekedtek – elvégre a 16. században járunk –, így nem egy szentet vagy állig felfegyverzett lovagot küldtek ki a bestia ártalmatlanná tételére, hanem egy különítményt, amelynek feladata az volt, hogy kelepcébe csalja és biztonságosan a városba szállítsa a teremtményt, annak további tanulmányozása végett. Amikor a befogás megtörtént, és Bologna népe kellőképp kiszörnyülködte magát, a város szenátora, Orazio Fontana kezdeményezésére a dögöt átadták sógorának, Ulysses Aldrovandinak, akiről köztudott volt, hogy *studió*­jában odaadón gyűjti az efféle rémségeket. Aldrovandi – történetesen az éppen aznap megválasztott új pápa, XIII. Gergely unokaöccse volt – nem hazudtolta meg magát, és csodatárlatában tüstént közszemlére tette a preparált

sárkányt. Heveny érdeklődés mutatkozott Itália-szerte: igaz, nem tisztán tudományos indíttatású, hanem részben politikai eredetű. Tudnivaló volt ugyanis, hogy az új pápa a Buoncompagni-ház szülötte, mely ősidők óta egy fölröppenő sárkányt viselt a címerpajzsán. Régebben ezt az egybeesést alighanem aggasztó előjelnek tekintették volna, most azonban leginkább két következménye volt: egyrészt az eddiginél is számosabb érdeklődő jelentkezett megvizitálni Aldrovandi múzeumát, másfelől a természettudós, új szerzeményén felbuzdulva hozzáfogott hét könyvből álló, *Draconologia* című munkájának megírásához. Száz-kétszáz évvel korábban minden bizonnyal egy kincstár mélyén végzi a sárkánybőr, esetleg csatába induló vitézek vértzetére kerül talizmán gyanánt – most viszont se szó, se beszéd, kitömték. És ahelyett, hogy a város legendáriumát gazdagította volna, egy hétkötetes értekezés apropója lett (még akkor is, ha egyesek élénken érdeklődtek bizonyos jelek vagy emblémák iránt, amelynek úgymond a bestián kellett volna megjelenniük). [14]

Aldrovandi mindenesetre meg volt győződve róla, hogy a lény, nyilvánvalóan besorolhatatlan volta ellenére – se nem gyík, se nem kígyó: hosszú nyakkal, és mindössze egy pár lábbal rendelkezett – nem természetfeletti jel, hanem természetes kuriózum; legfőljobban azon morfondírozott, vajon a két mihaszna láb a lény tökéletlenségére vagy épp ellenkezőleg: egy még meg nem értett tökéletességre utal. Aldrovandi érdeklődése inkább az anatómiai *részletekre* irányult, amelyek támpontot nyújthattak a sárkánynak a dolgok természetes rendjében elfoglalt helyét illetően: ellenben a hozzá fordulókat – különösen egyházi körökben – inkább a jelenség *egésze* izgatta, és egészen más összefüggésben. Mit jelenthet, hogy a sárkány ezúttal, mintegy a családi címerről lelépve, a valóságban is megmutatta magát? Balsors vagy jószerencse hírnöke a megtestesült embléma? A két megközelítés közti különbség azt a kérdést rejti, hogy vajon a dolgok feltételezett rendje *szemantikai rend-e*: lehetséges-e az emberi világra is érvényes üzenetet kiolvasni belőlük, vagy a létezők értelme egyedül csak önmagukban van, és semmi másra nem vonatkozik.

*

„Mind, ami tökéletlen, csúf; márpedig a monstrumok számos tökéletlenséggel rendelkeznek” – írja az 1595-ben kiadott *De ortu monstorum commentarius*. [15]

Tökéletlen működés viszont jellemzően a mechanikus szerkezetek esetében fordul

elő. Ha tehát valami csúf, az célszerűtlen: ha pedig célszerűtlen, akkor alkalmatlan arra is, hogy üzenet, értelem, jelentés hordozója, vagyis funkcionális legyen. A szörny: elírás, nyomdahiba, amely olvashatatlanná kuszálja a teremtő gondolatot – jobb esetben csak stílustörés.

Így érkezik el a gondolkodás a határok kérdéséhez.

Nem árt valamelyest világos fogalmat alkotni a *rend* mibenlétéről, hogy a határvonalon kívül eső rendkívülit észre lehessen venni. Egy metafizikailag meghatározott világban, ahol a természetfeletti jelenti a mértéket a természet számára is, a világ alapját és értelmét annak töretlen egysége adja: tehát minden rend végső forrása a rendkívüli. Minden természeti a természetfelettiben alapozódik meg. „Tudjuk jól – írja ebben a szellemben Vitry-i Jakab püspök –, hogy Isten valamennyi teremtménye csodálatraméltó, habár azokat, akik megszokták szemlélni őket, sokszor nem indítják csodálkozásra (*admiratione*)”. [16] Hangya és sárkány, kavics és kagyló azonos rangú egy olyan univerzumban, ahol az égvilágon minden *jelentés*: egyedül az ember áll kitüntetett helyen, lévén ő az, aki e jeleket értelmezni képes. Ahogyan a betűk sem olvashatják el önmagukat, a teremtés könyvének is dukál egy olvasó, aki képes a létezők ábécéjéből kihüvelyezni Isten magasztos üzenetét. *Világ és valóság* azonban sosem esik egészen egybe: amikor pedig a szellem a jelentés után kutat, feladata voltaképp abban áll, hogy a világtól a valóságig eljusson. Ha a létezés nem volna egységes és töretlen, ezt az utat képtelenség volna bejárni.

Attól kezdve viszont, hogy az újkorban az európai gondolkodás mindinkább a *test* és *szellem* megkülönböztetésére helyezi a hangsúlyt, a természetet a testnek, a természetfelettit pedig a szelleminek feleltetve meg (bármit jelentsen is ez utóbbi),

minden a világon természetfeletti

mintegy zárójelbe is teszi a másodikat, kérdésessé téve a jelentést és a csodát is. Az út a jeltől a jelentésig labirintussá lesz, a jel pedig világos üzenet helyett enigmává. A középkor teológiai

gondolkodása alapvetően nem erre az újkori dichotómiára, hanem a *teremtett* és a *Teremtő* megkülönböztetésére helyezte a hangsúlyt: csodálatosnak számított mindaz, ami Istenre visszavezethető, tehát a teremtett világ egésze. Az egyetlen valódi, azaz ontológiai határ a teremtett és a teremtetlen: a világ és Isten közt húzódik. Persze fokozati különbség van *csoda* és *csodálatos* között – az utóbbi nélkülözi az explicit természetfeletti vonást, az *ugrás* motívumát –, de az újkori, racionális megfontolás számára mindkettő korszerűtlen, abszurdum, mert a világot Istentől teszi függővé. Augustinus arra figyelmeztette hallgatóságát, hogy a kánai menyegzőn történeknél semmivel sem kisebb csoda a víz évenkénti átváltozása borra a szőlők segítségével, hiszen végső soron ez is, az is Isten műve, így mindkettőt ugyanaz a tisztelet illeti meg – ha alaposabban megnézzük, minden a világon természetfeletti. Voltaire ellenben arra hívja fel a figyelmet, hogy minden, amit rendkívülinek gondolunk, csupán gondolkodásunk sivárságát és a rendről alkotott elégtelen fogalmainkat tükrözi. Ebben az értelemben az égvilágon minden természetes, ezért immár a határok is csak a természeti világon belül húzhatók meg. És miután nincs jelentés, amely innen, a létezés természetes partjairól túlra vonatkozhatna, és nincs értelem, ami onnan ide szűrődhetne át, a monstrumok, szörnyek, csodalények immár nem lehetnek jelek – és így a maguk szokatlan módján tökéletesek, lévén egy közlés hordozói. Immár csakis a mindenség gépezetének műszaki hibáit, defektusait mutatják. Csodálatosak nem lehetnek, mégis *kívül* rekednek a dolgok rendjén – és mivel más irány nem áll rendelkezésre, lefelé rekesztődnek ki.

A monstrum így válik természet~~ellenessé~~.

Mintha a szörnyek és torzszülöttek természete iránti érdeklődés akkor élénkülne meg ismét számottevően, amikor a *teremtett* és *teremtetlen* – bibliai –, valamint a *természetes* és *mesterséges* – arisztotelészi – elhatárolása egyaránt megkérdőjeleződik. Persze a *természetellenes* képzelet korábban is létezett, csak épp vallási értelemben. Ha az élet, a természetes létezés egésze Istentől közvetlenül függ, akkor a természetellenes voltaképp az élet hiánya, és mint ilyen a nemlét, a halál letéteményese. Minden természetellenes aktus vagy lény bizonyos értelemben a halál hordozója, léte pedig explicit fenyegetés. Ugyanez fordítva is igaz: minden, ami fenyegetést hordoz az ember által kodifikált rendre – legyen az büntetés, örület, betegség –, monstruózus: szörnyszülött, torzulás, defektus.

Nem is emberi.

Én, a monstrum

A szép és tehetséges Lavinia Fontana tehát, aki nő létére aktokat festett, ráadásul festményeiből tartotta el családját, míg férje a gyermekeket pesztrálta, bizonyos értelemben ugyanúgy kuriózumnak számított, mint az emberállat-hibridként kezelt Antonia Gonzalez. Antonia egész lényével egy határon áll, sőt inkább maga a megtestesült határ; és Lavinia szintén határlakó, csak épp egy másik – társadalmi, nem biológiai – határvidéké; és a Habsburg-dinasztia, amelynek egy-egy ága megindul a sikamlós lejtőn az örület szakadékai felé – és még annyian mások, akik akarva-akaratlan besorolhatatlan lények, határátlépők, szabályszegők, hibridek: monstrumok, ki-ki a maga módján, akik bepillantást engednek a valóság változékony, esendő és minden ízében fantasztikus természetébe. Ha a világ lepel, ők a leplezetlenek. Rajtuk keresztül látnivaló, hogy a létezés szövete elvarratlan, fölfesleni kész, és az egész valahogy slendriánul eldolgozott, fércelt inkább, mint mesterien szőtt: de az is lehet, hogy ezek a rések és repedések csupán a rendről alkotott fogalmainkat érintik, és a létezéshez semmi közük. A csodakamrák megkezdik az elhamarkodottan megvont határok fellazítását, megkeverve a gondolkodás rutinjának egész kártyapakliját – ha nem is szórják szét a lapokat a szélben.

a megsejtett szabály

A rend igénye – ha az némileg átszabott, kozmocentrikusabb rend is – hamar visszaszivárog. Lehet-e elég nyitott és plasztikus

bármely rendszer, amit a gondolat elgondolhat, lehet-e az emberi értelmet eléggé tágasra tárni, hogy felvegye a versenyt invencióban és örületben a kozmikus kísérletezéssel, ami az univerzum? Úgy tűnik, ha egyetlen világegyetemhez már kezdenénk felnőni, a valóság tüstént megsokszorozódik, lehetséges és párhuzamos univerzumok végtelenét (sőt, végtelenjeit) csillantva fel. Az egyetlen, amit a szellem tehet, hogy lemond a versenyfutásról, és „cseppben a tenger”-elven igyekszik tükrözni a komplexitást, nem riadva a határtalantól. Legyen a megsejtett szabály, a rend képzete *theomorf*, *antropomorf* vagy éppen *kozmomorf*, így is, úgy is „mindig fölfeslik valahol”. Ellenkező esetben muszáj beérni a sematikus, de belakható karámokkal. Mintegy védekezésképp, a *Wunderkammer* hamis és valódi csodáit tárlatokra bontani, rendszerezni, osztályozni – amint ez mind gyakrabban meg is történik aránylag hamar, a 16. és 17. század felvilágosodásra hajlamos fordulójától.

(folytatjuk)

1. Bódai, i. m. p. 18. ↑
2. Ehhez I. Kuwakino, K. *The Great Theatre of Creative Thought: the Inscriptiones vel tituli theatri amplissimi... (1565) by Samuel von Quiccheberg*, in: *Journal of the History of Collections*, vol. 25 no3, pp. 303-324. (2013). ↑
3. A retorikában az ókor óta használatos *topoi*, mentális helyek és eljárások kihelyezéséről van szó. Ez az archetipikus múzeum tehát nagy részben nyelvi természetű konstrukció: különösen érdekes lenne ilyen szempontból elemezni a különféle kora újkori kollektívákat. ↑
4. Quiccheberg a könyvet és az olvasást is beemeli ebbe a mentális architektúrába, amikor az építészeti elemeket feliratozza, s a térrel könyvlapokként bánik. ↑
5. Idézi: Westerhoff, Jan C., *A World of Signs: Baroque Pansemioticism, the Polyhistor and the Early Modern Wunderkammer*, in: *Journal of the History of Ideas*, Vol. 62, No. 4 (Oct., 2001), pp. 643. ↑
6. Ashworth, William B. *Natural History and the Emblematic World View*, in: Preziosi, D.- Farago C., *Grasping the World: The Idea of the Museum*, Routledge, 2014. A tanulmány azért is nagyon érdekes, mert az 1550 és 1650 közt napvilágot látott természethistóriák elemzésén keresztül mutatja meg, hogyan vesztették el tradicionális „jelentésüket” a világ elemei, hogyan lettek „lemeztelenítve” – például annak köszönhetően, hogy az újvilági növény- és állatfajok, amelyek felbukkantak, nem voltak részei ennek a jelentéshálónak –, és hogy ez a kontextusvesztés hogyan indukálta egy új típusú természetszemlélet kialakulását. ↑
7. L. Spenlé, Virginie, *The Kunst- und Wunderkammer: Origins and Development*, in: Laue, i. m. pp. 19-20. ↑
8. Idézi: Daston, L.-Park, K., *Wonders and the Order of Nature 1150-1750*, Zone Books, New York, 1998. p. 25. ↑
9. Idézi Daston-Park, i. m., p. 182. ↑

10. L. uo., p. 183. ↑
11. Idézi: Hulten, P, et al (ed.) *The Arcimboldo Effect: Transformations of the Face from the 16th to the 20th Century*, Abbeville Press, 1987, p. 23. ↑
12. L. Daston-Park, i. m. p. 200. ↑
13. Uo. p. 201. ↑
14. A sárkány történetéhez: Findlen, P, *Possessing Nature – Museums, Collecting, and Scientific Culture in Early Modern Italy*, University of California Press, 1996, p. 18–19. ↑
15. L. Daston-Park, i. m. p. 35. és 203. ↑
16. Uo. ↑

kép | Ulisse Aldrovandi: *Monstrorum Historia*, oddsalon.com

Nacsinák Gergely András

ISZONY ÉS ÁHÍTAT 4.

2023-04-12 | ESSZÉ

Az újkori Európa csodakamrákban „fogadja be” a szörnyetegeket: gyűjti, piedesztálra emeli, a birtoklás mozdulatával pedig bizonyos mértékig domesztikálja is őket. Abban a pillanatban, amikor a csodakamra létjogosultsága megszűnik, a *rendellenes* ismét *természetellenessé* lesz, a rendhagyó pedig – a csodával egyetemben – kirekesztésre kerül. A monstrum már nem a peremvidék, az ismeretlen követe, nem morálisan intő égi jel, csak egy a természet számos, nehezen indokolható szeszélye közül.

homályzóna

Ám van itt egy bökkenő. Hogy a természeti tünemények, furcsaságok és szörnyszülöttek az ismeretlennek és rettenetesnek (az ismeretlen rettenetének és varázslatának, az odüsszeuszi tapasztalatnak) csupán egyetlen lehetséges megvalósulását jelentik. Az iszony és áhítat, amely bennük megtestesül, jóval ősibb náluk. A racionálisan rendezett gyűjteményekből a csoda hamar elszivárog, a szörnyetegek elszöknek a címkézés elől. Hová húzódnak vissza? Ha nem találnak helyet a külvilágban, majd menedékre lelnek más, nehezen elérhető tartományokban. A világ olyan tájain, amelyek továbbra is csupán nagyjából feltérképezettek, már úgyszólván otthonosan mozognak a térképek üresen maradt felületein. Ha körülöttünk minden végtelenül kiszámítható és racionális, ha a csillagok mozgásától az áramlatokig minden megmérhető, megjósolható, elraktározható, marad a kinti űr sötétje és a belső űr, a közvetlenül megtapasztalható világ utolsó homályzóója. Az ember maga válik az irracionalitás fészkevé. A Habsburgok egynémelyikének arcán már kiütközik ez az idegenség – mintegy a túlságos bőségben fogyasztott monstrumok és kuriózumok mellékhatásaként. Játéknak márpedig lenni kell, *ludens necesse est*, és az ember, mint Platón mondta, nálánál nagyobb hatalmak játékszere, márpedig a szörnyek kiválóan tudnak játszani – mivelünk.

*

Messze vannak még a lélektan szörnyei, amelyek fel-felütik fejüket Goya lázálomszerű vásznain, a romantikusok éjjeli képein, hogy aztán a pszichoanalitikusok mindennapi praxisában nevet és polgárjogot nyerjenek. Most még a csodakamrák fel- és eltűnésének érájában járunk, amikor a kuriózumokat gyűjtik, nem gyógyítják. Amikor farkasemberek pukedliznek a bálon, törpék és óriások grasszálnak az udvaroncok

fontoskodó arckifejezésével a paloták folyosóin; sohase látott lények motoznak ketrecekbe zárva az antipódusokról érkező hajók fülledt, kátrányszagú rakterében, hogy elsőrangú látványosságként kössenek ki valamely nemesi fűvészkertben – már ha túléljük az utazást. Azután kitömve vagy lefestve a csodakamrák feneketlen gyomra nyeli el őket.

*

Ami Antonia portréja láttán a leginkább megrendítő, éppen a portré értelmét és alapját jelentő arc *eltűnése*. A portrén az arcra hárul minden olyan feladat, ami más festményeken a cselekmény, a helyszín, a tárgyak közt oszlik meg, vagyis az elbeszélés feladata: a portré esetében az arcvonásokba sűrűsödik tér, idő, sors és minden egyéb, ami a személy titkát hivatott elbeszélni.

Itt viszont épp az arcvonások hiányoznak.

Az európai művészetben az érett reneszánsztól néhányan kezdik visszajára fordítani (ha nem egyenesen *kiforgatni*) a portré műfaját: ahelyett, hogy egy arcban kísérelnék meg tükröztetni, összegezni a világot, ellenkező irányú mozdulattal a világra vetítik ki az arcot. A természetben itt is, ott is fölfedezni vélik az emberit, a táj antropomorf vonásokat ölt. A reneszánszban kétségkívül megújul az odüsszeuszi tekintet, csak hogy már – és ez merőben új mozzanat – közvetlen közelre is irányulhat: egy levélre, fűcsomóra, szivárványos rovarpáncélra. Mulatozó vagy épp gürcölő pórnépre. Mintha Odüsszeusz Ithakáról el sem mozdulva barangolná be a világot. A reneszánsz szellem, kísérletező és felfedező kedvében mindenütt kapcsolódási pontokat, megfeleléseket, harmóniákat keres a világ merőben különböző elemei között – szemben a középkori szellemmel, amelyről hajlamosak voltak úgy vélni, hogy a világban nem az egységet, hanem mindenekelőtt a törést és ellentmondást érzékelt a természeti és természetfeletti viszonyában. (E ponton, jegyezzük meg halkán, összekeverve az ontológiát a kozmológiával.) A legkézenfekvőbb kapcsolódási pontot e sokféleségben pedig éppen az emberi személy, ez az egyszerre testi és szellemi létező jelenti: ha az emberi arcban egyaránt tükröződhet az isteni (ikonok, szentképek) és a természeti (portré), akkor esetleg ennek fordítottja is elképzelhető, és a természet is bizonyulhat emberarcúnak. A világ egységes egész: és ezt szem előtt tartva személy és táj közt a különbség elmosódik. A sziklás tájképben arcvonások rajzolódnak ki; egy sziget távlati képe koponyát formáz; a természet, ha jobban megfigyeljük, antropomorf alakzatokban nyilatkozik meg. Mintha személyes létező volna, vagy legalábbis úton volna afelé. A táj, a kozmosz szunnyadó lelke vagy holt, kővé vált istenek nyomai – mondhatnánk. Mégis, eleinte inkább arról lehet szó, hogy ez vizuális játék. Mintha a képi kísérletezés azt sugallná, hogy a személyesség a létezés alapvető princípiumainak egyike; a létezésnek íródott, hogy nem tudunk nem ezen keresztül közelíteni a dolgokhoz.

a képekben üzeneteket sejt

Nem feltétlenül arról van szó, hogy a természet eleve antropomorf. Inkább azt sejtetik ezek a képek, *mi* nem tudunk úgy nézni, hogy arcot ne fedezzünk fel mindenben: értelmező, mintázatkereső tükörképet, kapcsolódást sóvárgó tekintetünk

ösztönösen is mindenünnen alakokat, arcokat varázsol elő. Az ember, forduljon bármerre, kutasson bármilyen, magától függetlennek tételezett valóságot, arra ítéltetett, hogy önmagát lássa viszont kövek repedéseiben, csavarodó fatörzsekben, gomolygó felhőkben. Nem tudja nem a maga látásához szabni a világot (ekkor még: *ebben az értelemben* igaz Prótagorasz elcsépelte *homo mensura*-tétele), és ez olyan kognitív kelepce, amellyel érdemes számolni. Mintázat-hajhászó elménk a csillagkonstellációktól a kávézaccig mindenütt képeket, s a képekben üzeneteket sejt: mintha Narcissus nemcsak a víztükörben, hanem a természet valamennyi alakzatában imádott önmagára ismerne. Odüsszeusz föleszmél, hogy saját, felismerhetetlen tükörképei között bolyong, hovatovább századok óta. Az utazás illúziója: *trompe l'oeil*. A 16–17. században váltak különösen népszerűvé a trükkös ábrák, amelyeket kétféleképpen is lehet értelmezni, attól függően, hogy az *egészet* nézzük (ami egy arcot mutat), vagy a *részletekre* figyelünk (ahogy egyébként a mindennapokban is). E kétféleképp nézhető portrék vitathatatlan virtuóza Giuseppe Arcimboldo, aki életrajzi vonatkozásaiban ezer szálon kötődik a *Kunstkammer*-pártoló Habsburgokhoz, intellektuálisan, művészileg pedig ugyanilyen szorosán kapcsolódik a csodakamrák világához.

*

Giuseppe Arcimboldo (1526–1593), festő és polihisztor Milánóból szegődött el északra, a Habsburgok éppen felvirágzó dinasztiájának szolgálatába. Három császár alatt volt udvari festő, és történetesen épp ők hárman fémjelzik a Habsburg-ház első aranykorát: I. Ferdinánd, II. Miksa és II. Rudolf. Leonardo szelleméből megörökölte a kíváncsiságot, a részletek iránti feltétlen respektust és a kísérletező kedvet – nem beszélve a megszállottságról, hogy folyvást tervezzen-bütyköljön valamit. Hol aprólékos rajzokon másolta a természet filigrán csodáit és habókos ötleteit, hol nagyszabású, kozmikus rendet mímelő udvari felvonulást tervezett, hol a kényúr kívánságára örökítette meg annak gögös képű vagy álmodozó tekintetű ivadékait; színeken alapuló „püthagoreus” kottán dolgozott, titkosírást ötölt ki, bevehetetlen erődöt tervezett, de mindenekelőtt meghökkentő arcképeket festett, amelyeken a

modellek, habár felismerhetők, bizarr, köztes lényekké alakultak át félúton élő és élettelen, emberi és isteni, komikus és visszataszító között – mind egyidejűleg és egyenlő távra mindtől. Próteuszi fejek.

Ezekkel tett szert bizonyos hírnévre. Másolói, tisztelői és irigyei szép számmal akadtak kortársai közt, akik a műfajt *arcimbolde*-nek keresztelték. A császároknak is kedvére volt ez az új vizuális mulatság, amelyben kibogozhatatlanul ötvöződött költészet, lelemény, élc, mitológia: új meg új kompozit-fejeket rendeltek tőle, így nemegyszer előfordult, hogy Arcimboldo kénytelen-kelletlen önmagát másolta. A nyár gyümölcséből alkotta meg a Nyár arcmását, és őszi terményekből az Őszét; nyitott fóliánsokból és egymásra halmozott salabaktérből könyvtárost és elfogyasztott étkeiből a torkos ügyvédet. Első pillantásra az efféle kompozíciókhoz mindössze ügyes kéz, elmeél, és némi cinizmus szükségeltetik; de alaposabban odanévez azért mindez nem merül ki az olcsó szellemeskedésben. Legalábbis a kortársak méltatásai és poétikus kommentárjai arra engednek következtetni, hogy az arcimboldói gesztusban ők már akkor is jóval többet láttak, mint művészi igényű karikatúrát. Az utókor viszont a jelek szerint nemigen értette, mit is akart: halála után Arcimboldo neve kerek négyszáz évre eltűnt a műtörténet látóteréből.

létükkel határokat sértenek

Ebben az is szerepet játszhatott, hogy képeinek egy része hamisítatlan *Kunstammer*-darab: oda is szánták ezeket, a többi furcsaság közé,

álmélkodás céljából. Amikor pedig a *Wunderkammer* kezdett kimenni a divatból, korszerűtlen hóborttá lett, és a gondolkodás a rendkívüli helyett a rendre koncentrált, az efféle festett kuriózumoknak is leáldozott. Hiszen, ha alaposabban megnézzük, mindegyik festmény önmagában is egy-egy – sajátos, költői-mágikus szempontok alapján összeállított – gyűjtemény: tárgyaké, növényké, állatoké. A Víz elemének portréján negyven különféle vízi élőlényt lehet összeszámlálni – halakat, kétéltűeket, rákokat, tengeri és édesvízi teremtményeket –, míg a Tavasz alakját pontosan nyolcvanféle, botanikus-szemmel pontosan azonosítható növény alkotja. Ezek az arcmások határon állnak, és létükkel határokat sértenek: átmenetek a természeti és az emberi, a durva tréfa és a rémlátomás, mítosz és valóság, varázslat és kézművesség között. Jellemző, hogy voltaképp ma sem vagyunk biztosak afelől, hogyan is kellene nézni ezeket a képeket. Mentségünkre szóljon, hogy ezt már a kortársak sem igen tudták eldönteni.

Alighanem ez okozza a zavart és tétovaságot, ami az Arcimboldo-képek értelmezőit előbb-utóbb elkerülhetetlenül hatalmába keríti, amikor „megfejtani” igyekeznek a mester életművét: hogy minden megközelítés, minden kínálkozó értelmezési szint önmagában is tökéletesen koherens, de mindegyik hagy maga után valami csekély, de annál nyugtalanítóbb hiányérzetet. Bár látszólag tökéletesen simulnak egymásra, akár egy fóliáns lapjai, mintha a lapok – az egyes olvasatok – között mégis úr tátongana: valami megfogalmazhatatlan. Ott van például a Tél allegorikus portréja, amelyet parádés külsőségek között – Arcimboldóból kétségkívül nem hiányzott némi olaszos teatralitás – az 1569-es újesztendő napján mutatott be őfelségének. Ez éppúgy értelmezhető politikai allegóriaként, mint a kozmikus rend, az idő egy stációjának szimbolikus ábrázolása, filozófiai állásfoglalás vagy mesterien festett csendélet. Vénember-arc, csupa göcs, bütyök, cseppet sem hízelgő, kissé talán gonosz is, szája kiszáradt tapló, orra vihar-törte hámló kérgű ág. Lehet száraz, lehet rideg, elvégre a Télről van szó – és mégsem csupán, mert szalmából szőtt köpönyegén a császár nevének kezdőbetűjét lehet kisilabizálni, a piszkavasra emlékeztető díszítés pedig a Habsburgok által létrehívott Aranygyapjas-rend emblémáját idézi. A rend jelvényét megtaláljuk a Tél párdarabja, a Föld ábrázolásán is – mert minden évszakknak egy elem felel meg a kozmikus rendben: Tűz–Nyár, Levegő–Tavaszi, Víz–Ősz –, így ez szintén Miksa császárra utal, pontosabban uralmának szilárd és megalapozott voltára. A tél az év kezdete, „feje” (*caput anni*), hasonlóan ahhoz, ahogy a császár a világ fejedelme (*caput mundi*). A kép nem sokkal később valósággá lett: az 1571-es év Arcimboldo által tervezett pompás karneválján az uralkodó bújt a Tél gúnyjába. A természet rendje és az állam rendje ekképp megfeleltethetők egymásnak: ahogy az évszakok uralják a földet a maguk idején, úgy kell a Habsburgoknak is kormányozni azt; vagy ahogyan az évszakok váltakozásában kifejeződik a kozmikus rend, ugyanúgy jut érvényre e dinasztia uralkodása alatt, mintegy természetes módon. Hiszen ekkoriban nem kisebb cél lebegett Rudolf és a többiek szeme előtt, mint hivatalos címüknek – Német–Római Császár – valóságos testet adni a világtérképen. Egy efféle uralom azonban csak akkor valósulhat meg és lehet tartós, ha nem ideiglenes érdekeken, hanem kozmikus alapokon nyugszik, magában a természetben gyökerezve – és pontosan ennek kimutatására tesznek kísérletet az arcimboldói portrék: hogy az emberi szándék megfelel a természet

inherens rendjének, harmóniában van azzal, vagy legalábbis ahhoz igyekszik idomulni. Ezért változik át Miksa téllé, földdé, Rudolf pedig Vertumnussá. Feltehető továbbá, hogy ezeket a páros arcmásokat, az elemek és évszakok portréit egy kozmikus múzeum előterébe szánták, egy hatalmas, birodalmi *Kunstkammer* bevezetőjének, amely összefoglalta volna a tudás és gazdagság valamennyi aspektusát. [1]

Voltaképp minden attól függ, mit *akarunk* látni, amikor a festményre pillantunk. Zöldségalmot vagy pedig zöldségest. A könyveket vagy a könyvészt. Vertumnust, a latinok ősi istenségét, az év nemtőjét vagy a pirosposzsgás képű Rudolf császárt. Az

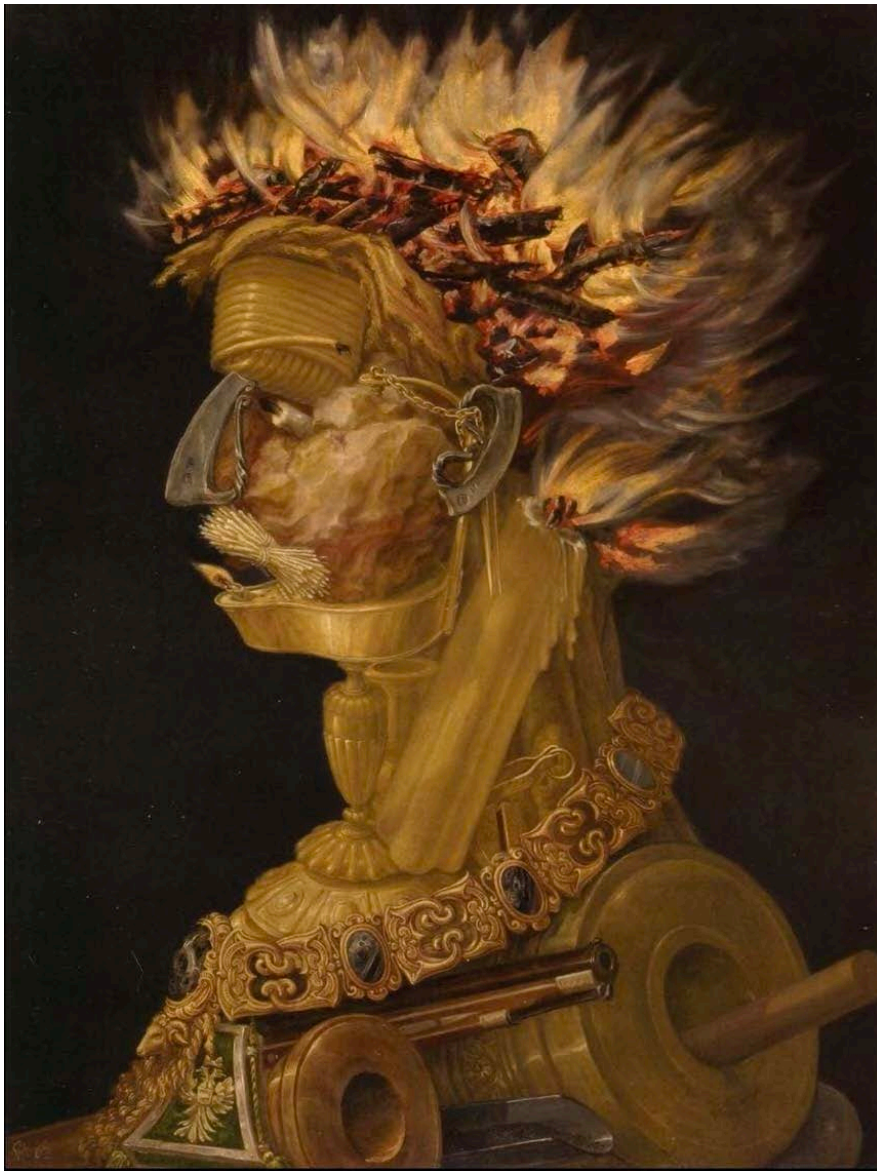
arcimbolde lényege, hogy a felismerés szünet nélkül oszcillál két kínálkozó lehetőség közt, és mire az egyiket néven neveznénk, előtérbe tolakszik a másik. Egyszerre látni mindkettőt: képtelenség. A kép jelentése kettős, de a látvány egyszerre mindig csak egy. A világ színét és fonákját egyszerre nem érzékeljük, mert az értelem szűkös kapuja minduntalan választás elé állít: ha az egyik igaz, a másik hamis. Vagy portrét látunk, vagy csendéletet. Vagy valakit, vagy valamiket. Hogyan lehet egyszerre mindkettő igaz? *Tudjuk*, hogy igaz a csendélet és igaz az arc is, de ezt az igazságot sohasem *szemléltethetjük* közvetlenül. A tudható és a látható nem feleltethető meg egymásnak. Az értelem rácáfol a látásra, a látás pedig incselkedik az értelemmel. Ez magában is elég érdekes lehet, Arcimboldo viszont tovább megy, és nem pusztán virtuozitását bizonyítandó viszi tökélyre az ősrégi optikai trükköt, hanem – sejthetőleg – egy jól körvonalazható filozófiai gondolat kibontásának eszközeként. Arcimboldo gondolt valami szokatlant a természeti világ és az ember viszonyáról, és azt szokatlan formában is közölte. Kortársai szerint legalábbis „rendkívül olvasott”, filozofikus hajlamú elme volt: „tőről metszett egyiptomi”, mondogatták róla, ami alatt alighanem a rejtőzködő bölcsesség iránti vonzalmat, s még inkább a bölcsesség leplezésének tudományát, az enigmatikus megnyilatkozást értették. És csak másodsorban jutott eszükbe – ha ugyan eszükbe jutott –, ami nekünk elsősorban: hogy az aktuális uralkodót egy római istenség alakjába öltöztetni a talpnyalás netovábbja. (Hiszen a hatalom szakralizálásáról nekünk meglehetősen kiábrándító tapasztalataink vannak – a szakralitás fogalma idegenné vált, a mai világ legfeljebb bálványozni képes – de ez más lapra tartozik.) Az eldöntendő kérdés tehát: Vertumnust látjuk a képen Rudolf császárként megnyilatkozni vagy Rudolf az, Vertumnus maszkjában? Ember, akit istenítenek, vagy egy istenség, úgynevezett archetípus, aki itt és most (ott és akkor) a történelemben aktualizálódott? Attól függően, honnan nézzük, vagy az ember az isten maszkja, vagy az istenség az emberé. De az arcimboldói műben a többletet pontosan az adja, hogy túllép e végeérhetetlen színe-fonákja játékon. Minden összetett arc, amit fest, valamiképp álarc-szerű: komikus és förtelmes egyszerre. Árulkodó és leleplező, de éppen azért, hogy nem azt mutatja, amit látunk, hanem valami egyebet, csendéletet, serpenyőket, növényhalmot. Nem portré és nem csendélet. Nem isten, nem ember. Mikor jobban odanézzünk, ott sincsen – ez a maszk fondorlata.

Arcimboldo bölcsessége a maszkok tudása, amelyek kiüresítik az arcot, és megmutatják mögötte a huzatos hiányt.

*

Alakoskodás.

Ami ugyebár az udvari kultúra kulcsfogalma: udvaroncok, kegyencek, intrikusok és törtetők megfoghatatlan művészete. A tettetés tudománya. A köpönyegforgatás, az idomulás, az üresség változatos elleplezésének művészete. A felszín igézetének művészete. Arcimboldónál a mindenség – az embert is beleértve – nem *maszkot hord*, hanem *maszkként* mutatkozik meg. Vagyis: nem azonos önmagával.

A dolgokat, természeti létezőket az alkotó úgy komponálja össze, hogy arc-szerűvé legyenek, így látva viszont bennük saját, értelmező pillantását. Nem egyszerűen lemásolja, hanem megkonstruálja a látványt. A festmény – bármilyen kép – mindig kompozíció, soha nem a természet hű tükre. Ezáltal a dolgok többé nem természetesek, az emberek pedig nem személyek – látvánnyá lesznek, így egyik sem marad igazán önmaga, megreked félúton az átváltozásban. Arcimboldo összetett arcain az ember nem integráns egésként, azaz személyként jelenik meg, ahogy a természet sem marad annak, ami: ketten együtt hamis, noha lenyűgöző határvonalat jelölnek ki, és éppen ez a *határ* a maszk lényege. Így vagy úgy, de mindkettő álcázza magát: a természet embert játszik, az ember pedig természeti produktumnak látszik, holott mindez csak játék, rítus, utánzás, képmutatás. Az udvarok világa is ilyen hamis formulák, cizellált maszkok világa, amelyek viselőjükre égnek: a tettetés és színlelés sehol másutt nem oly kifizetődő, sehol sem annyira létfontosságú, mint épp a hatalom közelében. Az arc, vagyis a személy mesterséges mivolta – és vele mesterkéltségének kíméletlen felmutatása – az arcimboldói bűvészműtárvány egyik fontos összetevője.

sajátos alapanyag

Mindez azonban nem reked meg a kritika vagy a karikatúra szintjén, méghozzá éppen azért, hogy az álarc-metaforát a természetre is kiterjeszti, s ez még sokkal félelmetesebb. Azzal, hogy nem húz határt élő és élettelen, emberi és állati közé – ellenkezőleg: egybetereli, egymásra vetíti, összeépíti őket –, egyfelől naturalizálja a létezés minden aspektusát, másfelől kiszolgáltatja az embernek, azaz a mesterkéltségnek. A természet már csak sajátos alapanyagul szolgál az ember nem is feltétlenül szép, nem is mindig nemes indíttatású találékonyságához. És mi volna az ember? Arcimboldo készséggel megmutatja: összegabalyodott gallyak, uszadékfa, behabzsolt étel, szerszámok és egyebek kusza összege a csönd sötét háttére előtt. Ádám és Éva: póre testek halmaza, a leszármazottakból kikövetkeztetett hipotetikus arc. Heródes sunyi képét gyermektetemek összege adja ki. A tavasz, a nyár, az ősz, a tél: pusztá fogalmak, amelyeket természeti jelenségek sorából vonunk el. Ezért is ad hangot Roland Barthes a feltevésnek, hogy az arcimboldói eljárás legelső sorban nyelvi természetű,

még akkor is, ha képi eszközökkel jut kifejezésre: „A fül helyén egy kagyló: ez *metafora*. Egy halom hal képviseli a vizet, amelyben élnek: *metonímia*. A tűz lángoló fej lesz: ez egy *allegória*. Barackot, körtétet, cseresznyét és búzakaralásokat elősorolni a nyár jelölésére: ez az *allúzió*. A halat ismételten emitt szájja, amott orrá változtatni: *antanaklaszisz* – egy szót ismételtetni úgy, hogy más jelentést kapjon”. [2] Egyszerre félelmetes és felszabadító, ahogy Arcimboldo lerántja a leplet fogalmainkról, neveinkről, szerepeinkről, megmutatva a bennük tobzódó természeti világot. Világunk: a nyelv alakoskodása. Képtelenek vagyunk nélküle látni: átszínezi körülöttünk a tapasztalást; arcunk mását vetíti ki a mindenségre. Az értelem, mellyel jelentést adunk a jelenségek összedobált halmazának, csupán a természet fintora, csak fintorgó természet: az emberben a világ mórrikálja – vagy gúnyolja ki – önmagát.

*

Az egyik elméleti kérdés, amelyet az arcimboldói művek intéznek a szemlélőhöz a maguk kíméletlenül játékos módján, és amely *rész és egész* viszonyára vonatkozik, nyilvánvalóan ősrégi probléma. A kérdés alapvetően az „egész” helyére kérdez rá a világban, méghozzá annak valós vagy illuzórikus természetére: hogy mennyiben több – ha lehet több – az egész, mint csupán részek összege. De ez csak az első, konvencionális felvetés. Arcimboldo megkockáztatja, hogy az egészet esetleg nem is részek alkotják, hanem további egészek, és azt esetleg még továbbiak, amelyek alkalmasint remekül ellennének magukban is, ha épp nem kellene ezt a maszkabált, a jelentések maszkabálját játszaniuk itt velünk. [3]

Arcimboldo barátja, Gregorio Comanini, aki a festő több képéhez fűzött verses magyarázat-félét, ezt fogalmazza meg a *Flora*-portré kapcsán:

*Flóra vagyok, vagy a virágok is?
Ha virágok, Flórának
még mosolyára is hajazok? és ha Flóra vagyok,
hogyan lenne ő csak virágból?
Ugyan, se virág, se Flóra nem vagyok:
több annál, Flóra és virág vagyok:
ezernyi virág, egyetlen Flóra;
de úgy, hogy Flóra virágokból, a virágok meg
Flórából vannak.
Tudod, miként? a virágokat Flórává,
Flórákat meg virágokká változtatá a mesteri festő. [4]*

Számos reneszánsz gondolkodótól eltérően Arcimboldo mintha nem az értelemadó egészet pillantaná meg a részekben (cseppben a tengert, emberben a kozmoszt), hanem önmagukban értelmetlen alkotóelemek helyett *egészek* sokaságát, amelyek igazából sohasem veszítik el önállóságukat, s a forma, melyet kiadnak, szemlátomást ideiglenes, kérészerű, széthullásra kész, megkérdőjelezhető egység. Az ember sem egyéb, mint kompozíció, méghozzá elég esetlenül egybehordott.

a mozaikkockák egyedisége

Arcimboldo kompozit-alakjai tehát felfoghatók rendhagyó mozaik-képekként is. Ahogy az ókeresztény mozaikok is diszkrét egységek

összességéből rajzolják ki egy-egy szent alakját, itt is ez történik, csak éppen itt az egyes daraboknak – a mozaikkockákkal ellentétben – külön-külön jelentése van, nem amorf, semleges összetevők. Hogy a mozaikkockák egyediségére fény derüljön – hiszen köztük sincsen két teljesen egyforma –, ahhoz olyan közelről kellene szemügyre venni a képet, ami a templomok apszisaiban praktikusnak elképzelhetetlen: így az egész mindenképpen győzedelmeskedik a rész fölött, a létezés hierarchizáltságához kétség sem fér. Arcimboldo viszont hangsúlyt helyez a részekre:

úgy formálja meg az egészet, hogy tekintettel van az alkotóelemek sajátosságaira, és nem habozik ki is emelni azokat – ekképp kísértve a gondolatot, hogy felsőbbrendű egész voltaképp nincs is, mindössze feltételezzük, fogalmilag megelőlegezzük, mintegy előírjuk a létét, merthogy mindenütt arcot, ugyancsak feltételezett állandó alanyiségünk hasonmásait keressük. Tehát a személy mint egész – illúzió. Másképpen: *szimulákrum*, ahogy Markowski feltételezte a csodakamrákról; az arc olyan jelek összessége, amelyek nem vonatkoznak valós tárgyra.

Az arcimboldói tekintet innen nézvést egészen modern, analitikus pillantás. A festő ecsetje éppúgy működik, ahogy az elme a nyelv segítségével: elemez, észleleteket rendszerez, összevon, elvonatkoztat, sémát alkot: egyedi részekből általános egészet. Hogy a végeredmény mégis *monstruózus*, talán annak köszönhető, hogy a műveletet csak félig végzi el (elvégre nem fogalmakkal, hanem konkrét alakzatokkal dolgozik), és látni engedi a meghatározott szempontok mentén komponált egész mellett a széttartó, különálló részeket is, akárha egy gépezet alkatrészeit: így lesz az eredmény bizarr, átmeneti lény. Barthes is észreveszi ezt a kettősséget: „Arcimboldo fejei szörnyetegek, mert az allegorikus szubjektum (Nyár, Tavasz, Flora, Víz) minden bájossága ellenére az anyag kórosságára utal: *forrongásra* vagy *nyüzsgésre*. Az élőlények (növények, állatok, csecsemők) rajszerű, szoros rendetlenségbe tömörülnek (mielőtt csatlakoznának a végső alak érthetőségéhez). Az egész lárvaéletet idéz, vegetatív lények, férgek, magzatok, zsigerek összefonódását, amelyek az élet határán állnak, még meg nem születve, de máris bomlófélben.” [5] Arcimboldo merész mozdulattal kifordítja az embert, látni engedve azt, amiből voltaképpen áll: a könyvtáros a fóliánsok szemétdombja, az ügyvéd megtettesült mohóság. A maszk az igazságról vall. Az elemző tekintet – akár egy boncmester szikéje – az ismerős, megszokott egészet meghökkentő monstrummá bontja szét.

Az analízis szörnyeket termel.

*

A „csodakamra-effektus” lényege, hogy a hétköznapi dolgok is, elhelyezésüknek köszönhetően, fantasztikussá, (láz)álomszerűvé lesznek. A természetesből a szemünk láttára bontakozik ki valami titokzatos, alkalmasint monstruózus, aztán egy lépést közelebb lépve, az egyes darabokat, és nem a kompozíció együttesét szemügyre véve rögtön a természetes formák megnyugtató sokféleségének birodalmában találjuk magunkat. Hátrébb lépünk, és ismét egy szörnyeteggel nézünk szembe, magával a természetellenessel. A mesterségesen konstruált egész – a nyelv, a maszk – az, amiben valami szörnyűnek a lehetősége rejlik. Az alakok, mondja találóan Barthes, sem élők, sem holtak: hátborzongatóan elevenek anélkül, hogy valóban élnének, és akár a torzszülöttek, életképtelenek. Ez azonban nem gúny vagy ítélethozatal: mert

mindez nem a világról, nem a természetről, hanem az ember által alkotott maszkokról, mesterséges rendezettségéről beszél. A valóságra vonatkozó koncepcióink ilyen sem élő, sem holt alakzatok: álarcaink kivételései. Az emberi arcban a természet bűnbeesése megy végbe. A bűn itt nem erkölcsi vétség – valamely kiókumlált, összefércelt szabályrendszer ellenében cselekedni –, hanem ez a torzulás, életképtelenség; maszkká válva, kiüresedve, életképtelen szörnyeteggé összeállva az életből nem részesül. Akkor is, ha ez a hiány, az élet hiánya esetleg tekintélyes, értékes, látványos külsőségeket ölt magára. Akkor is rettenetes ez, ha ez a hiány alkalmasint császári palástot ölt, és hatalmat gyakorol a többi üresség felett.

*

Korántsem biztos, hogy Arcimboldo kortársai is ennyire ijesztőnek tartották a kompozit-fejeket; máshol húzódtak a rettenet határai, a szörny-szerűség, mint láttuk, a világ sajátja, éppúgy szolgálhat jelzésre, közlésre, mint egy-egy színpadi álarc. A maszk másik lehetséges feladata éppen nem a színlelés, az elleplezés, a műviség és belső üresség, hanem ennek ellenkezője: az igazság felmutatása, az egyedi, mulandó létezőn túli állandó, egyetemes létformák felé történő elmozdulást segítő. Megint csak attól függ minden, honnan nézzük. Elgondolkodtató például, hogy valami okból szinte minden kompozit-fej szája nyitva van, akár az élettelen színházi maszkoké – vagy a halottaké –, de például a kortársak ebből ennek ellenkezőjére is következtethettek: hogy a fejek elevenek és szólni akarnak. Amikor egy utazó 1629-ben a drezdai *Kunstammer* negyedik termében találkozott néhány ilyen kompozícióval, „furcsa, beszélő fejekként” aposztrofálta. ^[6] Tudható, hogy Arcimboldo tisztelői és megrendelői érzékelték és értékelték a képmásokban a gúnyt és az ötletességet, de az már nem, hogy az álarc- és lárvaszerűség mennyiben riasztotta őket. Feltehető, hogy a csodálatból, amellyel a különféle monstrumoknak adóztak, ezeknek a fantasztikus, részleteikben reális, összességében képzelt lényeknek is kijutott. Nagyra értékelték bennük a kifinomult allegóriát, a megfejtésre váró szimbólum-szövevényt, vagyis a talányosságot – de láttuk, időnként ugyanezt a rejtvény-szerűséget méltányolták a monstrumokban is. A szörnyek is efféle összetett lények, határsértők, kategóriákat keverők, de ami Arcimboldo vásznain látható, az már egyértelműen nem isteni figyelmeztetés, nem a természet szeszélye. Nem egy

farkasember arcmása, tehát nem pusztán dokumentáció, hanem színtiszta, kimunkált lelemény. A kompozit monstrum látványa nem a természetes rendet dúlja szét, minthogy nem is abban jelenik meg, hanem *mellette*: a természet tökéletes formáiból adódik össze, a *naturalia*, az *artificialia* és a *mirabilia* együtteseként. Arcimboldo képei a világ e három alapvető kategóriáját, lépcsőfokát együtt, összegezve mutatják fel, még hozzá úgy, hogy e három nem elkülöníthető; egyik a másikba játszik át, egyik a másikon áttűnik. A természet a mesterség által csodaként nyilatkozik meg. Ez az univerzalitás az, ami a kortársakat lenyűgözhette. Arcimboldo képei nemcsak *echte* Kunstkammer-darabok, hanem egyenként is lajstromok, gyűjtemények, Kunstkammerek: el lehet időzni velük, a tekintet hosszan kóborolhat a tudás és képzelet e kincseszáraiban.

*

*„Bárki is légy, midőn e furcsa
torzképre nézel, ki én vagyok,
szájad szögletében bujkáló mosollyal,*

*míg szemedben vidámság ragyog,
s egész arcod jókedvre derül
ha újabb szörnyedelmes részletet
fedezel föl azon, ki bírja Vertumnus nevét
(mert így énekelték meg őt az antikok,
és Apollón tudós nemzetsége is);
míg rá nem eszmélsz, hogy épp a rútság
az, mi széppé varázsol engem,
meg nem értheted, hogy van olyan csúfság,
mely minden szépségnél sokkalta szebb." [7]*

Így versel Arcimboldo már idézett barátja, Gregorio Comanini, Rudolf császár Vertumnusszá nemesített portréja láttán, ismét csak a képen látható alakot megszólaltatva. A furcsa lény, e természet-, istenség- és ember-kevercs maga avatja be a szemlélőt a festmény titkába, amely épp a riasztó és a lenyűgöző, a rettentő és a szépséges egységben áll. Arcimboldót tehát egy új művészet előfutáraként köszönti saját alkotása, olyan művészet nagyköveteként, amely képes meghaladni a szokványos ábrázolást, a vonzó vagy visszataszító konvencionális kettősségét, képes összeegyeztetni a sokféleséget (vagyis a teremtett világot) az egység (vagyis a szellem) elvével.

*Sokféleség van bennem,
bár sokszínűségem dacára egy vagyok.
E sokféleség, mely sajátom,
képes sok mindent híven, s pontosan
tükrözni, miként az adott.
Vond fel hát szemöldököd most,
míg homlokráncolva hallgatod,
s figyelj erősen arra, mit mondandó vagyok,
amit füledre bízok most, barátom:
az új művészet titkát.*

Ez a bizonyos „új művészet” Comanini – pontosabban Vertumnus – szerint nem csupán annak köszönheti tökéletességét, hogy leleményesen egyesíti a komolyságot a játékosággal, a sokféleséget az eggyel, hanem elsősorban annak, hogy ebben magát a világ szerkezetét képezi le:

Kezdetben vala a káosz.

*A föld formátlan, sötét volt,
a mennyben is tűz honolt,
tűz az éggel, ég a tűzzel párosult.*

*Lég és Víz volt elvegyülve,
és a Földdel elkeverve,
s ez is Tűzzel, Léggel, Vízzel,
mind kevercset alkotott.*

(...)

*Ám akkor jött Jupiter: fölemelve
két kezével a Földet a Víz fölé.*

*Mostan Lég a Földdel együtt
mind a Víz fölé került,
Víz környezte már a szárazt,
és a Tűz a Levegőt.*

(...)

*Alaktalan káosz méhe,
vizeknek formátlan mélye
mint termékeny anyaöl,
e világot létrehozta:
újszülött állat módjára,
mely nemes, szép, életerős.
Arcát Olümposznak mondják,
ezer csillagszemmel les,
mellkasa a tiszta lég,
és a föld az eleség.
Lába: a völgy s a hegy,*

*és a lélek, mely e testet,
e hatalmast élteti, melegíti, szökteti,
nem más, mint a tűz eleme.*

(...)

*Mit gondolsz hát, mondd, barátom:
vajon e géniusz, ez a festő,
Arcimboldo, hogyan kezdett hozzám,
hogyan kezdett festeni? (...)
Nagy merészen nekilátott,
utánozva Jupitert,
vidáman állt a munkához,
erdőket-mezőket járva,
virágot és gyümölcsöt
válogatva ezerszámra,
hogy e vidám mindenfélét
a teremtés szép termékét
művészi keretbe fogja,
maga-fonta koszorúba.*

(...)

*Így, bár külsőm, mint egy szörnyé,
nemes belsőt hordozok;
királyi képmásom rejtve.
Szólj hát most, vágyod-e látni,
mit külsőmmel leplezek:
hogy megláthasd lelkeimet.*

Arciboldo tehát Jupiter szerepét játssza, az alkotás folyamatát szervesen illesztve a létesülés folyamatához, eltüntetve a különbséget a mesterséges és természetes, alantas és isteni, mindennapi és csodálatos között, mindent egyetlen kozmikus, de cseppet sem konvencionális – ezért alkalmasint meghökkentő, nevetséges, riasztó – harmóniába rendezve. Jupiter az elemek kavalkádjából, azokat körültekintően elrendezve, lelkes természetet, kozmikus embert hoz létre (talán csak nem önnön képmását?). Arciboldo művészete képes megismételni – nemcsak a kész művel, de egész alkotói tevékenységével a szó szoros értelmében is *leképezni* – ezt a folyamatot, abba bekapcsolódva, jelen idejűvé téve azt. Arciboldo nem szenvedett nagyzási hóbortban: ez itt nem a keresztény, *ex nihilo* teremtő, transzcendens istenség démiurgoszi tette, hanem olyan alkotóé, aki kompozícióba rendezi, értelemmel látja el az örökkévaló elemek forgatagát, lehetséges jelentéseket, struktúrákat alkotva a káoszból: nem annak *ellenében* (mint a Genézis istene), hanem annak felhasználásával. Arciboldo tehát egy ős-istenség alakját ölti magára: és ez az álarca nem elleplezi, hanem kifejezésre juttatja tevékenységének valódi természetét. Megfestve az ős-elemek: a Víz, a Tűz, a Lég és a Föld portréit, a világ-képző folyamatokat játékosan oda- és visszaforgatja – az elemekből lények állnak össze, a vásznan pedig szemünk láttára lesznek a lényekből elemek képmásai. A továbblépést az eredendő teremtéshez, a kézzelfogható világhoz képest éppen a művészet közege, a kompozíció mesterséges világa teszi lehetővé: a szimbolikus kifejezés, vagyis a nyelv többlete – ahogy azt Barthes is megfigyelte. Az értelemadásnak ez a mozzanata teszi csodálatossá, megszerethetővé, széppé a monstrózus világegyetem megannyi alakzatban kavargó, megannyi lényben szemlélhető, kozmikus karneválját.

*

Arciboldo képeinek alapképlete, működési mechanizmusa tehát igencsak emlékeztet arra, ami a csodakamrákban is tükröződik. A csodakamra is: a kontempláció mellett a komponálás mesterséges közege, összefüggéseket kereső, a határokat áthágó megismerés, a tudás újrastrukturálásának egyszerre külső és belső tere, amely teret ad a költészetnek és képzeletnek, mi több, ösztönzi és serkenti azt. A valóságot szépséggé, szimbólummá nemesíti. Amikor utóbb a felvilágosult 17–18.

század a csodakamrák felséges kavalkádját elemeire bontja, mindent a *naturalia* kategóriáinak, taxinomikus osztályozásnak rendelve alá, száműzve, szemétre vetve a szörnyeket, az éppen olyan, mintha Arcimboldo alakjait akkurátusan szétbontanánk, tartalmukat gyümölcsös-, zöldséges- és fásládákba szortírozva, aztán elégedetten szemlélnénk művünket, mondván: végre minden a helyére került. A khimérákat szépen kianalizáltuk a világból, aggodalomra tehát most már nincsen semmi ok.

*

Egy kultúráról sokat elmond, hol tartja a szörnyeit.

Miután a térképek fehér foltjaira színek és településnevek kerültek, és nem volt több peremvidék – minthogy centrum sem volt már (hacsak a külső sötétséget, az űr végtelenét, az *alienek* kimeríthetetlen keltetőjét nem számítjuk efféle határnak); és miután katedrálisok sem épültek többé, hogy ereszeiken hasznos munkára fogják a kódexlapok margóiról megszökött torzszülötteket, sárkányokat és ördögfajzatokat; ugyanakkor a lélek aljzatán sem tengődhetnek, mert onnan is ki lettek analizálva, naturalizálva és mentálhigiénésen fertőtleníttve – hol tarthatnánk őket? Nem beszélve arról, hogy mostanában a lélek is kihelyeződött, a belső tartalmak a felszínen tobzódnak, és mert az égvilágon minden publikussá lett, a vágyakkal, reményekkel, félelmekkel együtt a szörnyek is felszínre kerültek ismét. És ha nincsen többé a modern értelemben vett lélek – mint privát szféra, bensőségesség, belakott, cizellált belvilág, amelynek képe és kivetülése volt egykor a *studiolo* –, akkor hol marad számukra hely?

Most hát kénytelen-kelletlen, hol észrevéve, hol észrevétlenül együtt lakunk velük – csak hogy nincsenek határok többé, amin belül vagy amelyen túl föl lehetne ismerni őket. Kiszolgáltatottak lettünk egymásnak: táplálékunk ők és mi is prédájuk vagyunk. Az embert ilyen körülmények közt vajon mi különbözteti meg az embertelentől?

Bárcsak adódna egy-egy timpanon, hogy megmérkőzhessünk velük, arányosan komponált, márványosan ragyogó mezőkben.

1. L.: *The Arcimboldo-Effect*, pp. 24–25. ↑
2. Barthes, Roland, *Arcimboldo, or Magician and Rhéteur*, in: *Arcimboldo*, Franco Maria Ricci, Milan 1980. Barthes szerint Arcimboldo képei azt sugallják, hogy látásunk, észlelésünk elsősorban nyelvi jellegű, és lingvisztikai sémákat követ. „Arcimboldo nem annyira dolgokat, inkább azok olyasféle leírását festi meg, ahogyan egy mesemondó írná le azokat: azt illusztrálja, ami már egy csodálatos történet nyelvi másolata”. (uo., p. 134). ↑
3. Hasonló gondolat fogalmazódik meg az ún. „önző gén”-elméletben. ↑
4. Gregorio Comanini: *Per la Flora dell’Arcimboldo* Nyitrai Tamás fordítása. ↑
5. Barthes, i. m. uo. ↑
6. In: *The Arcimboldo-effect*, p. 73. ↑
7. NGA fordítása ↑

kép | Giuseppe Arcimboldo festményei

Handi Péter

HA A HEGYTETŐN

2023-04-05 | VERS

Ha a hegytetőn ér az este,
van Gogh világában találod magad.
Fent mélykék fonalak közt
csillámok húzzák az eget,
mintha fújtató szabna irányt
a láthatárnak,
sugaras grafitpor
szitál.

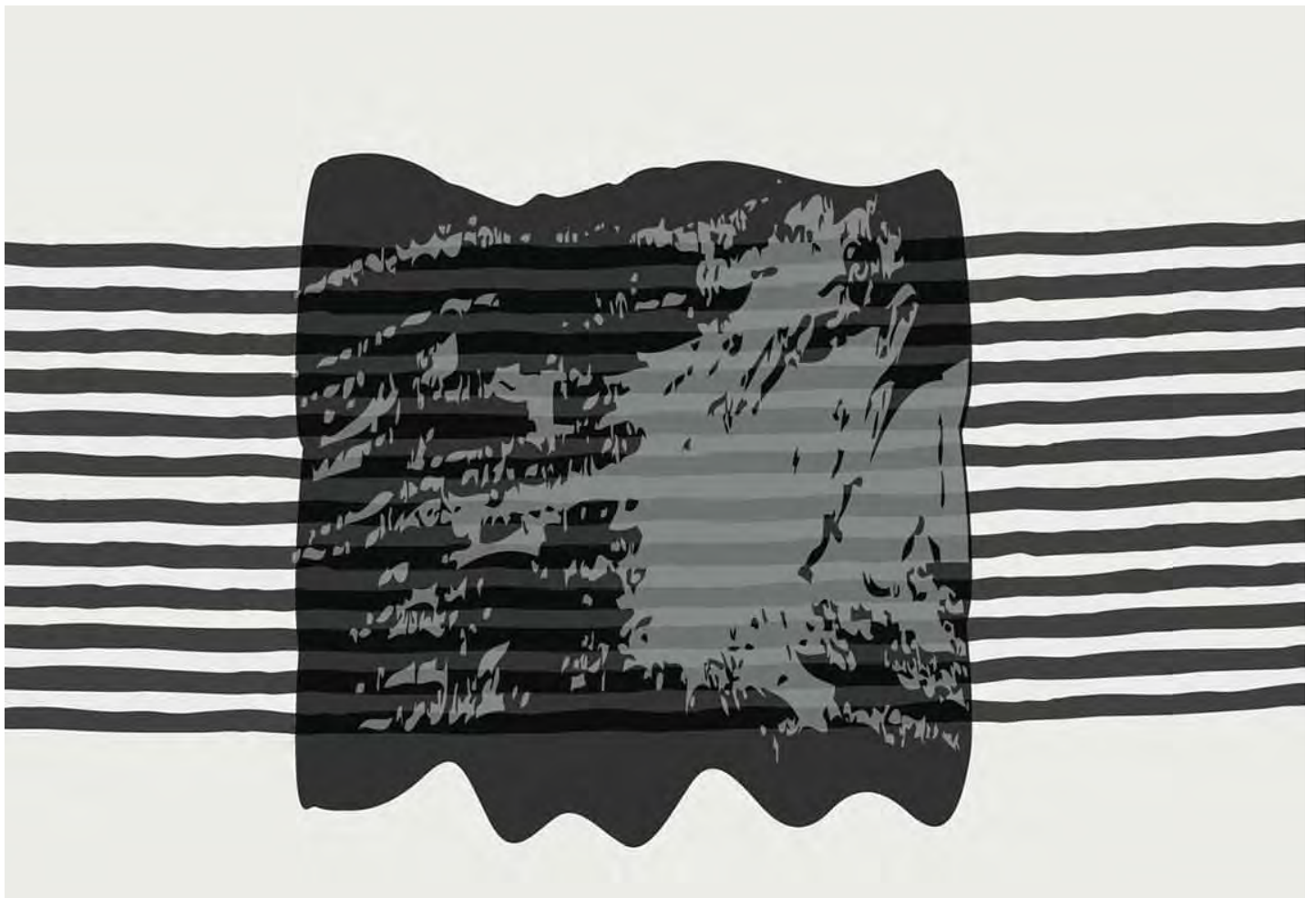
A festmény mélyében
út kanyarog félnék-fehéren,
és fáradt autók
másznak rovarokként,
maguk előtt tolvá
reflektorfényüket.

kép | Vincent van Gogh festménye, wikipedia.org

Gajdácsi László

ZÓNA

2023-04-18 | NOVELLA

Az eleje a legrosszabb. Az ember figyel a többieket, vajon mi bajuk lehet, talán a cicájuk halt meg, esetleg megölték az anyjukat, de megígérték a bírónak, hogy többet ilyet nem csinálnak, így tiszta papírokkal várják a terapeuta széles mosolyát, tessék jönni, vagy lehet jönni, miért nem én jövök, hogy elbújhassak előlük a zárt ajtó mögött? Senki sem néz a másokra, engem is csak az óra érdekel, meg felette a fűtésű, a mosogatónál matató pszichológusnő segge, ajtó nyílik, de még nem az

enyém, az asztalon újságok, természetesen mind témába vág, de ki a fene tud ilyenkor ilyesmit olvasni, agyműtétre várva a különböző gyártók szikéinek összehasonlító tesztjeit. Előtte mindenkire rájön a hugyozás, utána valamiért nem olyan fontos, a WC-ben még érzem az előző ápoltszagát, a szappan legalább folyékony, papírtörölt szeretnék, de csak igazi törölköző van, annál még a nadrágom is jobb.

digitális legyél

Jöhetek, mondd, megint egyenes a hajad, így szebb vagy, az ajtóban csak pár centire vagyok tőled, de nem érzek semmit, nincs illatod, nyilván szakmai előírás, hogy digitális legyél, egy nyers RAW-kép, amin majd

öntudatlanul beállítom a fehéregyensúlyt, kontrasztot, akármit, aztán bemutatom a JPEG-képet, hogy kitaláljuk, miért ilyet csináltam.

– Hogy érzi magát? – kérdezed. („Indulhatunk?”)

– Jól – hazudom. („Igen.”)

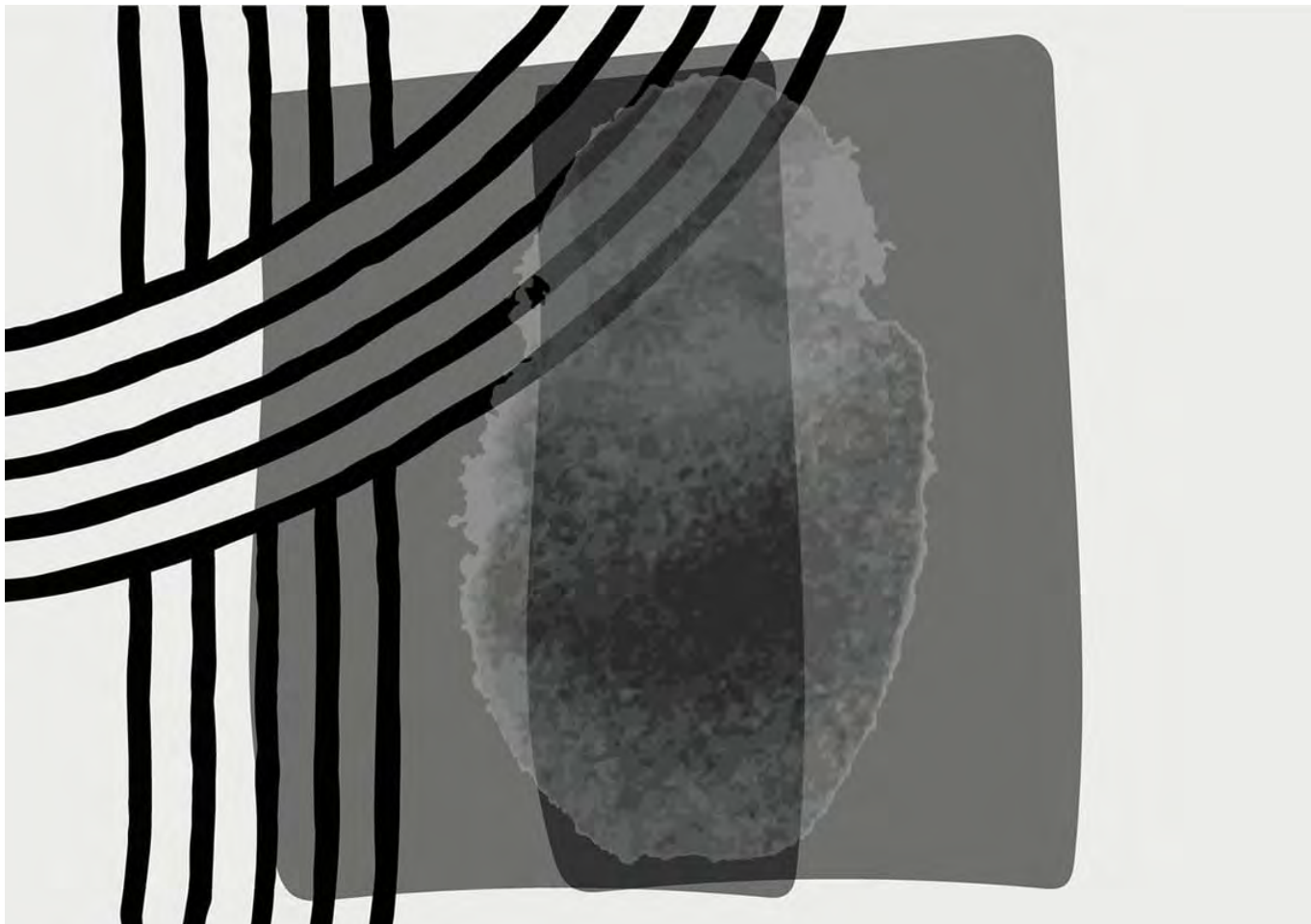
A kérdésed a biztonsági öv, a válaszom a felszállási engedély, keresztbe rakod a lábad, öledbe veszed az egyre sűrűbb sorokba írt agyamat, a hajtóműből szerotonin csöpög, biztosan nem az enyém, aztán amikor a satuban szorongatott szív vergődése eléri a percenkénti ezer dobbanást, az oxigénnel kevert üzemanyag berobban, a gyorsulás kiszakítja a beleimet, sörösüvegek robbannak szét a gyomromban, az arcom szétkenődik a széken, a szemem megfordul, a koponyám belsejét nézem, először sötét van, aztán a lángoló neurotranszmitterek fénye átvilágít mindent, talán zenét hallok, vagy a hangodat, nincs is olyan nagy baj, mindig így kezdődik, és mire igazán szörnyű lenne, megszűnik a nyomás, a vakító fényből ártalmatlan röntgensugárzás lesz, megígérted, hogy ez „itt és most” nem bánthat, neked van rá szükséged, és már én is mosolygok. Üdvözöllek a Zónában.

Gázmaszkot húzok, a beszűkült látótér hasznos, fegyver nem kell, de nem szólsz érte. Görnyedten járok a hátizsákom súlyától, rajtad egy kis nyári ruha van, mezítláb sétálsz a halott szeretteim földből kiálló csontjain és a gyerekkor éles szilánkjain, a levegőbe szagolsz, amikor a szél belekap a hajadba, kimondhatatlan nevű oldószereket érzel és az első csók eperfagyi illatát, egy messzi gyár azbesztet köhög az égbe, arra indulunk.

már vörös a levegő

A Zónában minden gyorsan változik, a vidéki házból óriásivá nőtt, rákbeteg anya lesz, állandó köhögése a szomszédban ugató kutya éjszakai előadása, sosem

látott vonat zakatol a távolban, téli hideg és füstszag szivárog a nyári tábor gumicukortól ragacsos faházaiba, kicsik voltunk, mondom, és a körgangos szegényház udvarán egy kislány megmutatta a punciját, az arcára már nem emlékszem, most növény nő belőle, a növényen bimbók fejlődnek, a bimbókból kövek alatt talált százlábúak másznak elő, sárgák és vakok és gyorsak, és miért kell meghalni, ez sima kibaszás, aztán súlyos könyvek hullanak az égből, szétverik a fejem, szorítanom kell a gázmaszkot, nehogy bármit is belélegezzek, mert már vörös a levegő, füst vagy gőz, vagy gáz, csak te tudod, de olyan nyugodtan nézel, annyira hatástalan rád a Zóna, hogy majdnem kisüt a nap. A távolban tüzérségi támadás, nem látom, de hallom a robbanásokat, mutatom, de oda se nézel, csak leveszel az égről egy ICBM-rakétát, panaszosan visít az ujjaid között, amíg el nem pöckölöd. „Itt és most” nem bánthat, mondanád, de nem mondod, lefoglal az Állandó keresése, a Zóna lélegző házfalai és esőben oldódó lámpaoszlopai között valahol ott vagyok én is, és jobb, ha te találsz meg előbb, mert én nem fogok kegyelmezni.

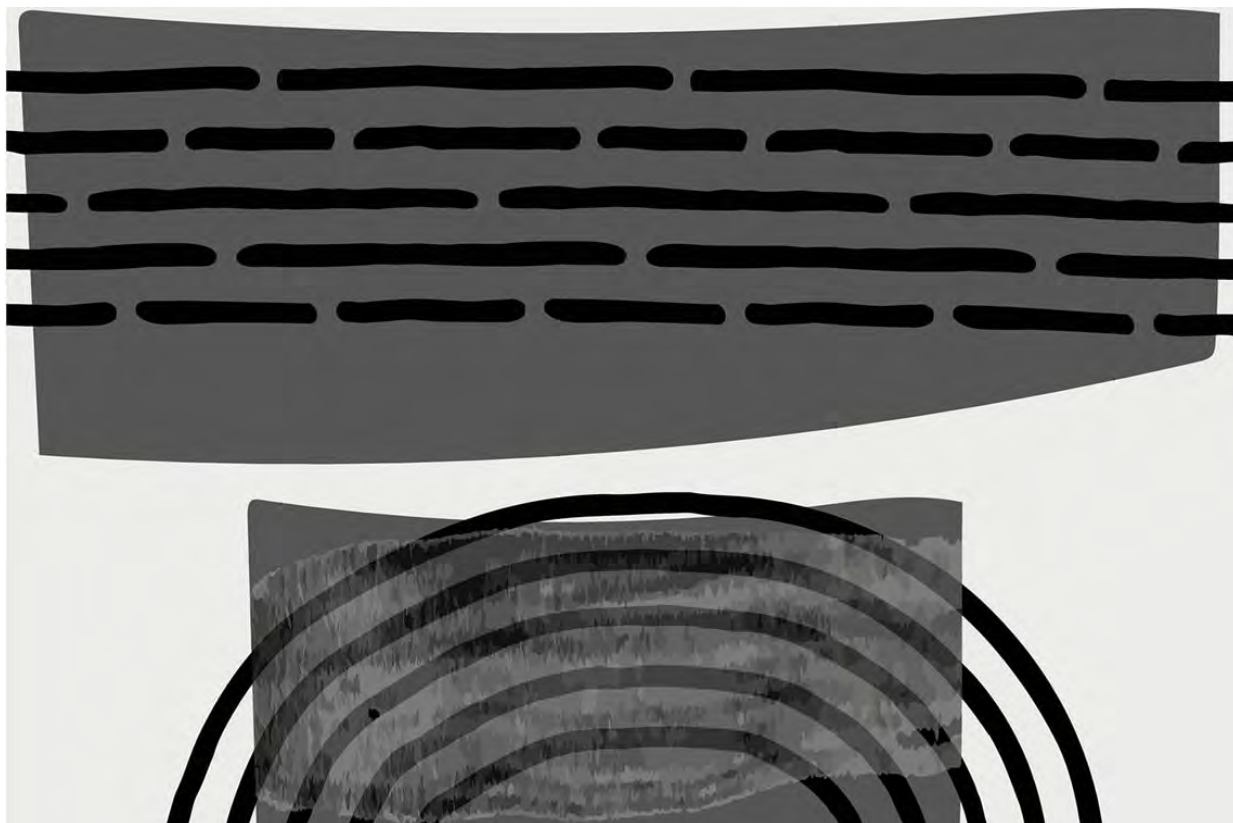
Magányos villamos sikoltozik a kanyarban, aztán elhalkul, felszáll az úrbe, a gyomrában egy pillanatra felébrednek a hajléktalanok, de olyan jó meleg van, hogy rögtön vissza is alszanak, álmukban ébren fekszenek valaki mellett, számolják a másodperceket, amit még ott tölthetnek. Hajnali négy óra, a halva születettek indulnak csatába ilyenkor, átkozva a nappal minden másodpercét, és addig verekednek az élettel, amíg végre újra meghalhatnak. Kivilágítatlan irodaházak mellett megyek el, amik kapujában napközben szép ruhás nők cigiznek gondterhelten-unottan, kezükben, nyakukban, szájukban belépőkártya, a szoknyájuk alól is kiesik egy, ha megijednek valami táblázatba nem foglalható gondolattól, de most csak én sétálok az üvegben tükröződve, magam mellett, lehajtott fejjel; és miért esik örökké ez a rohadt eső, kérdezném, de nem vagy ott, a háztetők fölött lebegsz, alig látlak, én idelent részeg tinilányok csípős szagú hányását kerülgetem, az égre József Attila

fogfájós-lázás képe feszül, egy verset keresek a véres köhögésről és a jobb élet álmairól, de azt nem is ő írta, dühösen vágom be a gyárkaput, felette sértődötten imbolyog az Arbeit macht frei.

kurva vakszerencse

Az öltözőben emberszag, az idősebbek gondolatban, maguk között pálinkát főznek, súlyos öklük megpuhult a savgőzben, már megverni se tudnak egy nőt, de az etanol olyan, mint fiatalon, aki nem főzi, az lopja, komoly arccal közli, hogy tisztításhoz kell neki az a heti egy liter kilencvenhatos, belül meg vigyorog, mandulaaromát rak bele, kis vizet, nem vagyunk állatok, mondogatja. Az étkezőben sosemvoltszép munkásnőket mutatok neked, kezük, hátuk, szaguk egy férfié, ott rágnak, ahol még van foguk, szemük szénporral kihúzza, ez nem igazság, mondom, és te inkább kifelé nézel, mert nem lehet mindenkin segíteni, és megharagszom a részvételen szépségedre, ugyan mi véd téged, a hidrogén-bromid percek alatt lemarná a kis kék ruhádat, aztán a bőrödet, kihullana a hajad, és a műszak végére te is kérget növesztenél magad köré keserűségből és muszájból, ami megvédene az üzem cianidjaitól és a férjed alkoholgőzétől. Kurva vakszerencse, mondom, ennyi a különbség, 2,5%-tól robban az etanol, az itteni lányok otthona naponta detonál, képzeld! Mosolyogsz rám, mondasz valamit, amit nem értek, szádból morfium csöpög az enyémbé, rögtön jobban leszek, csak még elnézést szeretnék kérni, de felesleges.

Az üzem olyan, mint egy fémszörny belseje, a mindent behálózó csöveket követjük, érthetetlen működésű acélszervek búgnak és üvöltenek, köztük kiszáradt munkások támolyognak, és különös szagú port szórnak a szemükbe, mert nem képesek elviselni, hogy itt az éjszakából is nappal lesz, és csak a testük emlékszik keserűen valamire, ami nagyon tud hiányozni. A gyárudvaron zsíros tapintású hó hullik ránk, a tartályok felől szúrós szagot fúj a szél, és nem találok a gázmaszkomat, talán bent vettem le, nem emlékszem.

Valaki sír, mondd vagy csak gondolod, megfogod a kezem, és már te vezetsz, sáros földutak és játszóterek fölött repülünk, meg akarom mutatni a régi iskolámat, meg azt a szemétládát, aki egyszer úgy összevert, égett mesekönyvek és koszos játékok ömlenek ki a fehérre meszelt vályogházak ablakán, elaltatott kutyák néznek minket szelíden, muszáj lenne sírni, de te csak egy pontot figyelsz a földön. Letaposott fűre mutatsz egy halott fa odva körül, kérdezed, hogy ismerős-e a hely, mondom, nem, rohadtul mennék már innen, de leguggolsz az üreg előtt, hátulról figyellek, és azt remélem, hogy a szél megemeli a szoknyádat, muszáj erre gondolni, mert egyre jobban ég valami a szegycsontom mögött, és megesküszöm, hogy üvöltöni fogok, ha nem jössz el onnan, de benyúlsz a lyukba, hányingerem lesz a félelemtől, aztán egy puha kéz ér az arcomhoz, és nem bánt, ismerős és idegen érzés, becsukom a szemem, és amikor újra kinyitom, már csak emlék a Zóna, tollal a kezében mosolygysz, amíg új időpontot keresel.

– És most hogy érzi magát?

– Jól.

Szirmai Panni

FINÁLÉ

[HÁTTAL – VÁLOGATÁS A FORTEPAN KÉPEIBŐL]

2023-04-08 | HÁTTAL – VÁLOGATÁS A FORTEPAN KÉPEIBŐL, NOVELLA

- Nem látom, hol van?
- Ott van, a zászlók között.
- De hol van anya?
- Mondom, hogy viszi az egyik zászlót.
- De melyiket? Mindegyik egyforma...
- Nem egyforma, csak nem látszik innen a mintája, mindegyik egyedi. Tudod, anyá

hímezte a mintát. Nagyon szép lett, otthon megmutatta, emlékszel?

– Nem. Hova viszik a zászlókat? Miért van ilyen sok?

– A székházba, ott bemutatják az összes anyuka zászlóját, a felvonulás után. Mi is megyünk utánunk, csak megvárjuk anyát. Jól látsz onnan fentről?

– Igen, de hol van anya?

– Még én sem látom, de itt fog elhaladni előttünk.

– Miért kell a székházba menni? Ott majd leülünk? Adnak enni?

– Nem azért székház, mert leülünk... Vagyis de, de most ez mindegy. Ott fogják meglengetni egyenként a zászlókat, hogy meg lehessen csodálni. Anya biztos elmondja majd, hogy a te jeledet hímezte rá! Az lesz a verseny vége, és ott hirdetik ki a győztest.

– De kik versenyeznek?

– A zászlókészítő anyukák. Az nyer, aki a legszebb óvodai címert tervezte. Kap majd serleget is!

– Anya fog nyerni? Szerintem biztos ő fog.

– Nem tudom, lehet. Ne kalimpálj a lábaddal!

– Nem kalimpálok, csak kapaszkodom. Mikor jön már anya? Lesz ott süti? Lufi is lesz?

– Nem lesz lufi... Ott van, ott megy anya! Na most integessél!

– Hol, hol? Nem látom.

– Már továbbment. Na menjünk mi is a székházba a fináléra.

– Mi az a finálé? De hol van anya?

kép | Fortepan / Orosz István

Horgas Judit

A SZÉN-DIOXID KIVONÁS NEHÉZSÉGEI: (E)MISSION IMPOSSIBLE

BESZÉLGETÉS JOST KEMPERREL

2023-04-16 | INTERJÚ

Jost Kemper fiatal német tudós a **CDRmare** kutatás egyik munkatársa. A szén-dioxid kivonás szükségességéről és a jelenleg kutatott, különféle módszerekről beszélgettünk.

Hogyan kezdett a szén-dioxid kivonás módszereivel foglalkozni?

Hajózás tudományt és tengerészeti építészetet tanultam Kielben, az Alkalmazott Tudományok Egyetemén. Tanulmányaim során leginkább a folyadékdinamika keltette fel érdeklődésemet. Ez a tudományág a folyadékok mozgását vizsgálja és modellezi. Akkoriban persze inkább a hajózáshoz kötődően érdekelt, hogy miként mozognak a hajók a tengervízben. Amikor a szakdolgozatomhoz kerestem témát, elgondolkodtam, hogy bár mindez nagyon érdekes, annyi komoly kérdés van a világon, amely egész életmódunkat érinti, így inkább ezekre keresnék választ. Szakdolgozatomat a megújuló energiáról írtam, hogy miként lehet a hullámok energiáját elektromos árammá alakítani. Amikor a kiel GEOMAR Helmholtz Óceánkutatói Centrumból egy professzor segítséget kért egyetemi tanáromtól, hogy a szén-dioxid kivonással foglalkozó projekthez javasoljon valakit, aki modellezni tudja a folyadékok mozgását, a tanárom engem ajánlott, és 2019 óta ezen a projekten dolgozom.

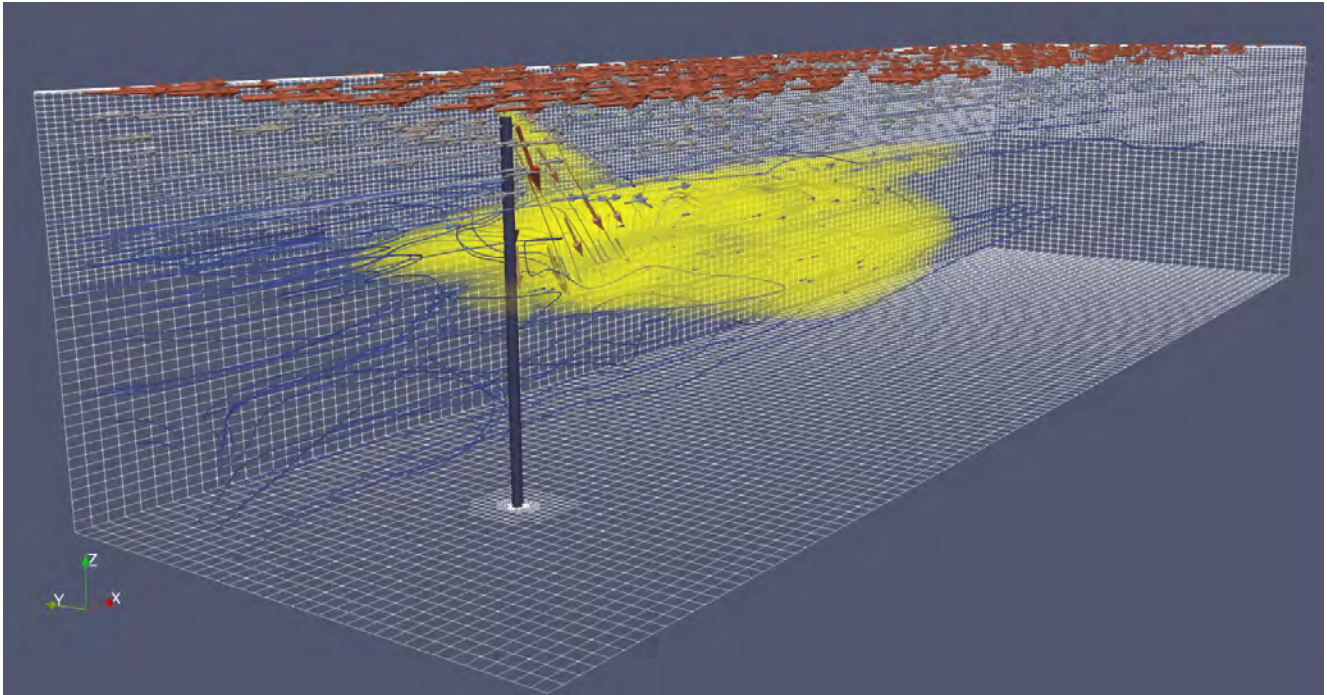
Mi a CDRmare kutatási témája?

A klímaváltozás és az üvegházhatású gázok okozta problémákról mindenki hallott. Amíg üvegházhatású gázokat bocsátunk ki, a hőmérséklet emelkedni fog. De azt is tudjuk, hogy ha sikerül leállítani a kibocsátást, a hőmérséklet előbb-utóbb stabilizálódik, ezért a cél, hogy 2050-re elérjük a zéró kibocsátását. A hőmérséklet végleges szintje attól függ, hogy a cél eléréséig mennyi üvegházhatású gázt juttatunk a környezetbe.

**a zéró kibocsátás
gyakorlatilag lehetetlen**

Ha nagyon optimistán azt reméljük, elérjük a célunkat 2050-ig, akkor is lesz némi maradvány szén-dioxid kibocsátás. Nem tudjuk teljes mértékben megváltoztatni az

életmódunkat, tehát a zéró kibocsátás gyakorlatilag lehetetlen. Szükségünk lesz betonra az épületekhez, lesznek ipari folyamatok, és a mezőgazdaság is termel szén-dioxidot. Csak úgy tudjuk elérni az összességében zéró szintet, ha a maradványt kivonjuk a légkörből.

Kép: Jost Kemper, Fachhochschule Kiel

Becslése szerint mi a legalacsonyabb szint, ahová lecsökkenthetjük a szén-dioxid kibocsátást?

A jelenlegi kibocsátási szint 5–15 százaléka tűnik reálisnak. Ez azt jelenti, hogy hatalmas mértékben kell csökkentenünk a kibocsátást 2050-ig. Elképzelhetetlen, hogy a jelenleg kibocsátott mennyiségű szén-dioxidot bármilyen módszerrel eltávolítsuk a légkörből, de ha sikerülne 5-15 százalékra levinni, azzal már talán tudunk mit kezdeni.

Hogyan?

Jelenleg még nem áll rendelkezésünkre olyan technológia, ami képes erre. A kivonás számos különféle módját kutatják szerte a világban, próbálják feltárni a lehetséges kockázatokat és mellékhatásokat, megbecsülni a költségeket, megvizsgálják, kit hogyan érintene a különböző módszer alkalmazása. Mi itt Kielben közel vagyunk a tengerhez, ezért a mi kutatási feladatunk, hogy a vízhez kapcsolódó szén-dioxid kivonási megoldásokat kutassuk. Mivel a CO₂ kivonás hatalmas téma, Németországban jelenleg két kutatás folyik, a **CDRterra** a szárazföldi, a CDRmare a vízi lehetőségeket vizsgálja. Persze, a szárazföldi és vízi módszerek egy része

összekapcsolódik. Más nemzetközi kutatócsoportok más megközelítéseket használnak. Van olyan megoldás, hogy rögtön a forrásnál, a CO₂-t kibocsátó gyárnál begyűjtik a szén-dioxidot, majd a föld alatt vagy a tenger mélyén tárolják. Sikerült olyan technológiát is kifejleszteni, ami kivonja a CO₂-t a légkörből, és vannak megoldások, amelyek természetes folyamatokon alapulnak, például az erdősítés.

felgyorsíthatóak a természetes folyamatok

A Föld ökoszisztémájának természetes képessége, hogy kivonja és tárolja a CO₂-t, de ezek a folyamatok nem elég gyorsak, hogy elérjük a célunkat. Ezért a kutatók olyan módszereket keresnek,

amelyekkel felgyorsíthatóak a természetes folyamatok. A *fokozott mállás*nak nevezett módszer például igyekszik felgyorsítani a kőzetek felaprózódását, amelyek a természetes folyamatban egyre kisebb és kisebb darabokra törve lassan belemosódnak az óceán vízébe. Az óceán jelenleg egyre savasabb, mert sok CO₂-t nyel el, de ha lúgos kőzetek kerülnek bele, azzal ellensúlyozni lehet a savasságot, és ezzel növekszik a víz CO₂-elnyelő képessége.

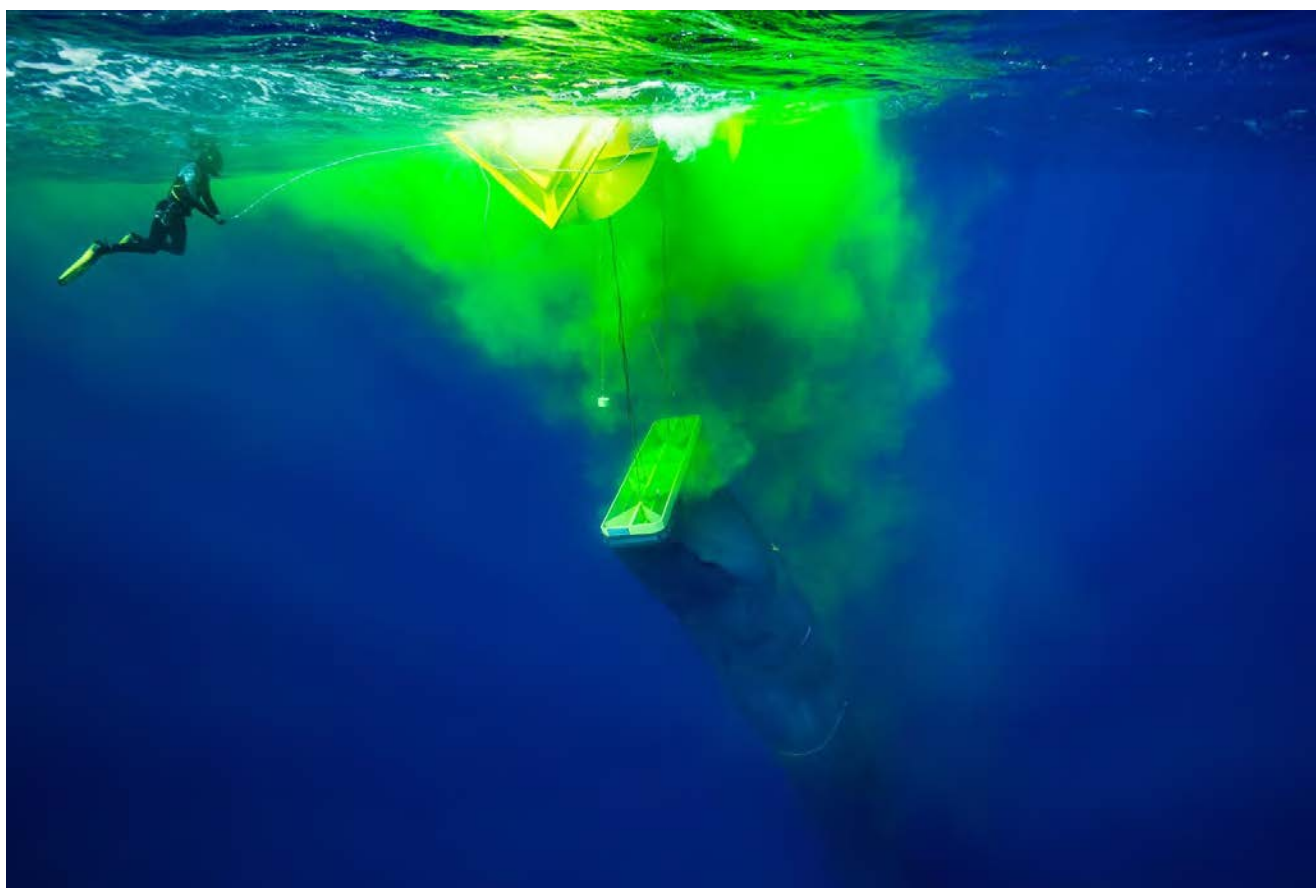
Az erdősítés vízi megfelelője a part menti ökoszisztémák vegetációjának növelése, amelyek szintén nagy mennyiségű szén-dioxid elnyelésére képesek. A tengerifű-rétek, szikes mocsarak, mangrove erdők nagyon hatékonyan kötik meg a CO₂-t. Léteznek komolyabb technológiát igénylő módszerek is, például közvetlenül a levegőből is ki tudják vonni a szén-dioxidot. Ez azt jelenti, hogy mesterséges fákat építenek, amelyek megkötik a CO₂-t, de persze arra is megoldást kell találni, hogy az így összegyűjtött CO₂-t hol tároljuk. Most még kísérleti stádiumban vannak ezek a megoldási lehetőségek.

Van már technológiánk a szén-dioxid tárolására?

Igen, azt már sikerült kifejleszteni. Norvégiában például meglehetősen nagy mennyiséget tudnak tárolni. Az ipari folyamatok során összegyűjtött CO₂-t olyan föld alatti kőzetrétegben tárolják, ahol korábban évezredekig földgáz volt, így

biztonságosan elzárható ott a CO₂. Ennek a módszernek a fő előnye, hogy a szén-dioxid nem kerül a légkörbe, mert a kibocsátás előtt összegyűjtik.

A természetes folyamatok felerősítésének másik módja a CO₂ begyűjtéssel és tárolással egybekötött bioenergia előállítás. Úgy is csökkenthető a légkörbe kerülő szén-dioxid mennyisége, hogy amikor a biomasszából energiát nyernek, közben begyűjtik a CO₂-t, csak hogy a biomassza mennyisége korlátozott. Jelenleg sok kutatás folyik, hogyan hasznosítható a begyűjtött CO₂. Különböző eljárásokkal igyekeznek a szén-dioxidot megkötni az anyagokban, amelyeket aztán hosszú időn át használnak, például bioműanyag vagy építőanyag formájában. Ha az épületeket ilyen anyagokból építjük, és hosszú ideig fenntartjuk, használjuk, a CO₂ biztonságosan tárolható.

Fotó: Michael Sswat, GEOMAR Kiel

Mivel foglalkozik a CDRmare kutatási projektben?

A *mesterséges felemelés* nevű módszer vizsgálatában veszek részt, amely szintén egy természetes folyamat felerősítésén alapszik, amit biológiai karbonpumpának hívunk. Az óceán napsütötte felszínén a fitoplankton fotoszintézissel biomasszát állít elő a szén-dioxidból és más tápanyagokból. Az óceán felszínén ehhez kellő mennyiségű fény áll rendelkezésre, de sok helyen nincs elegendő tápanyag. Ha több tápanyagot tudunk bejuttatni a rendszerbe, növelni tudjuk a plankton biomasszát az óceán közepén is, ahol általában kevés az ilyen folyamat. A tápanyag bejuttatás legegyszerűbb módja, hogy az óceán mélyebb, tápanyagban gazdag, de fényhiányos rétegeiből felpumpáljuk a vizet a felszínre. Vannak olyan part menti területek, például Namíbiában és Peruban, ahol a tápanyagban gazdag víz természetes folyamatoknak köszönhetően kerül a felszínre, itt jelentős a fitoplankton mennyisége.

Az óceánok szennyezése befolyásolja ezt a folyamatot?

A szennyezés problémát okoz minden ökológiai szolgáltatás esetében, a haltenyésztéstől a szén-dioxid kivonásig. A mesterséges felemelést azonban nem befolyásolja jelentősen, mert azt inkább a nyílt óceáni területeken fogjuk alkalmazni, ahol a szennyezés kisebb, mint a part közelében.

Sok ezer kis pumpát kell építeni vagy néhány hatalmasat, hogy hatékony legyen ez a módszer?

Több tízezer pumpát kellene üzembe helyoznünk, és nem is túl aprókat. A mérték kérdése nagyon fontos szempont a kutatásban, mert hiába tűnik valami jó ötletnek, figyelembe kell vennünk a lehetséges mellékhatásokat, hogy mi történik, ha olyan nagyságban avatkozunk be, aminek már valóban van mérhető következménye. Fontos, hogy a módszer biztonságos legyen.

Úgy tűnik, a túl sok technológiával tönkretett környezetet újabb technológiai megoldással próbáljuk rendbe tenni. Nem ellentmondás ez?

Az a baj, hogy hacsak nem akarunk katasztrófát, ilyen megoldások nélkül esélyünk sincs elérni a kitűzött klímacélokat, és megállítani a globális melegedést. De mivel nem vagyunk teljes egészében tisztában a környezeti összefüggésekkel, soha nem mondhatjuk, hogy az alkalmazott módszer tökéletesen biztonságos. A tudományos kutatásnak nagyon fontos szerep jut. Ezek az eljárások rengeteg pénzbe kerülnek, és ha egy cég ebbe a területbe fektet pénzt, profitot is akar termelni. Ezért még azelőtt el kell végeznünk a tudományos kutatásokat, hogy a cégek megjelennek, és elkezdődik az anyagi szempontú nyomásgyakorlás. A mi feladatunk, hogy összegyűjtsük a tudományos információkat a nyilvánosság és a döntéshozók számára. A végső döntéseket aztán a teljes közösségnek kell meghoznia.

Fotó: Michael Sswat, GEOMAR Kiel

Ön tudós, ugyanakkor a közösség tagja is. Alkalmazná ezeket a módszereket?

Én személy szerint sok reményt fűzök ezekhez a módszerekhez, de most még korai lenne eldönteni, melyik lesz hatékony. Bízom benne, hogy találunk olyat, ami valóban biztonságos, de azt tartom legvalószínűbbnek, hogy több módszer együttes alkalmazása válik majd be, és így tudjuk majd a kockázatokat is kezelni. A legfontosabb azonban, hogy miközben a CO₂ kivonás módjait kutatjuk, a lehető leginkább csökkentsük a kibocsátás szintjét, hogy minél kevésbé szoruljunk ezekre a módszerekre. Ezzel a lehetséges mellékhatásokat is csökkentenénk.

Milyen szakemberek vesznek részt a tengeri kutatásban?

A legjobb ebben a projektben, hogy annyira széles látókörű. Van közöttünk sok tengerbiológus, számos kolléga a klímaváltozás modellezésén dolgozik, próbálják megbecsülni a különféle módszerek hatásait. Mások a társadalmi és gazdasági vonatkozásokkal foglalkoznak: Mi mennyibe kerül? Kinek válna haszna belőle és kit érintene negatívan?

Csak Németországra fókuszálnak?

A mesterséges felemelés módszerét nem tudjuk csak Németországban vizsgálni, de a projekt más kutatási területei is érvényesek az egész világra.

Együtműködnek más kutatócsoportokkal?

A CDRmare és a CDRterra kutatói bizonyos részterületeken szorosan együtműködnek. Szintézisen alapuló kutatásokat is végzünk, amikor különféle módszereket hasonlítunk össze egy általános keretrendszer szerint értékelve, hogy segítsük a döntéshozók munkáját. Számos nemzetközi kutatás tudósaival is együtműködünk.

Tesztelték már a mesterséges felemeléshez szükséges pumpát?

fotó: Diego Gutierrez, GEOMAR Kiel

Igyekszünk a számítógépes szimulációkat valós kísérletekkel is kiegészíteni. Ezek különféle mértékűek: van egy kis tesztartályunk az egyetemi laboratóriumban, ahol a víz rétegződését modelláljuk, a felső réteg melegebb, alul hidegebb. Mindent nagyon gondosan megmérünk és az adatokat összevetjük a számítógépes modellezés során szerzett adatokkal. Tavaly ősszel egy nagyobb prototípus tesztelésére is volt lehetőségünk a Kanári-szigetek közelében, ahol az óceán vize táplálékszegény a felszínen. A pumpa csöve két méter átmérőjű volt és kétszáz méter hosszú. Nagyon izgalmas kalandnak bizonyult a tesztelése.

Biztatóak voltak az eredmények?

A tesztelés nem igazán sikerült. Úgy tűnik, sok mindent könnyű a laboratóriumban modellezni, de a valós életben váratlan kihívásokkal kell szembenézni, mint a hullámok meg az időjárási viszontagságok. A pumpát sikerült beüzemelnünk, el is kezdett működni, de három óra után tönkrement, így nem sikerült minden adatot begyűjteni, amit akartunk. Szóval hatalmas technológiai kihívás ez a módszer.

Ha a tápanyagokat a felszínre hozzuk, nem károsítjuk a mélyebb vízrétegek ökoszisztémáját? Lehet, hogy olyasmivel játszunk, amit nem értünk pontosan?

Ez valós kockázat, a laboratóriumi kutatásokat már csak ezért is a terepen végzett kísérletekkel kell folytatni. Azt is vizsgáljuk, hogy miként csökkenthetjük az esetleges károkat. Ha a nyílt óceánon helyezük el a pumpákat, ahol kevés biológiai folyamat zajlik a felszíni vízrétegben, csökken a kockázat, de még így sem szűnik meg, tehát nagyon óvatosnak kell lennünk. És ha sikeresek leszünk is, és megtaláljuk a megfelelő módszert, akkor is meg kell értenünk, hogy az emberiség nem folytathatja azt az életformát, ahogyan most él.

Köszönjük FENYŐ ERVIN segítségét az interjú megszervezésében.

További információk a kutatásról angol nyelven:

https://cdrmare.de/wp-content/uploads/2022/11/cdrmare17_Pressuretoact_ks_221123.pdf

<https://cdrmare.de/en/materialien/>

<https://www.youtube.com/embed/jlGWJVx382E>

felső kép | Michael Sswat, GEOMAR Kiel

Salamon Eszter – László Luca

MALAWI: A HÁLÓ ÉS A HAL

2023-04-23 | ESSZÉ

A Parents International nemzetközi oktatási szervezet munkatársaiként 2023 februárban a malawi-i tagszervezetünk egyhetes látogatásra hívott bennünket. Már az előzetes egyeztetésekből sejtettük, hogy nem lesz szokványos utazás. Azt ígérték, a szervezet 3,5 millió tagja közül mindennap sokakkal találkozunk (valóban legalább 1000-1500 ember vett részt a közösségi gyűléseken), meglátogatunk több utunkba

kerülő iskolát és az oktatási miniszter is fogad. Tudtuk, hogy más országokkal ellentétben a szülői szervezet itt elsősorban megfelelő megélhetéshez próbálja hozzásegíteni a családokat.

a szülői szerep

A Parents International tagjai szülői szervezetek és szülőkkel vagy szülőkért dolgozó egyesületek és alapítványok. Vannak egyéni szakértő tagjaink is: szülői szervezetek egykori, nagyrészt aktív nagyszülő korú vezetői és kutatók. Európában alakult, Hollandiában jegyezték be, de ma már a világ minden részéből vannak tagjaink, partnereink. Gyermekjogi szervezetként működünk, de – ellentétben a legtöbb hasonló szervezettel – a gyermekjogok legfőbb védelmezőire, a szülőkre, a szülői szerepre helyezük a hangsúlyt. A 15 fős nemzetközi csapat csak néha találkozik személyesen, mindenki máshol végzi a munkáját. Képzési programokat dolgozunk ki, képzéseket szervezünk a szülőket segítő szakembereknek, elsősorban pedagógusoknak. Részt veszünk különböző nemzetközi programokban, segítve a kultúrák közötti együttműködést. Ezért utaztunk Malawiba is.

Malawi a világ egyik legszegényebb országa. A volt brit gyarmat Nyasszaföld néven talán ismertebb, Dél-Kelet-Afrikában, a nála sokkal gazdagabb Zimbabwe szomszédságában található, szárazföldi ország, tengerpartja nincs. A húszmillió lakosság egyötöde gyerek, és mindössze 3% a 65 év felettek aránya. Az emberek közel négyötöde él a szegénységi küszöb alatt, ami napi 1,9 amerikai dollár (azaz nagyjából 20 ezer forint havonta). Az országban mintegy 6000 általános iskola van, ez nagy létszámú iskolákat és európai szemmel elképzelhetetlen méretű osztályokat jelent. Az országban nincs vízhiány, ám tiszta ivóvíz sok helyen nem elérhető. Vezetékes áram alig akad, az iskolák zöme is áram nélkül működik.

alsó középosztály

Ottani tagszervezetünk óriási: minden iskolás korú gyerek szüleit a tagjai között tudhatja. Eredetileg olyan aktív szülők hozták létre, akik az iskolai szülő-tanár szervezet tagjai, de úgy látták, össze kell kapcsolni a hagyományos, törzsi szervezetet az iskolával. A kormányzat külön kérése, hogy ne szedjenek tagdíjat, így valóban mindenkinek lehetősége van az aktív részvételre. A szervezet vezetői inkább az alsó középosztályhoz tartoznak, legtöbbjüknek nem kell küzdeni a mindennapi megélhetésért, de kapcsolatban maradtak azokkal, akiknek igen.

Az ország lakóinak többsége valamelyik keresztény vallás követője, ez – nők lévén – kicsit egyszerűbbé tette az utazásunkat. Európán kívül, főként Ázsiában és Afrikában sok olyan, zömében muzulmán többségű ország van, ahová inkább férfi kollégáknak érdemes utazni. Malawiban a hagyományos, törzsi vallásokkal már csak elvétve találkozni, de minden nyolcadik lakos muszlim. A keresztény-muszlim együttélés harmonikusabb, mint sok toleráns európai országban. A vallás, vagy inkább a hit láthatóan nagyon fontos az itt élő embereknek. Minden találkozó közös imával kezdődött és fejeződött be, amiben a keresztények és a muszlimok a legtermészetesebb módon, közösen vettek részt.

Az öltözködés, és sok egyéb is, a britek hatásáról árulkodik. A fülledt meleg ellenére a legtöbb férfi (és minden vezető) zakót viselt, általában a szükséges méretnél jóval nagyobbat. A cipő luxuscikk, így a zakóhoz és a hozzá nem illő szövetnadrághoz gumipapucsot hordanak. A hosszú ujjú blúzok, hosszú szárú nadrágok azért is hasznosak, mert Malawi a malária veszélyzónájában helyezkedik el.

Amszterdamból Nairobibá repültünk, onnan pedig a fővárosba, Lilongwéba. Nairobi még sok szempontból nagyváros: magas épületek, sűrűn lakott negyedek a jellemzőek, van úthálózat és a város szélén repülőtér. Malawi fővárosa azonban egészen más. Február az esős évszak közepe (három évszak van: az esős, a hűvös és száraz, meg a meleg és száraz). Harsányzöld világot láttunk a repülőgép ablakából, de utak alig-alig tűntek fel a földek között. Lilongweben nincs hagyományos értelemben vett városközpont, a főváros inkább hasonlít kis falvak laza fűrtjére. Pár lakótömböt látni, néhány szögesdróttal-kamerával őrzött szép villát, de a lakosság zöme kalyibákban él. Minden talpalatnyi földet igyekeznek mezőgazdasági termelésre hasznosítani, két ház között is mindig növekszik néhány tucat kukoricató.

Óriási a kontraszt

A repülőtér egy nagyobbacska szupermarket parkolójához hasonlít, és csupán napi 3-4 gépet fogad, így minden járat érkezése eseményszámba megy. A

lépcső aljánál nyüzsögnek a helyiek, mindenki kedvesen köszön, de nem mutatják meg, merre kell menni. A repülőgép és a repülőtéri kijárat között hét alkalommal nézték meg az útleveleinket, az ellenőrzőpontoknál legalább két ember ül. Ezek helyi mérce szerint nagyon jól fizető állások, így mindenütt legalább két-háromszor több ember dolgozik a szükségesnél. A külföldieket kiszolgáló helyek, mint a repülőtér vagy a szálloda nyugat-európai mércével is drágák – láthatóan sokan élnek ebből, mérsékelten jól. Óriási a kontraszt az átlag lakosság és a turistákból élők között. Vendéglátóink a repülőtéren vártak, majd elvittek a főváros egyetlen nemzetközi szállodalánchoz tartozó hoteljébe, ahol azonban nem lehet bankkártyával fizetni. A kiszolgálás, a nagyszámú személyzet ellenére, elképesztően lassú: akár másfél órát is igénybe vehet, hogy kihozzák a megrendelt ételt. Vendéglátóink mindig pontosan

érkeztek, és bár egész nap kísérték minket, nem ettek, nem ittak semmit. Azt mondták, megfájdulna a gyomruk, ha napi egy alkalomnál többször ennének vagy innának.

A nagyon rossz minőségű aszfaltos főútról letérve úttalan utakon jutottunk az első találkozóhoz – ahogy a hét folyamán még további hét közösséghez. A látogatások mindenhol hasonlóan zajlottak: a falu (vagyis a főváros egy „kerületének”) főterén összegyűlt 100–200 szülő, sok kisebb és – a napszaktól függően – nagyobb gyerek. Délelőtt ugyanis a nagyok zömmel iskolában voltak. Első alkalommal megpróbálták elzavarni a gyerekeket, de amikor kértük, hogy maradjanak, a felnőttek beleegyeztek. Később annyira felbátorodtunk, hogy bevontuk a gyerekeket is a beszélgetésbe. Mindenki a földön ült, kivéve a falusi és törzsi elöljárókat, a köztisztviselőket álló idősebbeket, nekik székeket készítettünk ki, ahogy nekünk, vendégeknek is. A férfiak és nők külön csoportokban ültek mindenhol, csak az „elnökségben” voltak vegyesen. A törzsi vezetők között is akadt férfi és nő. A földön ülők közül felállt valaki, általában egy nő, és előimádóként elindította, majd ő zárta a szertartást. Ima után előbb a törzsi vezetők kaptak szót, aztán vendéglátónk bemutatott bennünket, és elmondhattuk, kik vagyunk, miért jöttünk. Ezt követően a közösség tagjai meséltek a mindennapjaikról.

hosszú távra

Gyorsan felismertük, hogy fontos hangsúlyoznunk: nem nagy zsák pénzzel érkeztünk. Az itteniek ugyanis megszokták a nemzetközi segélyszervezetek gyakorlatát, akik nem hálót, hanem halat hoznak. A helyiek számára egy fehér ember megjelenése közvetlen anyagi segítyt jelent. Ezért mindenhol el kellett mondanunk, hogy amit mi hozunk, abból nem vehetnek holnap ennivalót. Csak hosszú távra ígérünk segítséget, hogy később a saját erejükből tudjanak a következő napokon is élelmiszert vásárolni. A beszélgetések, találkozók alkalmat adnak, hogy pontosabban lássuk, mire is van szükségük és miben tudunk mi segíteni.

Azt is hamar felismertük, hogy az emberek nem bíznak a kormányzatban, az állami intézményekben, és nem is várják, hogy azok bármiben támogassák őket. Ráadásul az elmúlt évtizedekben sok minden elveszett, amitől a törzsi közösségek jól működtek. Az állam számos területen szigorú szabályokat alkot, de ezeket senki nem tartja vagy

tartatja be. Például bűncselekmény nem kórházban szülni – a magas csecsemőhalandóság miatt ennek lehetne értelme –, de még a fővárosi családoknak is szinte elérhetetlen a kórházi ellátás.

A túlnyomórészt fiatal lakosság miatt a generációk alig tanulhatnak egymástól, főként azok az ismeretek kopnak ki, amiket az öregek adhatnának át. A függetlenség 1964-es kikiáltása után az ország 1993-ig Hastings Kamuzu Banda irányítása alatt állt, majd külső nyomásra „többpárti demokráciává” alakult. A hagyományos törzsi rendszert úgy építették le, hogy nem került a helyére más, működő közösségi struktúra. A törzsi vezetők szerepe meggyengült, és bár sokan indultak és nyertek is a helyi önkormányzati választásokon, továbbra is bizalmatlanok a kormánnyal szemben, és nem hiszik, hogy az állam meg tudja oldani a problémáikat. A kormányzat sem kedveli őket, ez egyértelműen kiderült a miniszternél tett látogatáskor. Nyilván a törzsi vezetők is különböző szemléletűek és minden közösség más. Van, ahol nemcsak a kormánnyal, hanem saját vezetőikkel szemben is bizalmatlanok az emberek, mert úgy gondolják, a törzsfőnök zsebre teszi az adományokat. Olyan helyen is jártunk, ahol érzékelhető volt a feszültség két helyi vezető között. Legtöbbször köztisztelőben állnak, valamennyire hallgatnak is rájuk, de az új világban nem találták meg a helyüket.

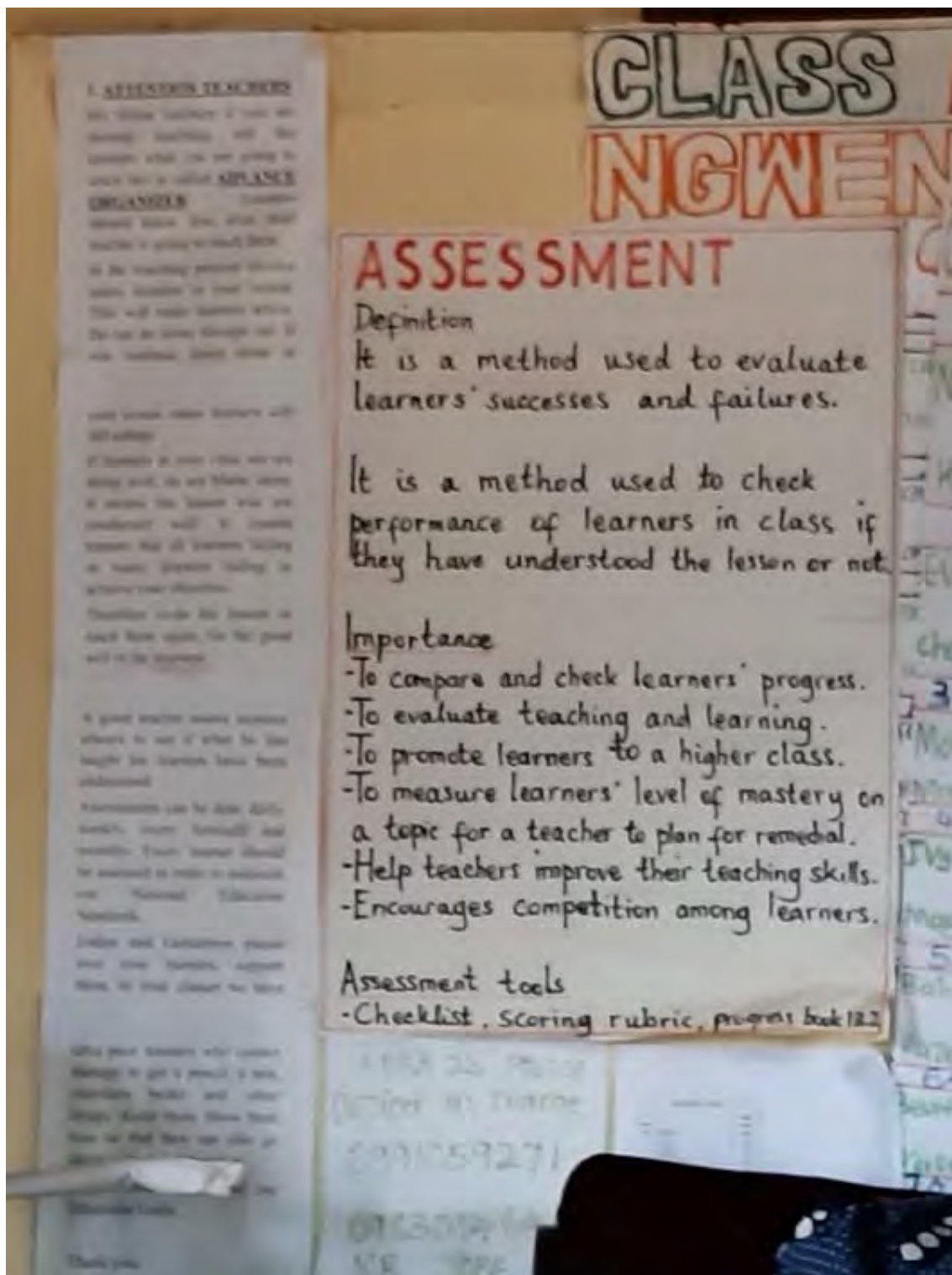
magukra maradnak

A többpártrendszer kiépítésével párhuzamosan az amerikai típusú individualizmus is megerősödött, és eltüntette a természetes munkamegosztás és szolidaritás különböző formáit. Az általunk

meglátogatott közösségekben egyértelműen a nőkre hárul a munka zöme. Ebben megmaradt a hagyomány: a földművelés, gyereknevelés, a termények feldolgozása női feladat. A férfiak viszont már nem vadásznak. A hagyományos keretek eltűnése miatt a családok nem dolgoznak össze. Ahelyett, hogy megosztanák a földműveléssel, a termények értékesítésével vagy a gyerekneveléssel kapcsolatos feladatokat, a munkaképes asszonyok saját földjüket művelik, majd kilométereket gyalogolnak a hátukra kötött kisgyerekekkel, hogy eladjanak nyolc cső kukoricát. Az idősebbek, akik nem bírják ezt a nehéz munkát, nem kapnak könnyebb feladatot a közösségtől, hanem magukra maradnak. Az idősebbek itt 50-60 éves emberek, akik Európában erejük teljében és teljesítőkéességük csúcsán lennének, de Malawiban rossz fizikai

állapotban vannak, és szinte matuzsálemnek tűnnek. Azt már tudjuk, hogy az egyik legfontosabb terület, amiben segítséget várnak tőlünk, a hagyományos közösségek újjáépítése.

Nagyban nehezíti az életüket, hogy az elmúlt harminc év a mezőgazdaságban is válságot hozott – és elsősorban nem a klímaváltozás miatt. Még harmincas éveikben járó vendéglátóink is emlékeztek, hogy gyerekkorukban természetes volt a vetésforgó alkalmazása. A többpártrendszerrel együtt megérkezett az amerikai „segítség”, műtrágya formájában. Ahol jártunk, mindenki évek óta csak kukoricát termeszt, a kizsákmányolt földek nem teremnek műtrágya nélkül, annak az ára viszont az elmúlt években az egekbe szökött, és pénzsegély nélkül nem engedhetik meg maguknak. Ismerős és gonosz recept. Helyi partnereink egyik fő célkitűzése, hogy minél kevesebb család függjön a segélyektől. Ehhez olyan szakembereket kell találnunk, akik helyben tudnak velük dolgozni a mezőgazdaság fenntarthatóvá alakításán, a vetésforgók, a biogazdálkodás visszaállításán, a műtrágyától függés felszámolásán.

Számos általános és középiskolában jártunk. A helyi szervezet bármikor felkeresheti bármelyik iskolát, így a legtöbb látogatás véletlenszerű volt. Ha volt egy szabad óránk, és útba esett egy iskola, meglátogattuk. Az igazgatók ajtaja nyitva áll, a falakat mindenhol hivatalos iratokkal tapétázzák. Áram és számítógép híján a falakon lévő papíron rögzítik a létszámot, a tanárok beosztását, és itt olvashatók a pedagógiai irányelvek is. Ez a fali adminisztráció kötelező, a tanfelügyelet ellenőrzi. Az iskolák

általában a közösségekhez közel, a falu szélén található, így az igazgatói irodába betoppanó kecskén senki nem lepődik meg. Az általános iskola alsóbb évfolyamaiban a gyerekek a földön ülve tanulnak, a felsősöknek néhol jut szék és asztal. A középiskolákban már vannak székek és asztalok, és csak 50-60 gyerek jár egy osztályba, míg az általános iskolákban jellemző a 100 vagy akár 150 fős osztály.

a pedagógusok fizetése

Az általános iskolákban ezekben az osztályokban mindig két, minden tantárgyat tanító pedagógus van, a középiskolában szaktanárok tanítanak. A pedagógusok fizetése az ország viszonyaihoz képest igen magas, nagyjából 200 dollár havonta, de ebből biciklire már nem telik, holott sokan naponta több tíz kilométert utaznak munkába és vissza. Tömegközlekedés gyakorlatilag nincs. Az itteni emberek élete sok mindenben hasonlít a kelet-európai szegregátumok, a legnehezebb helyzetben lévő roma falvak lakosainak mindennapjaihoz. Nagy különbség, hogy nálunk a legszegényebb iskola is luxuskörülményeket biztosít az ottaniakhoz képest.

Az ország olykor a legrosszabb mintákat vette át a Nyugattól, és ez erősen megmutatkozik az iskolarendszerben. Bizonyára más területen is hasonló a helyzet, nekünk ezzel sikerült alaposabban megismerkedni. A gyarmati időszak egyik maradványa, hogy részben megmaradt a brit iskolarendszer, pontosabban annak néhány eleme. Sajnos, éppen az, ami nem segíti, hogy mindenki hasznos tudáshoz jusson.

Megmaradt az iskolaszervezet. A nyolcévfolyamos általános iskola végén vizsgát kell tenni, ha jól sikerül, lehetséges, hogy a diák középiskolába menjen. A középiskolákban minden kötelező tantárgy elméleti tudást ad. Sem az általános, sem a középiskolában nincsen művészeti oktatás, sem sport. Hasznosítható, szakmai tárgyakat csak választhatóan és csak bizonyos iskolákban lehet tanulni. Vagyis jóformán nincs

középfokú szakképzés. A középiskola után szinte lehetetlen szakképzésbe kerülni. Sikeres évnak számít, amikor minden ötvenedik, századik végzős egyetemre megy. Aki elvégzi a középiskolát, szaktudás nélküli végzettséget szerez csak, amivel, ha szerencsés, elhelyezkedhet bolti eladóként, de megélhetéshez jutni ezzel még bajos. Természetesen, angol módra, itt is működik a párhuzamos magániskolai rendszer, ahonnan egyenes út vezet az egyetemre, ám azt kevesen engedhetik meg maguknak. A szakképzés hiányzik a magániskolai keretek között is.

A brit hagyomány része, hogy az angol nyelv mindenki számára kötelező, az anyanyelvi órákon kívül mindent angolul tanítanak. A hatalmas osztályokban a nyelvtanulás sem túl sikeres, és az alapvető olvasási, írási és számolási készségek elsajátításában külön nehézséget jelent, hogy mindezzel idegen nyelven kell – vagy inkább kellene – minden kisgyereknek megbirkóznia. Több iskolában büszkén mutatták az aprócska könyvtárakat. Helyi, csicseva nyelvű könyvek alig vannak, mert az ország művészeti hagyománya nem írott, a történeteket még most is szóban adják át egymásnak a generációk. Sajnos, angol nyelven sem igen akadnak olyan könyvek, amik a fiatal olvasók értelmezési tartományában játszódnának. Percy Jackson történetei (amiket láttunk a könyvtárakban) egy átlagos malawi-i gyerek számára nehezen elképzelhető világban játszódnak, hiszen egyik elemét sem ismeri úgy, mint az átlagos európai vagy amerikai kisgyerek.

aki nem fizet, annak ajtót mutatnak

Az angol iskolarendszer hagyatéka az iskolai egyenruha is, ami sokak számára anyagilag elérhetetlen. A helyzet felemás: az iskolaigazgatók,

akikkel beszéltünk, mind azt állították, hogy nem küldenek el gyereket azért, mert nincs egyenruhája. A szülők történetei ennek ellentmondanak. Nagyon sokan egy-két év után kiesnek az iskolarendszerekből. Az iskolákban a szintén brit mintára létrehozott, a legjobban szelídíthető szülőket magukba foglaló szülő-tanár egyesületek működnek. Bár az oktatás ingyenes, és a minisztérium állítja: nem tudnak róla, hogy bárki pénzt kérne a szülőktől, bevett gyakorlat, hogy szülő-tanár egyesületek úgynevezett fejlesztési hozzájárulást írnak elő. Ezekben a közösségekben nagy

eredménynek számít, ha 100-150 ember közösen előteremt egy év alatt 30 dollárt valamilyen célra. A legtöbb szülő még a jelképes összegű fejlesztési hozzájárulást sem tudja kifizetni, és aki nem fizet, annak ajtót mutatnak – bár az iskolák ezt tagadják. A szülők egybehangzó állításai meggyőzőbbek. Viszont senki nem tagadja, hogy az általános iskola végén a vizsgáért is fizetni kell. Aki nem tudja kifizetni, esélyt sem kap a továbbtanulásra. Az iskoláknak sokba kerülnek a vizsgák, nem tudnak lemondani a díjakról. Nemcsak a felügyelőtanárokat kell megfizetni, hanem a vizsgadolgozatok sokszorosítása is drága, hiszen áram, internet és eszközök híján kénytelenek azokat külső vállalkozókkal másoltatni.

Az iskolák és a gyerekek helyzetét különös módon javította az országban lassan egy éve jelenlévő kolera. Iskolai étkezést csak nagyon kevés helyen tudnak biztosítani – és ha tudnak is, az csak egy tál kása a reggel üres gyomorral érkező gyerekeknek. A kolera miatt viszont az iskolákat ellátják tiszta ivóvízzel, ami hatalmas előrelépés.

Ugyanakkor a higiénés körülmények elképzelhetetlenül szegényesek. Egy több ezer fős iskolának 6-8 vécéje, pontosabban budija van.

A legtöbb meglátogatott általános iskolában a diákok létszáma négy-ötezer, akiket 60-70 fős tantestület tanít. Az angoloknál hagyományos iskolai autonómia helyett – leginkább francia mintára – az igazgatókat és tanárokat központilag helyezik el. Tanárokkal és igazgatókkal beszélgetve mindenkitől azt hallottuk: nincs beleszólásuk, hogy melyik iskolába vezénylik őket. Így az igazgatóknak esélyük sincs, hogy közösséget kovácsoljanak a tantestületből. Ez amúgy is nehéz lenne, hiszen nemcsak a feladat óriási a sok diák miatt (bár a tanárok csak körülbelül napi 4 órát tanítanak), de nem épült semmiféle továbbtanulás a rendszerbe. A tanárképzés (általános iskolai tanár 3 év, középiskolai 4 év) elvégzése után a pedagógusoktól senki nem várja el, hogy fejlesszék tudásukat, erre nem is ösztönzik őket. Ugyanakkor meg kell oldaniuk a közösségekben élő valamennyi gyerek inklúzióját – speciális iskolák vagy szakmai asszisztencia egyáltalán nincs –, és meg kell birkózniuk a digitális világ térnyerésével is. Bár az iskolák zömében nincs számítógép, az embereknek van egyszerű vagy okostelefonjuk (a falvakban jó üzletet jelent a telefonok töltése benzines generátorokkal).

import bölcsességek helyett

A véletlen úgy hozta, hogy kétszer is találkoztunk egy szervezet képviselőivel, amelyet jó módú fiatalok hoztak létre.

Olyan helyi emberek, akik látják saját

privilegizált helyzetüket, segíteni szeretnének a gyerekeknek és szüleiknek, ráadásul kapcsolataik lehetővé teszik, hogy forrásokat is teremtsenek erre. Velük és a helyi tagszervezetünkkel most azon dolgozunk, hogy közösen minél több szülőt és gyereket tudjanak bekapcsolni a közösségépítő programokba. Szeretnénk együttműködni a kormányzattal is, talán világbanki támogatással, de ehhez ki kell találnunk, hogyan építsünk legalább minimális bizalmat az állam iránt.

Az import bölcsességek és módszerek helyett a malawiaknak meg kell találniuk a saját megoldásaikat, és ehhez nem várhatnak túl sok segítséget a segélyszervezetekkel jelenlévő amerikaiaktól és az Afrikát új módszerekkel gyarmatosító kínaiaktól. Az

utóbbiaknak azonban érdekében állhat a mezőgazdaság felvirágoztatása. Malawi nem rendelkezik komoly ásványkincsekkel, ám termőterületekkel annál inkább. Szinte semmilyen feldolgozóipar nincs, de azt meg lehet teremteni – persze ahhoz jobb oktatási rendszer kell. Munkaerőt azonban importálni is lehet, ha elegendő mennyiségű a termelés.

A helyiek találékonysága azonban reményt keltő. Mivel bankkártyával még a „nyugati” szállodában sem lehet fizetni, az emberek zömének bankszámlája sincs. Ugyanakkor senki nem szeret sok készpénzt magánál tartani. Az út mellett lépten-nyomon kis piros és zöld bódékat láttunk. Ezekben ülnek a két helyi mobilszolgáltató ügynökei. Ha valaki nem akar készpénzt magával vinni vagy valamit távolról kell fizetnie, ilyen bódéban befizeti az összeget az adott telefonszámra – a sajátjára vagy máséra –, és a szám tulajdonosa egy másik bódéban az ország bármely pontján felveheti az összeget.

kép | László Luca fotói

Taizs Gergő

CIVILIZÁCIÓS GYAKORLATOK

[A HONOLULU-STAR REGGEL INDUL]

2023-04-04 | A HONOLULU-STAR REGGEL INDUL, VERS

ismerős pontok halmaz
vállvonásnyi csendélet
háztáji ergonómia
szagok, színek, formák visszhangzanak

évmilliók kifacsart ölelésében
narkisszosz saját képmásra
teremtett szerelme vízbe fúl
a város határán kilyuggatott burok
bávatag hulladék holt hada dúl
védelmi sáncot von bezákkolt
háztartási bőlintásból (#jólvanazúgy)
érett csendjét legyen hámozzák
az enyészpont egyre közelebb ér
mellkas nehezül ritkul a lég
komposztált kompország
helyén uszadékfa lebeg
a délután zümmög
majd felment a szükség
szerűség a bomló emlék
ezet ismerős pont
ok halmaza helyett
ilyen lehet megbot
lani a dadogó semmiben

kép | Ramon Oviedo, wikiart.org

Vörös István

VISSZAJELZÉS A HOROSZKÓPKÉSZÍTŐNEK

[A HONOLULU-STAR REGGEL INDUL]

2023-04-01 | A HONOLULU-STAR REGGEL INDUL, ESSZÉ

Születésemkor édesanyám kérésére horoszkóp készült rólam. A horoszkóp olyasmi, mint egy fordított sírfelirat. Az eleje felől próbál végigtekinteni egy életen. Jövőjelentés. Ebben azt írták, sokat fogok utazni. Ami 1964-ben, mikor a határok lényegében le voltak zárva, a lehető legpozitívabb jóslatnak számított. Eléred a legtöbbet, amit lehet. Ami most lehetetlen. Vagy majdnem lehetetlen.

És én majdnem el is értem. Sokat utaztam, az akkori kor mércéjével mérve egészen biztosan, de nem olyan sokat, mint a megszállott utazók, vagy kémek, vagy a diplomaták, vagy a nagyon sikeresek. De még arra se panaszkodhatom, hogy ne lennék nagyon sikeres. Annyira legalábbis, amennyire még elviselhető.

Ha az utazás azt is jelentette, hogy a lehetetlent majdnem elérni vagy a majdnem lehetetlent lényegében elérni, akkor elértem. Ez nem dicsekvés, csak annak elutasítása, hogy panaszkodni kezdjek.

át akartam világítani

Nem szabad panaszkodni, a panasz rút, a panaszáradat visszataszító. A saját pályám analízisére pedig érdemes-e vállalkozni? Mindazt, amit létrehoztam, szerzőként illetlenség

analizálni. Mindazt, amiről írtam, épp az analizálás kedvéért írtam, valami érdekelt, amit át akartam világítani szavakkal vagy a szavak csoportosításával, a csoportosítás munkájával, a munka szórakozássá tételével, bizonyos egykor szórakozásnak számító dolgok (olvasás) munkává tételével.

Hogy miért illetlenség saját írásunk analízise, mely befejezett szöveg eltávolodván tőlünk, mi magunk szerzőként kihalva belőle, elemző kedvünk prédája is lehetne nyugodtan, hogy végül is miért nem, nem pontosan értem, de kedvem se igen volna rá, tehát elfogadom. A pálya külső és belső alakulása a kérdés itt, a munkarajzom.

A munka első szintje az előkészület, zsenig írása fiataloként, illetve egy-egy mű eltervezése bármilyen életkorban.

A következő szint a kivitelezés, a work in progress, amikor körülöttünk van minden, de még formálódik, ez a szakasz az első igazán sikeres művek megjelenéséig, illetve sikeressé válásáig tart.

Onnantól már a saját klasszicizálódásunk ellenében kell dolgoznunk. Annak terhe alatt. És ez megnyomoríthatja az embert, ahogy azt a *Gályanapló*ban és főként *A kudarcban* örökíti meg Kertész Imre, vagy a (részben) általa fordított *A szemjátékban* Canetti. Persze ők nem pusztán erről beszélnek. Hanem hogy a zseniális munkából kiesve mindenből kiesünk, a zsenialitásból biztos, marad a zsenialitás hűlt helye, a reménytelen kapálózás az ajándékként önkbe hullott nagyság után, amikor az, ami eddig természetesen a lételemünk volt, egy zseniálissá növő művel a birkózás vége egyszer csak lételem nélkül hagy. Thomas Mann *A varázshegy* I. világháború utáni újrakezdéséig nem tudott magára találni *A Buddenbrook ház* sokkja után, és miután

befejezte *A varázshegy* a Nobel-díj indoklása még a feltehetően feltámadó Varázshegy-nosztalgiából is kivetette, hiszen a díjat csak az első főműhöz kapcsolták, a legnagyobb remekmű utáni legnagyobb ürességet is betöltték egy már rég eltűntnek hitt ürességgel, az első regény teljesítményébe való visszavágyással. Amit ez az elképesztő ívű pályát befutó ember élete végéig nem tudott kiheverni, de szerencsére kiheveretlenség-álló volt, sok pusztító késztetését tudta a semmibe, vagy valahová a tudata alá, esetleg a kéziratlapok alá söpörni.

kísérleti alanyai vagyunk

Kell-e tehát a saját pályám elhibázottságával foglalkoznom? És a saját pályám elhibázottsága vajon az én kudarcom-e? Viszont a sikereim mindenképp az én

kudarcomat gyarapítják. Ezt nem afféle dialektikus retorikát használva mondom, nem az ellentétekkel szeretnék itt búvészkedni. Vagyis szeretnék, de nem ez a célom, ezért az ilyen késztetéseimet el kell fojtanom, ha odáig akarok elmerészkedni, hogy a pálya kudarcait nem valaki másra, vagyis nem valami konkrét valakire, hanem tisztán valamire kenjem. Egy pálya alakulása nagyrészt nem tőlünk függ. Lehetőséget kapunk – a természettől és a társadalomtól, de a természet és a társadalom ezt a lehetőséget el is veheti, el is irigyelheti, el is kótyavetyélheti, és mi bukunk bele, akik a kísérleti alanyai vagyunk a tehetség-programnak, nem pedig a kísérletező. Aki ismeretlen. Mert kiismerhetetlen. Ki ismeri?

Ebben a minőségben a természet és a társadalom is rászorgalna egy alaposabb átvilágításra. Hogyan kísérletezget a természet? Erről legintenzívebben a darwinizmus beszélt. A természet, mivel ideje sok van, rápróbál dolgokra, és hagyja azokat sikerülni vagy nem sikerülni. Ilyen sikersorozata révén jött létre az emberiség, ami több, mint az ember. A sok kutya nem alkot kutyaiságot, az elefántok se elefántiságot, se a csimpánzok csimpánziságot, a kollektívumuk nem (vagy alig) haladja meg az egyének összegét, és csak a természet kezében forognak mint kísérleti kártyák. Az ember azonban emberiséget képez a szellem felé. A föld felé viszont társadalmat. A természet kísérletezésének következménye a társadalom, amely már vállaltan is gyakran bonyolódik kísérletezésbe, kísérletezgetésbe.

Mindezen kísérletezéseknek egyik legfontosabb tárgya az emberek legegységesebb tulajdonsága: a velük született tehetség. Minden ember tehetséges. Ez épp olyan alapvető tény, mint hogy minden ember gondolkodó (homo sapiens). De saját magunk is könnyen elkótyavetyélhetjük tehetségünket. Ráadásul a társadalom lényegében a tehetség elkótyavetyélésének szisztémája.

Többféleképp kótyavetyélheti el, és minden módozatra szüksége van, hogy tökéletlenségét szinten tartsa.

Egyfelől teljesen elfojthatja a tehetséget, és az elfojtott tehetségű ember ebbe bele is rokkannhat, szélsőséges (de nem ritka) esetben bele is pusztulhat.

Másrészt deformálhatja, félreviheti, jóból rosszra fordíthatja a tehetséget a társadalom, a jóból akár teljesen rossz tulajdonsággá alakítva, és még visszamenőleg is felszámolva azt.

Harmadrészt érvényesülni engedheti, és a tehetség túlhevül, felhígul, elpusztítja magát.

ünnepléssel közömbösít

Végül, ha a legnagyobb és legszerencsésebb tehetségek egy életen át egyben tudják tartani magukat, a már produktívá vált tehetség eredményeit és adományait

ignorálhatja is a világ, vagy ünnepléssel közömbösítheti. Csak nagyon ritkán hasznosítja és fordítja saját hibáinak kijavítására.

A társadalom nem önjavító rendszer, nem olyan, mint egy emberi, állati vagy növényi szervezet. Pedig a piacról folyton azt hallom, hogy képes az önszabályozásra.

Az önszabályozásra csak tudatos lény képes, vagy olyan, akinek rengeteg előre megírt, megváltoztathatatlan program áll rendelkezésére.

Vagy ugyanez másképp (nem inkább más ugyanúgy?):

A társadalom önjavító rendszer, de nem olyan, mint egy emberi, állati vagy növényi szervezet. A piacról azt hallom, hogy önszabályozásra is képes.

Az önszabályozásra nemcsak tudatos lény képes, hanem olyan is, akinek rengeteg előre megírt, megváltoztathatatlan program áll rendelkezésére.

Vagy esetleg harmadikféleképp:

A társadalom nem mindig önjavító rendszer, néha olyan, mint egy emberi, néha, mint egy állati, de többnyire inkább, mint a növényi szervezet. Hiába, hogy a piacról folyton azt hallom: az önszabályozásra (is) csak ő képes.

Az önszabályozásra tudatos lény nem képes, csak olyan, akinek rengeteg előre megírt megváltoztathatatlan program áll rendelkezésére.

Mik ezek a variációk? Nem kéne a szerzőnek eldönteni, melyiket akarja mondani?

De hogyan dönthetné el? Az esztétika, stilisztika itt nem segít, az a tény segíthetne, hogy melyik mondat áll a legközelebb az igazsághoz. Bár ebben az igazsághoz legközelebb elérő esetben is mind a három verziót el kellene dobni. Ha az igazság a mérték, akkor szükségszerűen csak egyetlen megoldás van, elengedhetetlen, hogy a három változatból az egyik pontosan az igazság legyen. A másik kettő fölösleges. Persze, az igazság milyen szinten lehet azonos egy nyelvi formát nyert bonyolult kijelentéssel?

De ha az egyik változatunk igaz, ám anélkül, hogy avansálna az igazság szélesebb kiterjedésű tekintélyére, abban az esetben a másik kettő is lehet igaz. Egymás finom variációi, itt-ott ellentétei, és így már meg is van a fentebb vágyott dialektikus játék. Csakhogy ha ez dialektikus játék, az igazság keresését is esztétikai problémává nyilváníthatjuk.

A tehetség valami olyasmiben is állhat, hogy felismeri a dolgokban az esztétikust, és fölfigyel a hiányára, ami rokonságban áll a hazugság–igazság megkülönböztetésének képességével. Vagyis olyan régi értelemben vett bíró, aki maga a végrehajtó is, és ennyiben nemcsak rosszabb a mai bíráknál, hanem több is. Az igazságot keresi, a törvények neki csak segédegyenesek ehhez, kapaszkodók.

Az igazságot tehát vissza kéne helyezni jogaiba az esztétika és a jog terén egyaránt.

Az igazság jogai? Az igazság szépsége? Foucault-val szólva az igazság bátorsága? A bátorság tehát a szépség és a jog összege volna? Vagy a szépség a jogé és a bátorságé?

az állandóság illúziója

De nem mindenkinek van joga bátornak lenni. Bármilyen szép is volna. Vagy épp ez a hiány szép inkább? „... az elbeszélés Istene nem juttatja gyakran szóhoz története másodrangú szereplőit, nehogy visszaéljenek vele, nehogy a saját fejük után menjenek, főszereplőnek képzeljék magukat, és megzavarják az elbeszélés menetét” – írja Jorge Semprun (*Írni vagy élni*, ford.: Szoboszlai Margit, Ab Ovo, 1995. 213. o.). Ha a körülöttünk lévő világot valamiféle elbeszélésnek értelmezem, mindjárt világosabb lesz a szerepem is benne. A világ nem tények összessége, melyek

megmagyarázhatatlanul állandó változásban vannak, bár ennek inkább az ellentétét érzékeljük a pillanatba vetve, az állandóság illúzióját; nem, a világ elbeszélés, folyam, ahol együtt sodródunk valóságdarabokkal, aztán elsodródunk tőlük, másokkal meg épp akkor egymás mellé. Már régóta sejtettem a világról, hogy fikció, de most kiderül, hogy elbeszélés, így az is, hogy Isten és az elbeszélés Istene majdnem azonosak. Az egyik a valóság, a másik annak égi mása. Az egyik (természetesen az elbeszélés ügyeivel foglalkozó) rabszolgatartó, a másik az előbb tárgyalt értelemben vett bíró.

Akkor tehát az igazságnak van esélye érvényesülni? Feltétlenül. Hogy lehetősége van-e, az már nem a bírótól, hanem az elbeszéléstől függ, az elbeszélő csak látszólag ura annak, amit elbeszél. Tudjuk, fordítva is így van, az elbeszélés magával rángatja elbeszélőjét és parancsol neki. Miközben magának meg képtelen parancsolni, tehát

szükség van az Istenére, egyszerűen az önszabályozása kedvéért, ahogy Mahler szimfóniáiban tolulnak a zenei rétegek egymásra. Ezekbe a hosszú művekbe sem fér bele a világ teljes folyása, de a szerző megkísérli. Így egymás fölé rétegződik, egymáson fordul át mindaz, ami időben egymás után következne, ha volna még módunk a milliárdokban mérhető emberiség mellett a komótoságra. A témák átfordulnak egymáson. Mint az például az *1. szimfónia* 3. tételében megtörténik. Az elbeszélés szelleme vagy egyenesen Istene feltolja a rétegeket, egymásra gyűri, mint a kutya, amikor hazaérve körbefut a lakásban, és a szőnyegek röghegyekként felgyűrődnek egymáson az állat hirtelen irányváltásainak köszönhetően. Hogy aztán a 4. tételben kitörjön a vihar, mondjuk az előbb létrehozott hegyvidék fölött. Vagyis lényegében a sorsunk fölött, hiszen a sors könyvében meg volnánk írva, és ennek a megírásnak a jellege elbeszélő, a történelem léte feltételez egy könyvet, melyben az elbeszélése lepörög.

Most már csak az a kérdés, miféle könyvek léteznek. A pergamenek és kódexek, a gigantikus könyvek, az egy életre szóló személyes imakönyvek után a könyvnyomtatás elterjesztette a könyvtömegeket. Ha nyolcmilliárd ember él jelenleg a világon, akkor hány könyv van? Átlagban hány könyvünk van? Tíz jut mindenkire? Száz, ezer? Lehet, hogy a könyvek száma billiós nagyságrendben mérhető. Egyszerre fogyatkozik és nő a létszámuk, hitelteleníti őket a tömegtermelés, a minőség aránya csökken. Elég egy vidéki könyvtárat megnézni valahol Magyarországon, ahol az ingyen elvihető könyvek polcán sokkal jobb irodalmat, szövegeket találunk, mint az ajánlatban kitett

újdonságok átlaga. De újabb könyvformák is vannak, e-könyvek, virtuális könyvek. Lassan a könyvek létében is ugyanúgy hinni kell majd, mint Isten létben, hiszen a kihalásuk és virtualitásba mentésük után ők se lesznek már tapinthatók, és függenek majd a virtualitás elérhetőségétől. Isten persze más virtualitásba vonult vissza, mint a könyvek. Ám az ő jelenléte is tapintható annak, aki tudja, érzi, merre kell tapogatózni, hogy ezt a sima vagy érdes felületet megtapasztalja.

elkerülhetetlen világértelmezés

Saját mellékszereplő voltunk tehát
szükségyszerű, saját sikereim kudarc-
hordozása szükségyszerű, nincs mivel
dicsekedni, de nincs is mire
panaszkodni, ugyanakkor a munkának,

amit íróként becsületesen el lehet végezni, mégiscsak ennek az állapotnak a felszámolására kell irányulnia. Vagy elég csak felmérni? Az irodalom nem tudja megváltoztatni a világot, mondják. Na de a virtuális világot se? Hiszen olyan a világ, amilyennek megírjuk, amennyiben szerencsénk van, és olvassák is az egyszerre akart és akaratlan, mindemellett elkerülhetetlen világértelmezéshez a munkánkat. A nem olvasott könyvek nem változtatják meg a virtualitást, egyszerűen csak belesüppednek oda, az olvasott könyvek viszont kitörnek belőle, és a virtualitás megváltoztatása révén Istent, de legalábbis az elbeszélés Istenét próbálják megvesztegetni vagy rákényszeríteni, hogy változtassa meg az elbeszélés medrét, így a menetét, sodrát, sebességét, pusztító erejét.

Ez az a horizont, tér, amelyet egymásnak feszülő valóságos és virtuális erők alakítanak ki, és amennyiben munkánkra mindez a legkisebb mértékben is hatással volt, vagy esetleg fordítva, a mi munkánk tágította vagy szűkítette ezt a nem is létező teret, már nem tevékenykedtünk hiába.

Magam részéről a nagyobb utazás helyett a nagymarosi könyvtárszobámat választom. Írásra remek. Olvasáshoz még jobb.

kép | adobe.com

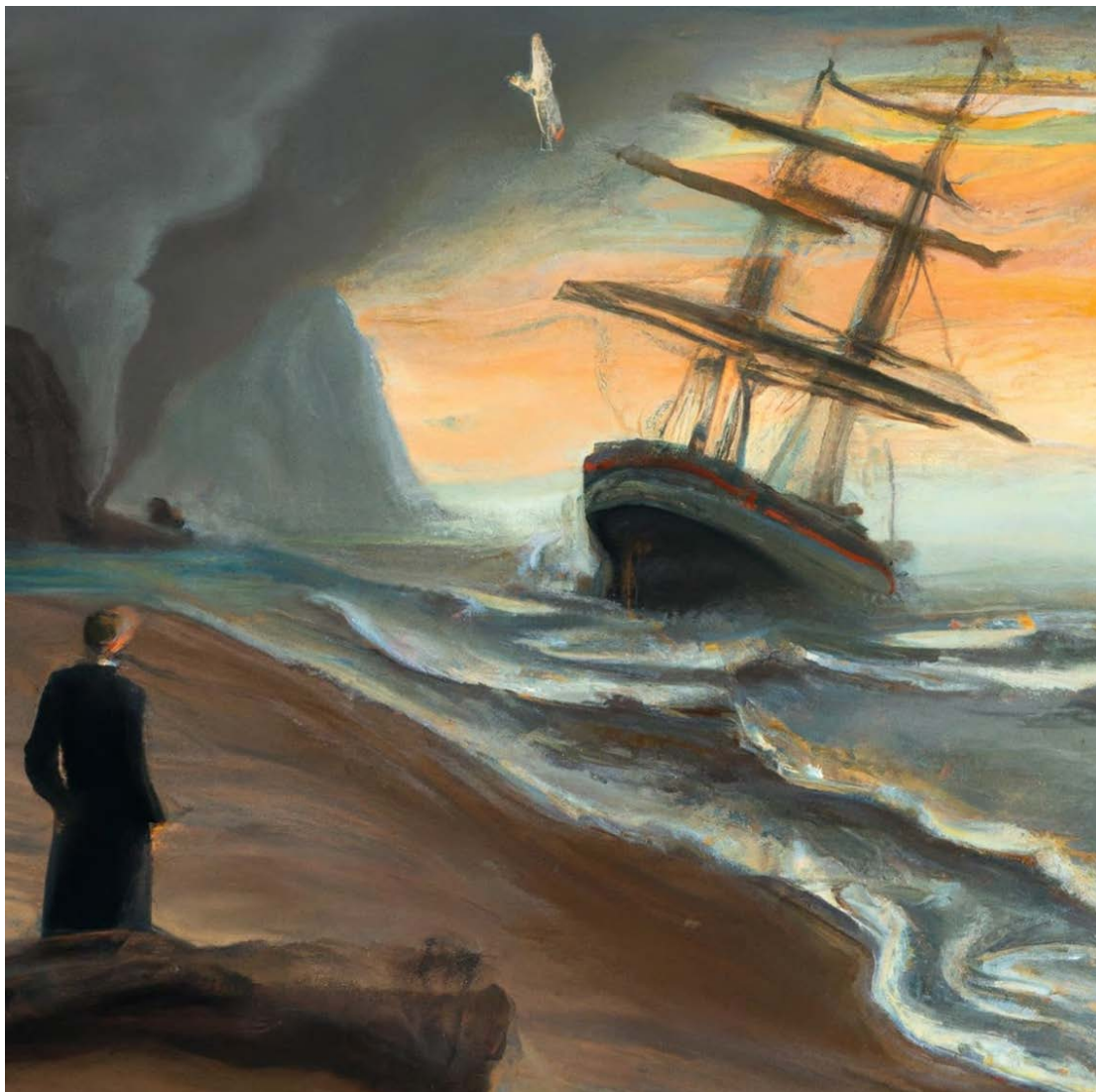

Szabó Attila

DIAPORÁMA

[A HONOLULU-STAR REGGEL INDUL]

2023-04-15 | A HONOLULU-STAR REGGEL INDUL, VERS

Legutoljára a kapitány, ezt tudjuk.
És valljuk is
a kötelesség fűtetlen oltára előtt térdepelve,
miként a gyermek, aki
tévelygésében is magabiztos meggyőződéssel
hirdeti az állhatatosságot, s talán ebben lehet is némi igazság,
és nemcsak naivitása készzeti kiállni

a mélység peremére, a tajtékos habok fölé,
bízva a repülés képességében,
mint egy angyal.

Áll a magasban.

Udvarias szárnylebegéssel
engedi maga elé a menekülőket,
bolondok, mind odavesznek majd, hit nélkül,
igen, a repülés hite nélkül könyörtelenül elmerülnek a habokba,í
lehúzza őket a mély, lesüllyednek a remény
biztonságosnak vélt gumicsónakjával együtt,
ami ingatag, úgyhogy soha, de soha nem fognak partot érni
... de ezt tudjuk, tudják ők is.

Tudja a kapitány is, tudja jól, mégis előreengedi
a személyzetet, bocsánat, a vendégeket előbb,
menjenek csak, ha már ennyit fizettek,
utána a személyzet, a konyhások először,
mert enni kell, a legsúlyosabb tragédiában is előbb-utóbb
korog a gyomor,
erről a szükségszerű szerepkörrel nem nyitok vitát,
amit a szakácsok képviselnek
a tenger terített asztalánál,
a felfuvalkodott vízi hullák degusztációs menüjét szervírozva
díszes terítéken: foszló szmokingok, szoknyák és a tengerfenékre
lassan lebegő igazgyöngyök dekorációja,
egy-két elbomló nyakkendő játékos lebegése komoly művészi erőt sugall,
arannyal futtatott textúra, színhús, kollagén, párnás zsírrétegek
között ficergő apró halak, és cápák határozott állkapocs nyomaival
szeletelt bélszín carpacciók terített asztala,
lebeg a felszín, hívja a mély.

És a kapitány csak áll a lassan függőlegesre emelkedő
hajótaton,
kiemelkedik a vízből, mint Mózes,
előtte kettéválik a víztükör,
de ezt csak a szívóhatásnak engedelmeskedő
hatalmas hajótest merülése okozza
egy pillanatra; áll,
nézi alant elkékült arcú, puffadt kormányosát,
hogy az is már, csóválja a fejét, az is már oda,
kezében még a kormány markolata,
az utolsó kétségbeesett navigáció
emléke, ami feloldódik majd úgyis, szűnik a görcs,
kisimulnak az ujjak, hártját von közénk a sós víz,
akkor már jó lesz.

Utoljára a kapitány.
Amikor már senki sem látja, amikor a vizenyős tekintetek
már nem az ég felé, azaz nem rá figyelnek,
ahogy ott áll a hajó tatján magányosan,
fújja a szél a kabátját,
kócolja vizes haját,
mint egy Caspar David Friedrich festményen,
és hősként gondolnak rá,
az utókor mindenképpen,
mert az utókor nagyon szeret hősként
tekinteni a kapitányokra, akik a menekülő patkányok,
utasok és a személyzet után még mindig
a süllyedő hajó fedélzetén állnak,
rendületlenül.
S csak miután senki, sem az utasok, sem a legénység,

sem az utókor nem látja már, akkor lebbenti meg szárnyát,
s mint egy gyermek, tévelygésében is magabiztos meggyőződéssel:
elrepül.

kép | labs.openai.com

Makó Ágnes

NINCS JOBBRA, BALRA

[A HONOLULU-STAR REGGEL INDUL]

2023-04-06 | A HONOLULU-STAR REGGEL INDUL, VERS

Az óceánon
nincs jobbra, balra,
csak előre,
az úti cél ismeretlen,
billen a deszka a talpam alatt.

Kint, a sötétségben
nincs jobbra, balra, fel vagy le,
csak előre,
a galaxis szélén leesem
az ágy és a fal közé.

Reggel indulok,
a csomagok rendben.
Betettem a lakást,
szekrénybe zárt ruhákat,
kertet, utat, aszfalozott teret.

Görgetem magam előtt
a felgyűlt évszakokat,
vonszoló magam után
a társakat,
kifizetem a többséget.

Még fel sem szálltam,
már leválik, ami fölösleges.
Megtanulok rögtönözni,
útközben
kidobálom a homokzsákokat.

kép | adobe.com

Handi Péter

GUBÓ

[A HONOLULU-STAR REGGEL INDUL]

2023-04-19 | A HONOLULU-STAR REGGEL INDUL, NOVELLA

Hősünk – mert mi másnak nevezhetnénk a még rejtőzködő alakot – néhány évvel ezelőtt borbélyüzletet tulajdonolt a város egyik külső kerületében. Szorgalmasan vágta a hajakat, borotválta az arcokat, az elfáradás sűrű másodperceiben impresszionálón csattogtatta az ollót a borbélyszékben mereven ülő páciens füle

körül, miközben legközelebbi mondandóján gondolkodott. Mert mint majd minden borbélytól a városban, tőle is elvárták a vendégek, hogy *beszéljen* munka közben, elvégre az arc, a *pónem* kinézete másodrendű, a lényeg az, amit hall az ember, vagyis a sztori.

Kezdetben (mi is egy borbély szakmájában a *kezdet?*) Gubó saját életének epizódjaival traktálta kuncsaftjait, majd ezekből kifogyva a kurrens újsághírekhez fordult. „Olvasta az úr, hogy valaki a Duna hullámaiba vetette magát a Lánchíd tetejéről?” Ilyenkor megállt az olló a kezében, és Gubó a vendég arcába hajolt, feleletet várva. A vendég pedig legtöbbször jóval több információval szolgált az esetről, mivel már napokkal előbb olvasta a reggeli lapban. Gubó lemaradása a hírekről – úgy érezte – veszélyezteti az üzletmenetet. Akármiről kezdett beszélgetést, a vendég jobban értesültnek bizonyult.

a borotvapenge közelségében

Ekkor érlelődött meg benne a gondolat – fennköltén fogalmazva a világirodalmat is ennek köszönhetjük –: kitalálni történeteket, melyek csakis az ő agytekevénységében keletkeznek. Ha

például borotválás közben a paciens fülébe mormogja, hogy „hallotta, Ronaldo kapcában játszott a franciák ellen, mert az öltözőben ellopták a csukáját...?”, ennek *megbeszélése* kitöltötte a borotválás tíz-tizenöt percét, annál is inkább, mert a vendég a borotvapenge közelségében meglehetősen szófukar maradt. Hosszabbnak ígérkező hajvágásoknál kedvelt témája volt az elsüllyedt óceánjáró, a Titanic újraéledése: a hajótestet idomított cápák egy ázsiai ország kikötőjébe vontatták, ahol az eddig halottnak vélt hajóskapitány partra szállt, és egy pohárka snapszot kért. Aztán némely fagyalt-sztori; „olvasta az úr, hogy Bolíviában, valahol az Andok alatt éjszaka forró fagyaltot árulnak a turistáknak, akik megégetik vele a nyelvüket?...” Ezeket aztán el lehet vitatkozni, és kedélyesen telik a tizenöt-húsz perc. Lassan persze a fantáziáló borbélynak híre kelt a városban, a borotvátlanok és csapzott hajúak már nem is fizimiskájuk kezeléséért mentek Gubó intézménybe, inkább a szürrealista elmével megáldott – vagy megvert – borbélymester történeteire. Gubó ollója folyamatosan csattogott, borotvája sűrűn sercegett.

Egy tavaszi – vagy őszi, vagy nyári – napon hanyag, de kopottas eleganciával öltözött nyurga férfi vetette magát a borbélyszékbe.

– Mit parancsol az úr? – kérdezte Gubó, és karjáról egy vászonkendőt lógatva hajolt az új vendég fejéhez. – ... fazonigazítás, borotválás?...

– Mindent – utasította egy kézlegyintéssel a vendég, és karórájára nézett – csak gyorsan, mert elmegy a vonatom.

– Hová tetszik?...

– Délután 5-re vár egy részeg állomásfőnök az afrikai őserdőben. Ha kések, kijózanodik, és akkor képtelen kezelni a váltót. Már csak négy borosflaskája lehet...

Gubó megértően bólintott. „*Ez is könnybe kívánkozik*”, mondta magában, és míg a vendég vállára-mellére borította a vásznat, arra eszmélt, hogy momentán semmi sem jut eszébe a kuncsaft szóval tartására.

Csongor Andrea

SZELLEMHAJÓ

[A HONOLULU-STAR REGGEL INDUL]

2023-04-14 | A HONOLULU-STAR REGGEL INDUL, VERS

Hát nem ragad magával senki?
Mi az, tán én fújjam a vásznat?
Hová tűnt a személyzet?
Én legyek hányatott és nem a történet?

Miért nem feszül még a ponyva?
Saját hajómon potyautas vagyok?
Nincs, aki rakjon rá gy lapáttal?
Hol vannak a szmokingos vendégek?
Felhúzza végre valaki a horgonyt?
A hajómat nem hajtja semmi?
Maradjak, ahol a part szakad?
Nem is lehetnek kikötéseim?

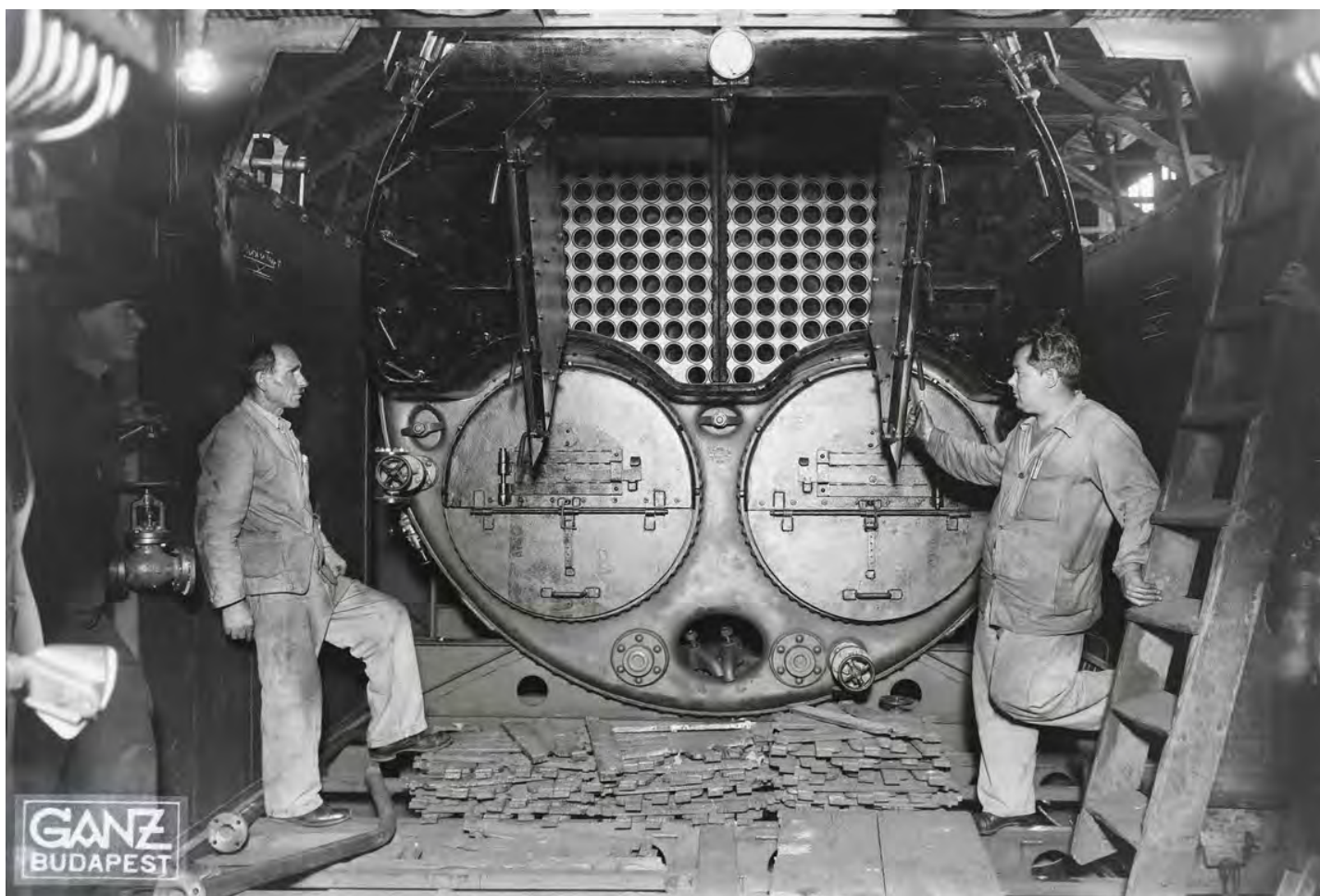
kép | shutterstock.com

Győri Orsolya

AZ ÁLLÓCSILLAG ÁRNYJÁTÉKA

[A HONOLULU-STAR REGGEL INDUL]

2023-04-21 | A HONOLULU-STAR REGGEL INDUL, VERS

(Ad notam:

Alkaiosz: Az állam hajója)

A gőzhajó megáll, amikor ebéd-
időre szól a kürt. Menükártya, száz
pohár, ezüstkanál, az asztal-
dísz kifogástalan. Ő a sztár ma.

Ha véget ér a műszak, iszik megint,
fehér kötény kerül derekára, fess,
irány a konyha, tálca várja,
most a kohót tömi más, lazsálni

szabad. Pihen, kihúzza magát büszkén.
A lakkcipője fénylik, akár a csil-
lagok, s a Nap nyomába' sincsen.
Ópium-élvezet őt nem éri

utol, a víziókat uralja jól,
kitölti ónűveg-kupicákba hát
a kábszeres nagyérdemű grog-
aznapiját, s adagolja a fényt.

A szénlapátoló karrierista Jim,
a széltoló barista, a kokszkirály,
ha azt akarja, már a tenger
csendbe fagy, felragyog, ég a hullám.

Csalóka délibáb, ez a cél? Minek?
A film tovább pereg, Tahitin szellem-
hajó se mozdul, ám utaznak
képzeletben. Izgalom cirkulál,

szinopszisok kiégnek, erekre ár-

apály les, és Platón-ideák nyomán
a falra festi stimulált agy-
kérgen át a nagy alkimista

vágykufár a *Star* útvonalát, akár-
ha várna rájuk is kikötő, sziget –
de horgony köt a partvonalhoz,
szó sem esett még az indulásról.

kép | Fortepan / Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum / Történeti Fényképek Gyűjteménye / Ganz
gyűjtemény

Bene Zoltán

SZOLIDARITÁS

[A HONOLULU-STAR REGGEL INDUL]

2023-04-29 | A HONOLULU-STAR REGGEL INDUL, NOVELLA

A Honolulu-Star reggel indul, dúdolta magában Kapa Misi, aki a söténci karaoke-kocsmában igazi popsztárnak számított. Kevin komoran hallgatta, s közben rendszertelenül, kapkodva lélegzett. Nem furdalta a lelkiismeret, inkább dühös volt. Kis részben magára, leginkább a világra. Hogy éppen akkor tudott arra járni az a hülyegyerek, amikor elbúcsúztak egymástól. Egy öleléssel. Jó, talán kicsit hosszabbra nyúlt, mint ami elvárható egy barátságtól... De akkor is. Csak egy ölelés volt. Akkor.

- Mióta húzogatód? – vigyorgott Kevin arcába Patrik.
- Mióta az eszemet tudom – morogta Kevin, és voltaképpen nem túlzott. Tizenhárom évesek voltak mindketten, amikor először. Egyikük sem élvezte. Később belejöttek. S bár sosem jártak együtt, időről időre mindig megtörtént. Aztán Jenny elment Angliába, Kevin megismerkedett Brigivel, happy end. Viszont Jenny visszatért Angliából, megunt a nyolc szobatársat és a véres lepedők mosását a külvárosi kórházban, s amint újra összefutott Kevinnel, megint. Többször. Valójában ahányszor csak találkoztak.
- A Honolulu-Star reggel indul – énekelte egyre hangosabban Kapa Misi.
- Ezzel nekem üzensz, baszki? – förmedt rá Kevin.

Kapa Misi elkerekedett szemmel, értetlenül nézett rá.

- Mi a baj, tesó?
- Azt üzened, hogy el kell húzzak? – Kevin felsőtestének mozdulatából a gyakorlott ember kiolvashatta a verekedés ígését.
- Üzen neked a faszom, tesó – vont a vállát Kapa Misi, és belekortyolt a sörébe.
- Én csak énekelgetek, no para.
- No para – ismételte Kevin. – Ja, bazmeg, no para.

Pár másodpercig csönd lett, csak a hűtőszekrények bűgása hallatszott.

- Mennyire akadt ki Brigi? - kérdezte hirtelen Patrik. - Egytől tízes skálán?

- Hülye - morgott Kevin.

- Tízes, aha.

– A Honolulu-Star reggel indul – kezdte újra Kapa Misi –, szerelem szárnyán ring a teste, a Honolulu-Star reggel indul, megcsókollak még ma este.

– Kussolj, ha lehetséges, vagy megütlek! – ripakodott rá Kevin.

– Fogd be, jobban jársz – veregette meg a karaoke-bálvány vállát Patrik. – Ez most nem viccel.

Pár másodpercig újfent csönd lett, még a hűtőszekrények felől sem hallatszott neszezés.

– Még egy sört meg egy vodkát, légyszi! – kurjantott Kevin.

– Nincs – felelte a pultos lány.

– Eddig volt, baszki, ne szórakozz velem!

– Azt Patrik kérte, és nem tudtam, hogy neked – nyelvelt a lány. – Neked nincs. Mert egy szemét vagy.

Kevin olyan hirtelen pattant föl, hogy a széke a falig pördült, az asztalon pedig gyors táncot lejtettek az üvegek a poharakkal.

– Nyugodj le a picsába! – fordult Kevin felé a pultot támasztó, tagbaszakadt alak, aki addig némán iszogatta a fröccsét.

– Akkor szolgáljon ki! – erősködött Kevin.

– Ha nem akar, nem szolgál ki – világosította föl a behemót.

– Fizetek, mindig fizettem! – méltatlankodott Kevin.

– Azt hiszem, igen – somolygott a nagydarab fickó –, most is épp azt csinálod...

– Menj innen, tesó, szerintem – javasolta Kapa Misi.

- Közöd? – Kevin keze ütésre lendült, ám félúton megállapodott.
- Jobb, ha húzol, szerintem is – jegyezte meg a pult mellett álló férfi.

Kevin köpött egyet a padlóra.

- Anyátokat!

Még egyet köpött.

- Jössz? – nézett Patrikra, aki esetlenül kerülte a pillantását.
- Még van egy kis söröm... – motyogta.
- Akkor maradj, rohadj meg – sziszegte Kevin, azzal kirohant a helyiségből.
- Volt ennek értelme? – pillantott Patrik a pult felé.

A nagydarab férfi a fejét ingatta.

- Ha nem érted, nem érted. A te bajod.
- Szolidás – szólt a pultos lány önérzetesen.
- Micsoda? – emelte föl a fejét Kapa Misi.
- Szo-li-di-tás! – szótagolta a lány, némileg elbizonytalanodva.
- Az. Na, ja – vette tudomásul Patrik.
- A Honolulu-Star reggel indul – vágott bele ismét Kapa Misi.

kép | shutterstock.com